

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΕ ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Άρης Σαπουνάκης,

Δρ Αρχιτέκτων Πολεοδόμος, Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΜΧΠΠΑ
sapounakis@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα σχετικά υψηλά μεταπολεμικά ποσοστά ιδιοκατοίκησης στην Ελλάδα δεν επέτρεψαν την ορθολογική προσέγγιση του τρόπου στεγαστικής αποκατάστασης στη χώρα καθώς τα προβλήματα έλλειψης στέγης που είχαν αρχίσει να διαφαίνονται κατά την δεκαετία του 1990 αποδόθηκαν κυρίως στην μαζική εισροή οικονομικών μεταναστών. Αντίθετα υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι αρκετά σημαντικό τμήμα του γηγενούς πληθυσμού αντιμετωπίζει σημαντική δυσκολία για να αποκτήσει πρόσβαση σε κανονική κατοικία και ότι η κρατική στεγαστική συνδρομή ήταν και παραμένει ελάχιστη. Καθώς η έλλειψη συστηματικής και ουσιαστικής έρευνας πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα ακολουθεί την υποτονική λογική της συνολικής κρατικής μέριμνας και στήριξης των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, φαίνεται λογικό να υποστηριχτεί ότι η πρόσφατη οικονομική κρίση έχει εντείνει τα προβλήματα ένταξης σε κανονική κατοικία αναγκάζοντας όλο και περισσότερους ανθρώπους να ζουν κυριολεκτικά στο δρόμο.

Η παρούσα εργασία στηρίζεται στην προσέγγιση του ζητήματος της πρόσβασης σε κανονική κατοικία που έχει γίνει επί σειρά ετών για λογαριασμό του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για θέματα έλλειψης στέγης. Σε ένα κράτος σαν την χώρα μας, όπου όχι μόνο η έρευνα δεν υποστηρίζεται και ασφαλώς δεν χρηματοδοτείται αλλά συχνά μάλιστα αμφισβητείται και η αξία της, το ζήτημα της στέγασης έχει αφηθεί στους ίδιους τους ενδιαφερόμενους και τις οικογένειές τους. Δεν πέρασαν άλλωστε και τόσα πολλά χρόνια από τότε που ίσχυε και νομικά ο θεσμός της προίκας που τώρα πολύ συχνά υλοποιείται άτυπα.

Μπροστά στην απουσία ουσιαστικής και διεξοδικής έρευνας στο ζήτημα της κατοικίας, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι από την μία πλευρά η ανασκόπηση των καναλιών μέσω των οποίων παρέχεται η κρατική συνδρομή στην στεγαστική αποκατάσταση των ευπαθών κοινωνικών ομάδων και από την άλλη ο εντοπισμός των τμημάτων του πληθυσμού για τα οποία ο κίνδυνος για έλλειψη στέγης παρουσιάζεται εντονότερος. Με τον τρόπο αυτό αναμένεται να προσεγγισθεί ποιοτικά το μέγεθος του προβλήματος στις συνθήκες της σημερινής οικονομικής κρίσης.

Λέξεις κλειδιά:

Στέγαση, άστεγος, πρόσβαση σε κανονική κατοικία, ιδιοκατοίκηση, κοινωνική ένταξη

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες Μεσογειακές χώρες, η αδυναμία απόκτησης κανονικής κατοικίας έγινε αισθητή σαν κοινωνικό πρόβλημα αρκετά αργότερα από ότι στην υπόλοιπη Ευρώπη. Παρότι στην Ελλάδα η εικόνα ανθρώπων που κοιμούνται άστεγοι στους δρόμους των μεγάλων αστικών κέντρων είναι φαινόμενο των τελευταίων δύο δεκαετιών, το ευρύ κοινό δεν είναι ακόμη εξοικειωμένο με το πρόβλημα. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών τα προβλήματα στην πρόσβαση σε κανονική κατοικία, είτε ιδιόκτητη είτε ενοικιαζόμενη, έχουν οξυνθεί αφ' ενός μεν λόγω της αυξημένης παρουσίας οικονομικών προσφύγων, αφ' ετέρου δε λόγω της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Δεν είναι τυχαίο ότι το ζήτημα έχει προσελκύσει το φως της δημοσιότητας αλλά και την προσοχή των αρμοδίων, οι προσπάθειες των οποίων όμως παραμένουν ανεπαρκείς και αποσπασματικές. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της αποτελεσματικότητας των υφιστάμενων πολιτικών και της δυνατότητας να ξεπεραστούν οι αδυναμίες του ισχύοντος πλέγματος κοινωνικής προστασίας σε ότι αφορά στην πρόσβαση σε κανονική κατοικία.

Σύμφωνα με το άρθρο 21 του ελληνικού συντάγματος αλλά και την πρόσφατη διεύρυνση του σχετικού νομικού πλαισίου, η Πολιτεία υποχρεούται να μεριμνά για την παροχή στέγης για τους πολίτες. Εν τούτοις όπως θα φανεί και παρακάτω οι στοιχειώδεις υφιστάμενες πολιτικές για την παροχή κανονικής κατοικίας σε άτομα με χαμηλά εισοδήματα δεν λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο όπως στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης με ανεπτυγμένο κοινωνικό κράτος με συνέπεια ή έννοια της νομικής υποχρέωσης των διαφόρων επιπέδων της διοίκησης να παρέχουν στέγη σε άτομα ή κοινωνικές ομάδες που χαρακτηρίζονται ως ευάλωτες να μην έχει καμία απολύτως πρακτική εφαρμογή.

Σε γενικές γραμμές γίνεται από την αρχή καθαρό ότι η Ελλάδα έχει ακολουθήσει την προσέγγιση των άλλων νοτιο-ευρωπαϊκών χωρών σύμφωνα με την οποία τα θέματα κοινωνικής μέριμνας, όπως στην προκειμένη περίπτωση η στέγη, είναι κατά κύριο λόγο ευθύνη της οικογένειας και όχι της πολιτείας. Η οικογενειακή αλληλεγγύη παραδοσιακά κάλυπτε και καλύπτει τα κενά και την ανεπάρκεια της κρατικής μέριμνας καθώς η αντιμετώπιση στεγαστικών προβλημάτων από την οικογένεια είναι ένα διαδεδομένο όσο και αποδεκτό χαρακτηριστικό της Ελληνικής κοινωνίας. Με βάση αυτήν την λογική, η προσφυγή στις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας για στεγαστική συνδρομή αποτελεί συνήθως το τελευταίο καταφύγιο για τα άτομα εκείνα που δεν έχουν οικογενειακή υποστήριξη. Δεν είναι συνεπώς καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι το πρόβλημα των αστέγων στην Ελλάδα όπως και στον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό Νότο αντιμετωπίζεται από το Υπουργείο Προνοίας, αφού εκδηλωθεί ως πρόβλημα, και όχι όπως στο Βορρά από το Υπουργείο Πολεοδομίας ή Οικισμού, δηλαδή από την φάση του σχεδιασμού.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Εξετάζοντας τον τρόπο κατοίκησης στην Ελλάδα κατά τον 20ό κυρίως αιώνα, παρατηρείται ότι υπήρξε μεγάλο ποσοστό ιδιοκατοίκησης που κατά καιρούς έφτασε ακόμα και το 80% των κατοικιών. Η παρατήρηση αυτή, η οποία χρησιμοποιήθηκε ως απόφθεγμα στεγαστικής επάρκειας από τους προϊσταμένους των αρμοδίων υπηρεσιών, αναφέρεται σε ένα αρκετά εκτεταμένο οικιστικό απόθεμα κατοικιών που σε μεγάλο τους

ποσοστό ήταν παλαιές και σε μέτρια προς κακή κατάσταση από τεχνική άποψη. Παράλληλα επισημαίνεται ότι η ανάγκη για ατομική και οικογενειακή ασφάλεια σε μία Ελλάδα που μαστιζόταν συνεχώς από αλληπάλληλες πολιτικού και οικονομικού χαρακτήρα κρίσεις είχε προσδώσει ιδιαίτερη φόρτιση στην έκφραση ‘ας φροντίσω να έχω ένα κεραμίδι πάνω από το κεφάλι μου’ ως στοιχείο προστασίας από την αβεβαιότητα.

Η μαζική εισροή προσφύγων της δεκαετίας του 1920 επιβάρυνε την στεγαστική κατάσταση των διαβιούντων στην χώρα καθώς η αναλογία των νέων προς τους παλαιούς οικιστές ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένη φτάνοντας το 1,5 προς 5. Παρότι η στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων άργησε να ολοκληρωθεί χρονικά, εν τούτοις με μέριμνα της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων, ΕΑΠ, αντιμετωπίστηκε αρκετά ικανοποιητικά σε σύγκριση με την αντίστοιχη πρόσφατη εμπειρία (Morgenthau, 1994).

Μερικές δεκαετίες αργότερα οι στεγαστικοί δείκτες επιδεινώνονται και πάλι σαν συνέπεια της μεγάλης κλίμακας εσωτερικής μετανάστευσης λόγω των δεινών των εμφυλίου πολέμου και της ανάγκης για εργασία που ακολούθησε τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο δείκτης πυκνοκατοίκησης των 1,8 ατόμων/δωμάτιο της δεκαετίας του 1940 ανέβηκε στα 2,2 άτομα/δωμάτιο με την πάροδο μίας περίπου δεκαετίας. Η οικονομική ένδεια της μεταπολεμικής περιόδου σε συνδυασμό με την έλλειψη κρατικής στεγαστικής μέριμνας οδήγησε στο φαινόμενο της αντιπαροχής με υψηλούς συντελεστές δόμησης, ελλειπείς κοινοχρήστους χώρους και ανεκμετάλλευτο ακάλυπτο χώρο στα οικοδομικά τετράγωνα (Οικονόμου, 2000). Παράλληλα η εξάπλωση του αστικού ιστού με άναρχο τρόπο δημιούργησε εκτεταμένες περιοχές αυθαιρέτων στις παρυφές των μεγάλων αστικών κέντρων χωρίς κανένα σχεδιασμό και χωρίς τους απαραίτητους κοινόχρηστους και κοινωφελείς χώρους. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρά τα πολλά αρνητικά στοιχεία της, η κατασκευή των κατά κανόνα αμφιβόλου ποιότητας νέων κατοικιών και των υποδομών που τις συνοδεύουν, προωθήθηκε από το ελληνικό κράτος καθώς έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη του κατασκευαστικού τομέα που λειτούργησε σαν ατμομηχανή για την οικονομική επιβίωση της χώρας τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.

Κατά το μεγαλύτερο διάστημα της μεταπολεμικής περιόδου, ο κύριος τρόπος απόκτησης κατοικίας για τον πληθυσμό που εισέρρεε στα μεγάλα αστικά κέντρα ήταν η ‘λαϊκή αυτοστέγαση’ καθώς οι νέοι οικιστές έκτιζαν οι ίδιοι την κατοικία τους σε οικόπεδο που κατά κανόνα τους ανήκε. Τα φαινόμενα οικοδόμησης κατοικιών χωρίς δικαιώματα ιδιοκτησίας, δηλαδή η καταπάτηση γης που τείνει να εμφανίζεται σε χώρες του τρίτου κόσμου δεν παρουσιάστηκαν σε σημαντικό βαθμό στη χώρα μας. Αντίθετα στη μεγάλη του πλειοψηφία το στεγαστικό απόθεμα που δημιουργήθηκε στις παρυφές των μεγάλων αστικών κέντρων μεταπολεμικά χαρακτηρίζεται από σχετικά μικρές κατοικίες ή πολυκατοικίες σε ιδιόκτητα οικόπεδα σε περιοχές με χαμηλού επιπέδου κοινόχρηστες και κοινωφελείς εξυπηρετήσεις (Εμμανουήλ, 2006).

3. ΚΡΑΤΙΚΗ ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΗ ΣΤΗΡΙΞΗ

Σε αυτό το διάστημα, η παροχή στέγασης σε απόρους από το κράτος είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Το μεγαλύτερο μέρος της κατά κανόνα περιορισμένης στεγαστικής συνδρομής παρεχόταν από τον Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας (ΟΕΚ) με την επικουρική συμβολή των προγραμμάτων του Υπουργείου Υγείας. Ο ΟΕΚ που διέθετε

προγράμματα ανέγερσης κατοικιών που διανέμονταν στους δικαιούχους με κλήρωση, άρχισε να δραστηριοποιείται το 1954 και έπαυσε το 2010. Οι δικαιούχοι του ΟΕΚ μπορούσαν να αποκτήσουν σπίτι, να πάρουν επιδοτούμενο στεγαστικό δάνειο για αγορά, επισκευή ή ανέγερση πρώτης κατοικίας ή να εκμεταλλευθούν το παρεχόμενο σύστημα επιδότησης ενοικίου. Παρά την σχετικά περιορισμένη κατασκευαστική δραστηριότητά του, η προσφορά του ΟΕΚ στους δικαιούχους του, που συνήθως είναι χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι οι οποίοι έχουν συμπληρώσει έναν ορισμένο αριθμό ημερομισθίων, ήταν σημαντική. Τα προγράμματα κοινωνικής στέγασης του ΟΕΚ όμως, δεν συνδέονται με καμία υπηρεσία για αστέγους και συνεπώς δεν απευθύνονται στη φτωχότερη μερίδα του πληθυσμού. Άλλωστε, η απαίτηση τεκμηριωμένης απασχόλησης αποκλείει από την στεγαστική αποκατάσταση μεγάλη μερίδα των αστέγων που συγχρόνως είναι και άνεργοι (Sarounakis, 2000).

Τα στεγαστικά προγράμματα του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας από την άλλη πλευρά στηρίζονται στον νόμο της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου για την ‘Λαϊκή Κατοικία’ του 1964 και απευθύνονται αποκλειστικά στα ευάλωτα στρώματα του πληθυσμού. Η συμβολή τους στην παροχή κοινωνικής κατοικίας με τη μορφή κατοικιών καθώς και χαμηλότοκων δανείων ήταν στο παρελθόν ιδιαίτερα σημαντική, τα τελευταία όμως χρόνια περιορίζεται απλώς στην παροχή οικονομικής ενίσχυσης σε θύματα θεομηνιών και επιδομάτων σε περιπτώσεις εκτάκτου ανάγκης.

Αντίστοιχο αντικείμενο με την δραστηριότητα του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας φάνηκε ότι θα είχε και η Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στέγασης (ΔΕΠΟΣ) που ιδρύθηκε το 1976 και έπαυσε να λειτουργεί μετά από τέσσερις δεκαετίες. Θα πρέπει εν τούτοις να σημειωθεί ότι παρά το ότι στο ενεργητικό του οργανισμού συγκαταλέγονται οι αναπλάσεις του Ταύρου και της Καισαριανής, το στεγαστικό του έργο παρέμεινε ελάχιστο.

Εκτός των ανωτέρω θα πρέπει να αναφερθούν ορισμένες ειδικά στοχευμένες πολιτικές μεγάλο μέρος των οποίων είναι πλέον ανενεργό είτε επειδή καλύφθηκε η ανάγκη είτε επειδή ουσιαστικά ατόνησε η ένταση του αρχικού στόχου. Στην πρώτη περίπτωση υπάγεται η δραστηριότητα του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (ΕΙΥΑΑΠΟΕ) το οποίο λειτούργησε κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990 και των αρχών του 21ου αιώνα προσφέροντας στέγη σε μερικές δεκάδες χιλιάδων από τους άνω των 100.000 παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Σημειώνεται ότι το συνολικό έργο στεγαστικής στήριξης του συγκεκριμένου φορέα υπολείπεται σαφώς του αντίστοιχου της ΕΑΠ της δεκαετίας του 1920 τόσο από πλευράς αριθμού ωφελουμένων όσο και από πλευράς κόστους του όλου εγχειρήματος.

Από την άλλη πλευρά δεν γίνεται να μην μνημονευθούν οι δομές ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης, όπως τα οικοτροφεία, ξενώνες και προστατευόμενα διαμερίσματα του προγράμματος απο-ασυλοποίησης ‘Ψυχαργός’ αλλά και οι λοιπές υποστηρικτικές δομές για πρώην φιλοξενούμενους ιδρυμάτων προνοιακού τύπου, όπως τα ορφανοτροφεία, οι στέγες προστασίας ανηλίκων κλπ. Οι περισσότερες από τις πολιτικές αυτού του είδους έχουν οδηγηθεί σε κατάσταση μααρασμού κυρίως εξαιτίας της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και το πρόγραμμα ‘Βοήθεια στο Σπίτι’ το οποίο χωρίς να κινητοποιεί μεγάλα κεφάλαια, εν τούτοις στήριζε πολλούς ηλικιωμένους μέσα από τις ειδικά διαμορφωμένες δομές της τοπικής αυτοδιοίκησης έχει τεράστια

προβλήματα επιβίωσης. Αντίστοιχα προβλήματα αντιμετωπίζουν οι ξενώνες επείγουσας στεγαστικής στήριξης καθώς και οι περισσότερες από τις έτσι κι αλλιώς περιορισμένες πολιτικές που έχουν αναπτυχθεί από την τοπική αυτοδιοίκηση, όπως τα νυχτερινά καταφύγια, οι ξενώνες για αστέγους με προσωρινή διαμονή έως 3 μήνες, τα γηροκομεία και πτωχοκομεία, τα καταφύγια για γυναίκες θύματα κακοποίησης ή ενδοοικογενειακής βίας κ.ά.

Ειδική αναφορά απαιτεί η μέριμνα για την στεγαστική στήριξη των μεταναστών. Το συγκεκριμένο ζήτημα έχει λάβει πρόσφατα ιδιαίτερες πολιτικές διαστάσεις αφού εύκολα διαπιστώνεται ότι στόχος των κρατικών πολιτικών δεν είναι η στεγαστική και κοινωνική ένταξη αλλά ο έλεγχος των κινήσεων των μεταναστών. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 το Κέντρο Προσφύγων που λειτουργούσε στο Λαύριο με δυναμικότητα 350 περίπου ατόμων πλαισιώθηκε από μια σειρά αντίστοιχους χώρους που ονομάστηκαν Κέντρα Υποδοχής αλλά στην ουσία λειτουργούν ως Κέντρα Κράτησης των μεταναστών. Οι χώροι αυτοί που κατά κανόνα λειτουργούν σε παραμεθόριες περιοχές, έχουν τη μορφή στρατοπέδων με κακές συνθήκες διαβίωσης χωρίς την παροχή των κατάλληλων υπηρεσιών για την στεγαστική αλλά και την ευρύτερη κοινωνική ένταξη της ομάδας στόχου στην χώρα. Αντίθετα ουσιαστικά αναπαράγουν το πρόβλημα της έλλειψης στέγης των μεταναστών υπογραμμίζοντας την δυσκολία που έχει η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα για ομαλή κοινωνική ένταξη.

Παράλληλα η υπερβολική δυστοκία στην επεξεργασία και έγκριση των αιτήσεων των μεταναστών για παροχή ασύλου που σπάνια ξεπερνά το 1% μάλλον διακινδυνεύει παρά τακτοποιεί το πρόβλημα της στεγαστικής και κοινωνικής ένταξής τους. Αποτέλεσμα της ανυπαρξίας ουσιαστικής πολιτικής για την αντιμετώπιση του προβλήματος είναι η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών να αναγκάζεται να στεγαστεί στην ελεύθερη αγορά ενοικιαζόμενης κατοικίας, ή καταπατώντας γη και εγκαταλελειμμένα κτίσματα ή τέλος σε αυτοσχέδιους καταυλισμούς χωρίς στοιχειώδεις υποδομές υγιεινούς διαβίωσης. Αν και οι μετανάστες είναι κατά κανόνα ικανοί για εργασία, υπάρχουν ενδείξεις ότι η πρόσφατη οικονομική κρίση έχει επιφέρει σοβαρές αλλαγές στην δυνατότητα τους για ένταξη σε κανονική κατοικία τόσο λόγω της μείωσης των απολαβών τους όσο και λόγω της πρόσθετης δυσκολίας για σταθερή απασχόληση.

Τέλος, αναφορικά με την στήριξη της πρόσβασης σε κανονική κατοικία γενικότερα, θα πρέπει να γίνει ειδική αναφορά στο σύστημα πιστοδότησης της κατοικίας στη χώρα. Το σύστημα στεγαστικών δανείων που γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη στα τέλη της δεκαετίας του 1990 αλλά και κάμψη την περίοδο της οικονομικής κρίσης, στοχεύει στην προώθηση της πρόσβασης διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων που ποικίλλουν σε αγοραστική δύναμη στην ιδιόκτητη κατοικία. Αν και το μεγαλύτερο μέρος των δανείων αυτών είναι φυσικό να αποτελεί τραπεζικά προϊόντα που αποφέρουν κέρδη στους τραπεζικούς φορείς, ένα μέρος τους, όπως αυτά του πρώην ΟΕΚ, χορηγούνται στα πλαίσια κοινωνικής πολιτικής στο στεγαστικό τομέα και στοχεύουν στην αντιμετώπιση των οικιστικών αναγκών κυρίως χαμηλόμισθων εργατοϋπαλλήλων. Ακόμη και αυτά τα στεγαστικά δάνεια όμως δεν αφορούν τα άτομα εκείνα που δεν έχουν σταθερή εργασία και εισόδημα και που, κατά συνέπεια, δεν είναι σε θέση να αποπληρώσουν ένα δάνειο. Σημειώνεται ότι οι υποχρεώσεις των οφειλετών προς τα στεγαστικά δάνεια του πρώην ΟΕΚ έχουν πλέον αναληφθεί από τον ελεύθερο τραπεζικό τομέα με ουσιαστική απαλοιφή των λιγοστών κοινωνικών κριτηρίων με τα οποία λειτουργούσε ο Οργανισμός (Sapounakis, 2000).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Συμπερασματικά σημειώνεται πως η παροχή κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα, δεν συνδέεται με κανένα τρόπο με υπηρεσίες άμεσης ανάγκης και παροχής προσωρινής στέγασης σε αστέγους. Η ούτως ή άλλως περιορισμένη και συνήθως διακοπτόμενη κρατική δραστηριότητα απευθύνεται σε ορισμένες μόνο κοινωνικές ομάδες, κυρίως χαμηλόμισθους με σταθερή εργασία, αποκλείοντας έτσι σημαντικό τμήμα του πληθυσμού που αν και βρίσκεται σε επείγουσα στεγαστική ανάγκη, εν τούτοις δεν πληροί τις προϋποθέσεις για να θεωρηθεί ότι δικαιούται την στήριξη των κοινωφελών οργανισμών. Από την άλλη πλευρά, οι επίσης περιορισμένες υφιστάμενες δομές επείγουσας στεγαστικής μέριμνας απευθύνονται σε άτομα τα οποία έχουν ήδη χάσει την δυνατότητα εξασφάλισης κανονικής κατοικίας και παρουσιάζουν πλέον μεγάλη δυσκολία για στεγαστική επανένταξη. Κατά την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, το πλαίσιο παρεχόμενης στεγαστικής προστασίας άρχισε να παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερα κενά από το παρελθόν.

Οι άστεγοι που αποτελούν το φτωχότερο και πιο εξαθλιωμένο στρώμα του πληθυσμού και οι οποίοι θα είχαν την μεγαλύτερη ανάγκη για κοινωνική κατοικία ή επιδότηση ενοικίου δεν έχουν πρόσβαση σε τέτοιες κοινωνικές παροχές καθώς δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που θα τους καθιστούσαν δικαιούχους. Τα ισχύοντα κριτήρια λοιπόν για πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές ως προς τη στέγαση στην Ελλάδα δε λαμβάνουν υπ' όψιν επαρκώς τις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες και ανάγκες και τα πιο πρόσφατα χαρακτηριστικά της έλλειψης στέγης, όπως τη συνύπαρξή της με την ανεργία.

Η οικογένεια, που πάντα έπαιζε κεντρικό ρόλο στην ελληνική κοινωνία, παραμένει η κυριότερη πηγή υποστήριξης για όσους αντιμετωπίζουν προβλήματα στέγης. Ο ρόλος της οικογένειας στην παροχή κατοικίας ξεπερνά κατά πολύ τον αντίστοιχο ρόλο του κράτους. Στις υπηρεσίες για αστέγους, λοιπόν, καταφεύγουν κυρίως άτομα αποκλεισμένα για διάφορους λόγους από την αγορά εργασίας που δεν έχουν οικογενειακή υποστήριξη. Αυτές οι κοινωνικές ομάδες αποτελούν, εξ ορισμού, το πλέον ευάλωτο τμήμα του πληθυσμού στην ελληνική κοινωνία και αντιμετωπίζουν άμεσο και σοβαρό πρόβλημα επιβίωσης. Καθώς η ενσωμάτωση μέσω της κατοικίας αποτελεί συστατικό στοιχείο αν όχι βασική προϋπόθεση για ευρύτερη κοινωνική ενσωμάτωση, ένας αυξανόμενος αριθμός ατόμων αντιμετωπίζει το φάσμα του χρόνιου κοινωνικού αποκλεισμού.

Το υπάρχον σύστημα υπηρεσιών είναι ιδιαίτερα ανεπαρκές για ορισμένες κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν άμεσα το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερη έξαρση τα τελευταία χρόνια όπως νεαρά άτομα, ηλικιωμένοι, μετανάστες, μονογονεϊκές οικογένειες, άτομα με ειδικές ανάγκες, πρώην φυλακισμένοι κλπ. Παράλληλα, η αύξηση των ποσοστών ανεργίας έχει εντείνει τα στεγαστικά προβλήματα και για άτομα 30-45 ετών σχετικά υψηλού μορφωτικού επιπέδου χωρίς προβλήματα εξαρτήσεων ή παραβατικότητας. Παρότι για μερικές από τις παραπάνω κοινωνικές ομάδες υπάρχουν πολιτικές που θα μπορούσαν να στηρίζουν την πρόσβασή τους σε κανονική κατοικία, οι συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί αυτήν την εποχή στη χώρα με το 75% των στεγαστικών δανείων να βρίσκονται ήδη στο κόκκινο, αποδεικνύεται ότι θέτουν όλο και περισσότερα εμπόδια στην ομαλή τους στεγαστική και κοινωνική αποκατάσταση.

Η πρόσφατη κατανόηση των προβλημάτων πρόσβασης σε κανονική κατοικία για σημαντικό τμήμα του πληθυσμού από πλευράς Πολιτείας, έχει θέσει τη βάση για την ανάπτυξη μιας στρατηγικής για την αντιμετώπισή του. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, έχουν δημιουργηθεί υπηρεσίες που απευθύνονται σε αστέγους σαν ειδική ομάδα-στόχο ενώ παράλληλα η ομάδα στόχος καλύφθηκε από συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση που κρίνεται θετικό βήμα παρότι απέκλεισε το μεγαλύτερο τμήμα των οικονομικών μεταναστών. Παρά τους περιορισμούς και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, οι υπηρεσίες αυτές παίζουν σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση των άμεσων αναγκών μιας μερίδας τουλάχιστον του άστεγου πληθυσμού. Το κυριότερο πρόβλημα και περιορισμός ως προς το ρόλο τους είναι το γεγονός ότι δεν είναι σε θέση να προσφέρουν μακροπρόθεσμη αποκατάσταση σε μόνιμη κατοικία, δυσκολία που σαφώς εντείνεται λόγω της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Το πρόβλημα αντιμετωπίζεται αποσπασματικά και σε προσωρινή βάση και δεν υπάρχει ευρύτερος προγραμματισμός για την αντιμετώπισή του. Αυτό βέβαια παραπέμπει στην ανάγκη για ανάπτυξη μιας ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής για την ουσιαστική και μακροπρόθεσμη αντιμετώπισή του.

Η απουσία κάθε σχέσης μεταξύ υπηρεσιών προσωρινής ή μεταβατικής στέγης και μόνιμης κατοικίας αποτελεί ένα σημαντικότατο πρόβλημα όσον αφορά την κοινωνική στεγαστική πολιτική στην Ελλάδα. Θα ήταν λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικό, το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας στα πλαίσια της αναβίωσης προγραμμάτων στεγαστικής στήριξης μέσω της κατασκευής και διανομής κοινωνικής κατοικίας να εισαγάγει προγράμματα για άτομα που βρίσκονται κάτω από το όριο φτώχειας. Συγκεκριμένα, χρειάζονται στεγαστικά προγράμματα που να στοχεύουν στη μόνιμη στεγαστική αποκατάσταση ατόμων που δεν έχουν σταθερή εργασία και τα απαραίτητα ένσημα και που αντιμετωπίζουν το φάσμα του χρόνιου κοινωνικού αποκλεισμού. Εκτός από την επέκταση του θεσμού των επιδοτήσεων ενοικίου ο οποίος ήδη βάλλεται από την πρόσφατη οικονομική κρίση, ένας τρόπος να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα αυτό θα ήταν η εισαγωγή ευέλικτων προγραμμάτων χαμηλού σχετικά κόστους με στόχο τη στέγαση ατόμων που βρίσκονται στους δρόμους ή σε ξενώνες. Υπάρχουν πολλά εγκαταλελειμμένα κτίρια, αχρησιμοποίητα για μεγάλα διαστήματα, που ανήκουν σε Δήμους ή άλλους δημόσιους φορείς τα οποία δεν είναι εύκολο να αξιοποιηθούν και τα οποία θα μπορούσαν να επισκευαστούν και να χρησιμοποιηθούν για το σκοπό αυτό.

Η ανεπάρκεια των παρεχόμενων υπηρεσιών για ορισμένες πληθυσμιακές ομάδες που είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στον κίνδυνο του χρόνιου κοινωνικού αποκλεισμού αναδεικνύει την ανάγκη για περισσότερες υπηρεσίες που να στοχεύουν σε ειδικές κοινωνικές ομάδες. Η έλλειψη ειδικού προγραμματισμού για τις ιδιαίτερες ανάγκες μειονοτικών ομάδων αναδεικνύει την ανάγκη να ενσωματωθεί στο σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής αλλά και στη λειτουργία όλων των δομών η κατοχύρωση ίσων δικαιωμάτων μεταξύ όλων των κοινωνικών ομάδων ως προς την πρόσβαση και τις απολαβές από το υπάρχον σύστημα υπηρεσιών. Η εισαγωγή μιας διαδικασίας παραπόνων και η κατοχύρωση των δικαιωμάτων των χρηστών των υπηρεσιών με ειδικές διατάξεις στους εσωτερικούς κανονισμούς της λειτουργίας των υπηρεσιών αυτών είναι επίσης μέτρα που μπορούν να συμβάλλουν στην ενίσχυση της θέσης των χρηστών των υπηρεσιών αυτών και την προώθηση του εκδημοκρατισμού στη λειτουργία τους.

Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα η ανάγκη για τη δημιουργία ενός ενιαίου φορέα εθνικής εμβέλειας με ειδική αρμοδιότητα για το πρόβλημα της έλλειψης στέγης. Όπως προαναφέρθηκε, δεν υπάρχει δημόσιος ή κοινωφελής οργανισμός τέτοιου είδους στην Ελλάδα και η απουσία του είναι αισθητή τόσο στο πεδίο της έρευνας και ανάλυσης του προβλήματος όσο και της κοινωνικής πολιτικής και δράσης για την αντιμετώπισή του. Υπάρχει άμεση ανάγκη για καταμέτρηση των αστέγων και συστηματική έρευνα και συλλογή στοιχείων, με τη συνεργασία και το συντονισμό όλων των ξενώνων και άλλων στεγαστικών φορέων. Στη βάση των δεδομένων αυτών, θα πρέπει να ακολουθήσει μια ριζική αναδιάρθρωση της κοινωνικής πολιτικής και προγραμματισμός για την ουσιαστική αντιμετώπιση του προβλήματος. Η δημιουργία ενός ενιαίου φορέα που αν δεν ανήκει στο δημόσιο τομέα θα επιδοτείται και θα ενισχύεται από το κράτος, αποτελεί ένα απαραίτητο βήμα για την επίτευξη αυτού του σκοπού.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βρυχέα, Α., Σαπουνάκης Α. και άλλοι (1996), 'Κατοικία για όλους σε οικισμούς ανθρώπινους και βιώσιμους', έρευνα ομάδας εργασίας ΤΕΕ εν όψει συνδιάσκεψης Habitat II του ΟΗΕ στην Κωνσταντινούπολη, Αθήνα.
- Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας (1992), αποσπάσματα αδημοσίευτης μελέτης οικονομικών και κοινωνικών παραμέτρων από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο για τον ΕΟΠ
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, αδημοσίευτα αποτελέσματα της Γενικής Απογραφής Πληθυσμού του 2011
- Εμμανουήλ, Δ. (2006), 'Η κοινωνική πολιτική κατοικίας στην Ελλάδα: οι διαστάσεις μιας απουσίας', Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 120, σελ 3-35.
- Μαδιανός, Μ. (1994) 'Ψυχοκοινωνική Αποκατάσταση - από το άσυλο στην κοινότητα', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Οικονόμου, Δ. (2000), Η περιβαλλοντική Διάσταση της πολεοδομικής πολιτικής στην μεταπολεμική Ελλάδα, Η βιώσιμη πόλη, Στοχαστής, ΔΠΠΕ.
- ΥΠΕΧΩΔΕ (1996), 'Εθνική Έκθεση για την Κατοικία και τους Οικισμούς στην Ελλάδα', εν όψει της συνδιάσκεψης Habitat II του ΟΗΕ στην Κωνσταντινούπολη, Αθήνα.
- Morgenthau, H. (1994), 'An International Drama', Jarrolds Publishers, London.
- Sapounakis, A. (2000), 'National Report for Greece: Access to Housing: Working Together to Prevent Homelessness among Disadvantaged and Vulnerable Groups', European Observatory for Homelessness, FEANTSA, Brussels.
- Sapounakis, A. (2005), 'National Review of Statistics on Access to Housing' European Observatory for Homelessness, FEANTSA, Brussels.

ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ, ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Δήμητρα Σιατίτσα

υπ.διδ. ΕΜΠ, dimisiat@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από ζήτημα σχεδόν ανύπαρκτο στον δημόσιο διάλογο, αλλά και το θεσμικό λόγο και την κοινωνική πολιτική, το ζήτημα της κατοικίας μετατρέπεται σε ένα από τα πιο κρίσιμα της πρόσφατης περιόδου. Οι πολλαπλές όψεις της εντεινόμενης στεγαστικής κρίσης αναδεικνύουν τις συνέπειες των επιλογών των προηγούμενων χρόνων (εξάρτηση από το δανεισμό, υπερπαραγωγή κατοικιών, επένδυση προσδοκιών κοινωνικής ανέλιξης στην αγορά κατοικίας, αδιαφορία για τα προβλήματα των κακώς στεγασμένων και αστέγων πληθυσμών), ενώ οι επιπτώσεις της στρατηγικής απομάκρυνσης από τις πολιτικές στήριξης της μικρής ακίνητης περιουσίας υπογραμμίζουν τον κομβικό ρόλο του κράτους στη βιωσιμότητα του προηγούμενου μοντέλου πρόσβασης στην κατοικία.

Η εργασία διερευνά πιθανές μετατοπίσεις στις διαμορφωμένες κοινωνικές αντιλήψεις και προσδοκίες για την πρόσβαση στην κατοικία όπως αυτές αποτυπώνονται στο δημόσιο διάλογο με έμφαση στις κοινωνικές αντιδράσεις και κινητοποιήσεις. Ένα πρώτο συμπέρασμα είναι η αδυναμία περιγραφής και κατανόησης του φαινομένου σε όλες του τις διαστάσεις. Αυτή οφείλεται στην πολύ πρόσφατη και γρήγορη επέκταση της στεγαστικής επισφάλειας, συνέπεια της ραγδαίας φτωχοποίησης του πληθυσμού, στην ανεπάρκεια των ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων και στους χειρισμούς του ζητήματος από το κράτος. Ο ρόλος των κινημάτων είναι κομβικός στη διαδικασία ανάδειξης των προβλημάτων, διατύπωσης συλλογικών/κοινών αιτημάτων και άμεσης υλοποίησης πειραματισμών και εναλλακτικών πρακτικών για την διασφάλιση του δικαιώματος σε αξιοπρεπή κατοικία για όλους.

Λέξεις κλειδιά: *στεγαστική κρίση, πολιτική για την κατοικία, κοινωνικά κινήματα για την κατοικία, εναλλακτικά στεγαστικά εγχειρήματα*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέχρι πολύ πρόσφατα το ζήτημα της κατοικίας στην Ελλάδα θεωρούνταν λυμένο για την μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού, ενώ τα όποια φαινόμενα αποκλεισμού αφορούσαν έναν περιορισμένο αριθμό αστέγων. Τα υψηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης και η προστασία που παρείχαν τα οικογενειακά δίκτυα, παράλληλα με τη σταθερά μεγάλη παραγωγή νέων κατοικιών και την ανάπτυξη του κατασκευαστικού κλάδου κρίνονταν ως ένα επαρκές πλαίσιο για την διασφάλιση κατοικίας για όλους-ή σχεδόν όλους.

Η κρίση κλόνισε προηγούμενες βεβαιότητες και ανέδειξε ακόμη περισσότερο τη στενή σχέση μεταξύ της στεγαστικής επισφάλειας και της φτώχειας ανεξάρτητα από το

καθεστώς ιδιοκτησίας της κατοικίας. Τα στεγαστικά προβλήματα στην Ελλάδα σήμερα οφείλονται στην ραγδαία εκπτώχωση, την εφαρμογή των μνημονίων και των πολιτικών λιτότητας (που από τη μια περικόπτουν μισθούς και εισοδήματα και από την άλλη αυξάνουν την φορολογική επιβάρυνση), αλλά και σε επιλογές των προηγούμενων χρόνων στη χρηματιστικοποίηση του τομέα της κατοικίας (Emmanouil 2004), τη διόγκωση του κατασκευαστικής και κτηματομεσιτικής κερδοσκοπίας, παράλληλα με την απουσία στεγαστικών και προνοιακών πολιτικών (Εμμανουήλ 2006). Τα όρια του ελληνικού στεγαστικού συστήματος είχαν αρχίσει να διαφαίνονται νωρίτερα, καθώς ήδη από την δεκαετία του '90 παρήγαγε όλο και μεγαλύτερες ανισότητες και αποκλεισμούς.

Η αναγνώριση της επιστροφής του "στεγαστικού ζητήματος" στην Ελλάδα είναι ακόμη νωπή, με δυναμικές και απρόβλεπτες διαστάσεις, και επομένως οι όροι με τους οποίους συζητάμε είναι θολοί και εξακολουθούν να στηρίζονται στις ιστορικά διαμορφωμένες αντιλήψεις και πραγματικότητες της προηγούμενης περιόδου. Στο νέο "καθεστώς κρίσης" που διαμορφώνεται από τις πολιτικές λιτότητας, την περιστολή των δικαιωμάτων και τη μόνιμη κατάσταση χρέους και εκφοβισμού, η στεγαστική φτώχεια και επισφάλεια βιώνονται σε μεγάλο βαθμό ατομικά (φορτισμένες με συναισθήματα άγχους, ντροπής ή φόβου). Παράλληλα, όμως, διαμορφώνονται οι όροι για την από κοινού επεξεργασία νέων αντιλήψεων και πρακτικών γύρω από το δικαίωμα στην κατοικία και την κατοίκηση.

Σε αυτή τη διαδικασία, και ιδιαίτερα σε ότι αφορά την κοινωνική πολιτική για την κατοικία, τα ζητήματα δικαιωμάτων και τις εναλλακτικές κοινωνικές θεσμίσεις, ο ρόλος των κοινωνικών κινήματων είναι κρίσιμος καθώς δεν αποτελούν απλώς την ένδειξη της ύπαρξης στεγαστικών προβλημάτων σε επιμέρους περιοχές ή/και ομάδες αλλά κυρίως γιατί αποτελούν σημαντικούς δρώντες στην διαδικασία διαμόρφωσης της πολιτικής ατζέντας, και στη δυναμική της επεξεργασίας εναλλακτικών απαντήσεων (Neveu 2010). Ακόμη περισσότερο, η διαδικασία της κινητοποίησης δεν είναι μια στατική μονοδιάστατη πορεία. Τα κινήματα μέσα από την επιτέλεση των δικαιωματικών διεκδικήσεων και την διαδικασία διαμόρφωσης αιτημάτων μετασχηματίζονται τα ίδια, ανοίγοντας νέες προοπτικές στα ζητήματα με τα οποία καταπιάνονται (Pechu 2004).

2. ΤΟ ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μια σημαντική δυσκολία που υπάρχει στην προσπάθεια περιγραφής και κατανόησης της στεγαστικής κρίσης στην Ελλάδα είναι η απουσία συστηματικών καταγραφών και ερευνών. Στην πραγματικότητα παρόλο που εμπειρικά διαπιστώνουμε τις δραματικές διαστάσεις του φαινομένου, δεν είμαστε σε θέση να περιγράψουμε με ακρίβεια που κρύβεται η στεγαστική επισφάλεια και φτώχεια, ποιούς και πόσους αφορά.

Η Ελλάδα είναι μια κοινωνία ιδιοκτητών, αν και τα ποσοστά δεν είναι τόσο υψηλά όσο προβάλλεται στα θεσμικά κείμενα ή επικρατεί στην κοινή γνώμη.¹ Η κοινωνική διαστρωμάτωση σε σχέση με την ιδιοκτησία είναι παραδοσιακά ισομερής, με ελαφρώς ψηλότερα ποσοστά ιδιοκατοίκησης στον φτωχό πληθυσμό², όμως δεν έχουν καταγραφεί

¹ Στην τελευταία έρευνα συνθηκών διαβίωσης για το 2011 (ΕΛΣΤΑΤ 2013) το 60,5% του πληθυσμού κατοικεί σε ιδιόκτητη κατοικία χωρίς δάνειο, το 12,4% είναι ιδιοκτήτες με δάνειο, το 6,2% ζει σε παραχωρημένη κατοικία ή με μειωμένο ενοίκιο και το 20,9% ζει σε ενοικιαζόμενη κατοικία.

² Φτωχός πληθυσμός είναι αυτός με μηνιαίο συνολικό εισόδημα κάτω από το 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος. Σύμφωνα με τα πρόσφατα στοιχεία της Eurostat ο φτωχός πληθυσμός στην Ελλάδα είναι

επαρκώς οι αλλαγές στο καθεστώς ιδιοκτησίας που έχουν προκύψει τα τελευταία 15-20 χρόνια και ακόμη περισσότερο οι επιπτώσεις της πρόσφατης περιόδου της κρίσης. Πρόσφατες έρευνες (ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT) αναδεικνύουν ότι η στέρηση βασικών αγαθών και υπηρεσιών δεν αφορά μόνο το φτωχό πληθυσμό, αλλά και μέρος του μη φτωχού πληθυσμού. Και βέβαια σε αυτές τις μετρήσεις δεν περιλαμβάνονται ομάδες πληθυσμού που είναι κατά τεκμήριο φτωχές όπως οι άστεγοι, διαβιούντες σε ιδρύματα, μεγάλος αριθμός οικονομικών μεταναστών, Ρομά κλπ.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα εντοπίζεται στην επισφάλεια που προκύπτει από την αυξανόμενη οικονομική επιβάρυνση (και το συνεπαγόμενο χρέος) για την διατήρηση της κατοικίας και των αναγκαίων συνθηκών διαβίωσης, κάτι που περιγράφεται με τον όρο *στεγαστικό στρες*. Σε έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ αλλά και σε άλλες δημοσκοπικές έρευνες (Public issue, ΕΚΠΟΙΖΩ, ΠΟΜΙΔΑ κα), τόσο για τους ενοικιαστές όσο και για τους ιδιοκτήτες η επιβάρυνση του κόστους στέγασης³ στο μηνιαίο εισόδημα αυξάνει. Αντίστοιχα είναι και τα ποσοστά σε σχέση με τη δυσκολία πληρωμής της δόσης δανείου ή ενοικίου⁴ και των πάγιων λογαριασμών⁵, ενώ οι ιδιοκτήτες επιβαρύνονται επιπλέον λόγω της σημαντικής αύξησης της φορολογίας των ακινήτων.

Η επέκταση του στεγαστικού δανεισμού θεωρείται σχετικά περιορισμένη στην Ελλάδα και ακόμη πιο περιορισμένη στα χαμηλά εισοδήματα⁶ (Εμμανουήλ 2004, ΤτΕ 2008). Παρόλα αυτά καθώς ο δείκτης της φτώχειας ανεβαίνει και τα εισοδήματα μειώνονται αυξάνει ο δείκτης δανείων σε καθυστέρηση⁷ και τα μη-εξυπηρετούμενα δάνεια⁸, ενώ είναι γνωστό ότι οι αριθμοί που δίνουν οι τράπεζες είναι πολύ πιο κάτω από την πραγματικότητα. Επιπλέον τα περισσότερα από αυτά τα δάνεια δόθηκαν την τελευταία δεκαετία όταν οι τιμές των ακινήτων ήταν πολύ ψηλά και η κατάσταση της αγοράς ήταν πολύ διαφορετική από τη σημερινή.

Συνολικά δεν είναι γνωστός ο αριθμός των νοικοκυριών που κινδυνεύουν με έξωση και απώλεια της κατοικίας τους λόγω μη-εξυπηρέτησης δανείων (αυτό περιλαμβάνει στεγαστικά και επιχειρηματικά ενυπόθηκα δάνεια και κατασχέσεις για άλλου τύπου δάνεια) και λόγω χρεών προς το ευρύτερο Δημόσιο ή τρίτους. Χωρίς να υπάρχει δυνατότητα επιβεβαίωσης, εκτιμήσεις αναφέρουν ότι 200.000 με 300.000 νοικοκυριά κινδυνεύουν με απώλεια της κατοικίας τους σε περίπτωση που αρθεί το καθεστώς προστασίας της πρώτης κατοικίας μόνο εξαιτίας του δανεισμού.

Ακόμη μεγαλύτερη δυσκολία προσδιορισμού της στεγαστικής φτώχειας υπάρχει στον ενοικιαζόμενο τομέα. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της ενοικιαζόμενης κατοικίας

πάνω από το 20% ενώ το 31% του πληθυσμού βρίσκεται στα όρια της φτώχειας (συνδυασμός εισοδήματος, στέρησης στοιχειωδών μέσων διαβίωσης και ανεργίας).

³ Είναι κατά μέσο όρο 24,3% για το σύνολο του πληθυσμού και 79% για τον φτωχό πληθυσμό

⁴ Είναι 32,2% στο σύνολο του πληθυσμού και 76,2% για το φτωχό πληθυσμό (ΕΛΣΤΑΤ 2012).

⁵ Είναι 23,2% για το σύνολο του πληθυσμού, 41,4% για το φτωχό πληθυσμό και 18,4% για το μη φτωχό.

⁶ Το 2010 ήταν το 11,7% των νοικοκυριών (περίπου 485.000 νοικοκυριά). Η κατανομή του ποσοστού αυτού σε σχέση με το συνολικό μηνιαίο εισόδημα ήταν 2,5% για εισοδήματα κάτω από 1100ευρώ, 4,4% για εισοδήματα 1100-2200 και 4,8% από 2200 και άνω. Ενώ 30.136 νοικοκυριά με εισόδημα κάτω των 750 ευρώ ζούσαν σε ιδιόκτητη κατοικία με δάνειο (ΕΛΣΤΑΤ 2012).

⁷ Ο δείκτης δανείων σε καθυστέρηση αυξήθηκε στο 29,3% το δεύτερο τρίμηνο του 2013, και 24% αυξήθηκαν οι επισφάλειες στην στεγαστική πίστη (ΤτΕ 8/2013). Η δυσκολία αποπληρωμής δανείων ή αγορών με δόσεις ήταν μεγάλης δυσκολίας για το 38,8% του συνόλου του πληθυσμού (46,4% για τον φτωχό πληθυσμό) και μεσαίας δυσκολίας για το 45% (39% για τον φτωχό πληθυσμό) (ΕΛΣΤΑΤ 2012).

⁸ Το 2013 τα κόκκινα δάνεια αντιστοιχούν σε ποσό 17 δις (από 7 δις το 2010) δηλαδή στο 23,5% των δανείων (από 8% το 2010).

επιηρέαστηκαν από την εγκατάσταση μεταναστών, τη μεταβατική ενοικίαση κυρίως μεσαίων στρωμάτων σε νεαρή ηλικία, τη φοιτητική στέγη, τα δυναμικά και ευέλικτα στρώματα (Μαλούτας, Εμμανουήλ, Μαλούτα-Παντελίδου 2006). Οι δείκτες φτώχειας και επισφάλειας αυξάνουν για τα νοικοκυριά που ζουν σε ενοικιαζόμενη κατοικία⁹. Δεν υπάρχουν καταγραφές για τις καθυστερήσεις ενοικίων, τις περιπτώσεις δωρεάν παραχώρησης, τις δικαστικές υποθέσεις εξώσεων¹⁰, τις εκτελεσθείσες εξώσεις και τα συσσωρευμένα χρέη ενοικιαστών που επιβαρύνουν τους μικρούς ιδιοκτήτες. Αντίστοιχα, λείπουν στοιχεία για μια σειρά από πρακτικές επιβίωσης και μείωσης των δαπανών για τη στέγαση στις οποίες καταφεύγουν περισσότερα νοικοκυριά (αναγκαστικές συγκατοικήσεις, επιστροφή στο γονεϊκό σπίτι, επιστροφή στο χωριό, εκποιήσεις οικογενειακής ακίνητης περιουσίας κτλ).

Ασάφεια υπάρχει και σε σχέση με τον αριθμό των αστέγων και των κακώς στεγασμένων, που αποτελούν την πιο ορατή ένδειξη της εντεινόμενης στεγαστικής κρίσης. Επίσημα η τελευταία καταγραφή έγινε από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης το 2009 με πολύ αμφισβητήσιμα συμπεράσματα. Ο αριθμός των αστέγων που αναφέρεται από κοινωνικές οργανώσεις προσεγγίζει τις 20.000 σε όλη την Ελλάδα, ενώ πρόσφατες ποιοτικές μελέτες αναδεικνύουν τη δυναμική της επέκτασης του φαινομένου την πρόσφατη περίοδο της κρίσης.

Η ανεπάρκεια στην περιγραφή του προβλήματος είναι ένα σημαντικό έλλειμμα, καθώς η έρευνα σε σχέση με την κοινωνική και δημογραφική διαστρωμάτωση που διαμορφώνεται σε επιμέρους τομείς του στεγαστικού συστήματος (πχ. ιδιοκάτοικοι, δανειολήπτες, ενοικιαστές), η εστίαση στην στεγαστική κατάσταση συγκεκριμένων/ειδικών ομάδων του πληθυσμού (πχ. νέοι, μετανάστες, χαμηλά εισοδήματα) και κυρίως η επεξεργασία και ο σχολιασμός των δεδομένων, πέρα από το πρώτο βασικό φήμα για τον σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής, είναι κρίσιμη για την κοινή συνειδητοποίηση της στεγαστικής κρίσης, την καλλιέργεια δεσμών αλληλεγγύης ανάμεσα σε άτομα, νοικοκυριά και ομάδες που πλήττονται, αλλά και για την τροφοδοσία του κινηματικού λόγου. Αντίθετα, η αδιαφοροποίητη παρουσίαση της κατάστασης βολεύει ιδιαίτερα για τη συντήρηση ενός γενικευμένου κλίματος ενοχής και δίνει τη δυνατότητα μη διαφοροποιημένης αντιμετώπισης του ζητήματος.

3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Μέχρι σήμερα η στάση της κυβέρνησης δείχνει να υποβαθμίζει τις συνολικές διαστάσεις του ζητήματος, αλλά και τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της κρίσης στο τομέα της κατοικίας. Η κρατική δραστηριότητα έχει επικεντρωθεί στο ζήτημα των υπερχρεωμένων νοικοκυριών¹¹ και τη διαχείριση του ζητήματος των πλειστηριασμών, κυρίως μέσα από τη θέσπιση αδιέξοδων πλαισίων επαναδιαπραγμάτευσης των δανείων

⁹ Το ποσοστό των ιδιοκτητών που ζουν σε φτωχά νοικοκυριά ήταν 20,3% και το ποσοστό των ενοικιαστών ήταν 25,9%. Το 76% του πληθυσμού που ζει σε ενοικιαζόμενη κατοικία (23% του συνόλου) έχει εισόδημα κάτω από 1100 ευρώ και το 60% κάτω από 750 ευρώ (ΕΛΣΤΑΤ 2012).

¹⁰ Τα τελευταία σχετικά δημόσια έγγραφα ήταν στις αρχές του 2011 και ανέφεραν κατακόρυφη αύξηση των αιτήσεων στα δικαστήρια 8.500 το 2010 και 4.000 το πρώτο δίμηνο του 2011.

¹¹ Νόμος για υπερχρεωμένα νοικοκυριά (Ν3869/2010 ή νόμος Κατσέλη, αναθεωρήθηκε με τον Ν. 4161/2013). Από τη μεριά της κυβέρνησης η διαχείριση των κόκκινων δανείων σχετίζεται κυρίως με την αποκατάσταση της κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών και όχι με την προστασία των δανειοληπτών.

και έκτακτων μέτρων προστασίας, μεταθέτοντας για το μέλλον πιο ουσιαστικές λύσεις. Οι δηλώσεις για "αδιαπραγμάτευτη προστασία της πρώτης κατοικίας των κοινωνικά αδύναμων" συμβαδίζουν με την αδιαφοροποίητη αναφορά σε μια ομοιογενή κοινωνική τάξη δανειοληπτών και ιδιοκτητών, την επίκληση των "μπαταχτήδων" που κρύβονται πίσω από το καθεστώς προστασίας, και την καλλιέργεια αισθημάτων ενοχής σε σχέση με προηγούμενα κοινωνικά πρότυπα και πρακτικές.

Παράλληλα με τις ρυθμίσεις προστασίας της κατοικίας η κυβέρνηση ανατρέπει το προηγούμενο καθεστώς των οικονομικών και φορολογικών επιδοτήσεων της κατοικίας και της μικρής ακίνητης περιουσίας¹² αντιμετωπίζοντας τον τομέα των ακινήτων - σύμφωνα με τις υποδείξεις των εμπειρογνομόνων της Τρόικα- ως ένα ιδιαίτερα προνομιακό πεδίο για την αύξηση των δημόσιων εσόδων.¹³ Η πολιτική αυτή εφαρμόζεται οριζόντια χωρίς να λάβει υπόψη της τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της ακίνητης περιουσίας στην Ελλάδα, την αύξηση της ανεργίας, την κατακρήμνιση των εισοδημάτων και την πτώση της αγοράς ακινήτων, εγκλωβίζοντας σε μια διογκούμενη κατάσταση χρέους χιλιάδες νοικοκυριά που αδυνατούν να πληρώσουν τους φόρους.

Διαμορφώνεται λοιπόν ένα πλαίσιο που διευκολύνει την υφαρπαγή και συγκεντροποίηση της μικρής ακίνητης περιουσίας στα χέρια των (εγχώριων και διεθνών) χρηματιστικών ιδρυμάτων, του κράτους¹⁴ ή (μικρών και μεγάλων) κτηματομεσιτικών εταιριών, ενώ ευνοεί την εκποίηση της μεγάλης δημόσιας περιουσίας προς όφελος των 'επενδυτών' (Χατζημιχάλης 2013), κάτι που θα αλλάξει ριζικά το μοντέλο γης και οικοδομής στην Ελλάδα. Η περεταίρω διευκόλυνση της διεθνούς κερδοσκοπίας στον τομέα των ακινήτων¹⁵ (στο οποίο σύμφωνα με το νεοφιλελεύθερο-χρηματιστικό παράδειγμα η Ελλάδα υστερεί) δημιουργεί ερωτήματα για τους σχεδιασμούς της κυβέρνησης και τις επιδιώξεις του κτηματομεσιτικού και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου.

Το κενό στις στεγαστικές πολιτικές, τις πολιτικές για τους αστέγους και τις πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας διευρύνεται την περίοδο της κρίσης με την κατάργηση του ΟΕΚ,¹⁶ τον περιορισμό των προνοιακών δομών και των δημόσιων φορέων επιδότησης της στεγαστικής πίστης. Ιδιαίτερα σε σχέση με την κοινωνική πολιτική για τους άστεγους, η κυβέρνηση έχει ασχοληθεί περιστασιακά με την θεσμοθέτηση του ορισμού του αστέγου (Ν. 4052/12) - που αναφέρεται μόνο στους νόμιμα διαμένοντες στην χώρα - και την εξαγγελία της εκπόνησης του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τους Αστέγους -με στόχο την δυνατότητα απορρόφησης ευρωπαϊκών κονδυλίων- το οποίο όμως δεν έχει μέχρι σήμερα δημοσιοποιηθεί. Μεγαλύτερη προσπάθεια γίνεται στο τοπικό επίπεδο από τις δημοτικές αρχές και ΜΚΟ με την ανάπτυξη υποδομών προσωρινής στέγασης, ημερήσιας φροντίδας και πρόνοιας. Και εδώ οι διαθέσιμοι πόροι υπολείπονται κατά πολύ των πραγματικών

---

¹² Η πολιτική στήριξης της ιδιοκατοίκησης και διοχέτευσης των επενδύσεων σε ακίνητα και την οικοδομή έχει συζητηθεί ιδιαίτερα ως το αντιστάθμισμα της απουσίας στεγαστικών πολιτικών αλλά και της απουσίας ανεπτυγμένου κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα.

¹³ Τα έσοδα από τη φορολογία ακινήτων ήταν το 2010 487εκ., ενώ το 2013 3.176 δις (Ναυτεμπορική 3.10.2013). Εκτός από το ΕΕΤΗΔΕ/ Χαράτσι (Ν. 4021/2011) ο νέος νόμος για τον Ενιαίο Φόρο Ακινήτων δυσκολεύει την διατήρηση της ακίνητης περιουσίας των χαμηλών και μεσαίων εισοδημάτων.

¹⁴ Συμψηφισμός χρεών προς το δημόσιο με εκχώρηση ακινήτου, κατασχέσεις για χρέη προς το δημόσιο και τις ΔΕΚΟ, ξεπούλημα περιουσιών για την πληρωμή χρεών. Άλλωστε σύμφωνα με μέλη της κυβέρνησης "όποιος δεν έχει να πληρώσει τους φόρους πρέπει να πουλήσει".

¹⁵ Ρυθμίσεις για τις τράπεζες και το πλαίσιο των υποθηκών, τιτλοποίηση των δανείων, ΑΕΕΑΠ κλπ.

¹⁶ Η κατάργηση των ΟΕΚ-ΟΕΕ προβλέπεται στο δεύτερο μνημόνιο (Ν. 4046/2012 - 02.2012) ως "μικροί φορείς ειδικού σκοπού που ασχολούνται με κοινωνικές δαπάνες οι οποίες δεν αποτελούν προτεραιότητα".

αναγκών, η δημόσια χρηματοδότηση περικόπτεται ενώ οι περισσότερες δράσεις στηρίζονται από ιδιωτικές χορηγίες (εταιρικές ή ιδιωτικές χορηγίες) ή από περιορισμένου ορίζοντα ευρωπαϊκά προγράμματα.

4. Η ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΡΙΑ ΤΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ

Παρόλο που η 'πορεία-εξάρτησης' (path-dependency), η σχετικά πρόσφατη ανάδυση των στεγαστικών προβλημάτων σε συνδυασμό με τη συνολική υποβάθμιση του επιπέδου διαβίωσης για τη μεγάλη πλειοψηφία, καθώς και η απουσία προηγούμενων κινητοποιήσεων στον τομέα αυτό αποτελούν παράγοντες που δυσκολεύουν τη διαδικασία διαμόρφωσης αιτημάτων και διεκδικητικών πρακτικών, το πεδίο διεκδίκησης της στέγης βρίσκεται σήμερα σε σημείο καμψής. Στη συνέχεια εστιάζουμε σε δυο διαφορετικού τύπου αιτήματα που έχουν αναδυθεί στη δημόσια ατζέντα την πρόσφατη περίοδο: το ζήτημα της προστασίας της ιδιοκατοίκησης και της μικρής ακίνητης περιουσίας και το ζήτημα της κοινωνικής κατοικίας.¹⁷

Όπως είναι αναμενόμενο, οι πιο έντονες αντιδράσεις και κινητοποιήσεις των δυο τελευταίων χρόνων αφορούν κυρίως ιδιοκátοικους που βάλονται πολλαπλά ανεξάρτητα με το αν βαρύνονται με στεγαστικό δάνειο ή όχι, που διαμαρτύρονται ενάντια στην υπερφορολόγηση των ακινήτων, την ποινικοποίηση χρεών προς το δημόσιο και τη δυνατότητα κατάσχεσης της ακίνητης περιουσίας ακόμη και για ελάχιστα ποσά.

Οι πρώτες μαζικές κινητοποιήσεις έγιναν ενάντια στην επιβολή του ΕΕΤΗΔΕ (χαράτσι) καθώς πέραν της επιβάρυνσης, η είσπραξη του φόρου συνδέθηκε με την ηλεκτροδότηση των κατοικιών, οδηγώντας σε μαζικές διακοπές ρεύματος. Δημιουργήθηκαν τοπικές επιτροπές οι οποίες οργάνωσαν συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και πορείες, συντόνισαν πρακτικές φορολογικής ανυπακοής, δημιούργησαν δικτύωσεις για την παρεμπόδιση της διακοπής του ρεύματος και ειδικές ομάδες επανασύνδεσης, ενώ συχνά οι δράσεις αυτές στηρίχθηκαν από φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Σημαντικές δράσεις έχουν γίνει ενάντια στις κατασχέσεις από τις τράπεζες λόγω μη-εξυπηρέτησης δανείων οι οποίες κινούνται κυρίως στο επίπεδο της ενημέρωσης, της συμβουλευτικής και νομικής στήριξης για υπερχρεωμένα νοικοκυριά, και της προετοιμασίας οργανωτικών σχημάτων και δικτύωσεων για την παρεμπόδιση των πλειστηριασμών και τη συλλογική αντιμετώπιση του φαινομένου των εξώσεων σε περίπτωση που αρθεί το καθεστώς προστασίας της πρώτης κατοικίας.

Πέρα από την αυτονόητη άρνηση να επωμιστούν οι πολλοί την κρίση που προκάλεσε και προκαλεί ο πλουτισμός λίγων, το αίτημα για προστασία της πρώτης κατοικίας, αλλά και της μικρής ακίνητης περιουσίας, στη συγκυρία της παρούσας κρίσης υπερβαίνει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και αφορά τη διασφάλιση του δικαιώματος στην κατοικία και τη διατήρηση της ευρείας κοινωνικής διασποράς των πόρων, ενάντια στην υφαρπαγή των ακινήτων και τη συγκέντρωση του πλούτου.

Στην συγκυρία της κρίσης, η φαινομενική αντίφαση της υπεράσπισης της 'καπιταλιστικής' ιδιοκτησίας και των συμφερόντων των μικροϊδιοκτητών σχετίζεται, σε μια πρώτη φάση, με τον κοινωνικό έλεγχο της γης και της ακίνητης περιουσίας. Η ιδιοκτησία (και η πολυ-ιδιοκτησία) μπορεί να ειπωθεί ως πολύτιμος πόρος στα χέρια ατόμων και νοικοκυριών, ο οποίος μπορεί υπό προϋποθέσεις να αποτελέσει τη βάση για

¹⁷ Για μια πιο εκτενή παρουσίαση δείτε το Μπαλαμπανίδης, Πατατούκα, Σιατίτσα 2013.

την ανάπτυξη κοινών διεκδικήσεων και συλλογικών εγχειρημάτων παραγωγής και διαχείρισης της κατοικίας ως κοινό αγαθό (Hodkinson 2012). Κάτι που προφανώς δεν είναι αυτονόητο αλλά αποτελεί αντικείμενο δημόσιας συζήτησης και κοινωνικού πειραματισμού. Άλλωστε το ερώτημα παραμένει: τι θα γίνει όταν/αν επιστρέψουμε σε συνθήκες σταθερότητας και "ανάπτυξης";

Σε μια άλλη κατεύθυνση, σημαντικές είναι και οι κινητοποιήσεις ενάντια στην κατάργηση του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας το 2012 - του μοναδικού φορέα άσκησης κοινωνικής πολιτικής κατοικίας στην Ελλάδα - που αναπτύχθηκαν από τους εργαζόμενους και τους δικαιούχους του οργανισμού. Πέρα από το αυτονόητο αίτημα της άμεσης επαναλειτουργίας του ΟΕΚ και του ΟΕΕ, επιμέρους αιτήματα αφορούσαν την ρύθμιση των εκκρεμοτήτων του ΟΕΚ (αδιάθετες έτοιμες κατοικίες, δάνεια σε εκκρεμότητα κ), τη διασφάλιση των μεγάλων αποθεματικών του σε καταθέσεις και ακίνητη περιουσία υπέρ των δικαιούχων του, αλλά και την ανασυγκρότηση του Οργανισμού με σκοπό την παροχή "φτηνής λαϊκής στέγης".

Το αίτημα για κοινωνική κατοικία δεν υπήρξε ποτέ ιδιαίτερα ανεπτυγμένο στην Ελλάδα, και επομένως το περιεχόμενό του είναι ανοιχτό. Στο πλαίσιο της κρίσης και με δεδομένη την άνοδο της ανεργίας και της εργασιακής επισφάλειας μπαίνει επιτακτικά η ανάγκη να συζητηθεί ο προηγούμενος - περιορισμένος¹⁸ αλλά σημαντικός - ρόλος του ΟΕΚ και δυνατότητα ανασύστασής του με μια διευρυμένη λειτουργία που θα απευθύνεται στο σύνολο των εργαζομένων και των ανέργων. Βεβαίως τα σημερινά δεδομένα υπερεπάρκειας οικιστικού αποθέματος θέτουν νέα ζητούμενα για τη μορφή της κοινωνικής κατοικίας.

5. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Στο πλαίσιο της εργασίας αυτής προσεγγίσαμε με πολύ συνοπτικό τρόπο διεργασίες και μεταλλαγές που συμβαίνουν την περίοδο της τρέχουσας κρίσης στην Ελλάδα σε σχέση με την πρόσβαση στην κατοικία, ως συνέπεια της εντεινόμενης στεγαστικής κρίσης που αγγίζει όλο και ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Βεβαίως η προσπάθεια αποτύπωσης αυτών των διεργασιών είναι σαφώς μερική και ιδιαίτερα σε ότι αφορά τις κοινωνικές επιπτώσεις και αντιδράσεις απρόβλεπτη. Επιπλέον, σε σχέση με την διαμόρφωση των αντιλήψεων και των πολιτικών, δεν αναφερθήκαμε σε μια σειρά από καθοριστικούς παίκτες και συμφέροντα που σχετίζονται με την αγορά των ακινήτων, τον κατασκευαστικό κλάδο και τον τραπεζικό τομέα, ούτε στο πως αυτά διαμεσολαβούνται από τα μέσα ενημέρωσης.

Πέρα από τα όσα αναφέραμε παραπάνω, δεν έχουν συζητηθεί ιδιαίτερα στο ελληνικό πλαίσιο αιτήματα για στήριξη και ρύθμιση της ενοικιαζόμενης κατοικίας, για την καθολική εγγύηση της ασφάλειας της κατοικίας και αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης με μέτρα όπως το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα ή άλλου τύπου επιδόματα, για κοινωνική διάθεση των κατασχεμένων από τις τράπεζες και το δημόσιο κατοικιών, για την αποποινικοποίηση της κατάληψης κενών κατοικιών και κτιρίων για κάλυψη στεγαστικών αναγκών και δημιουργία ανοιχτών αυτο-οργανωμένων χώρων πολιτισμού.

---

¹⁸ Η βάση των δικαιούχων του ΟΕΚ αποτελείται μόνο από τους εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα που ασφαλίζονται στο ΙΚΑ

Σε κάθε περίπτωση η προσπάθεια διαμόρφωσης κοινών αιτημάτων και διεκδικητικών πρακτικών είναι μια σημαντική ευκαιρία στη συγκυρία της κρίσης που μπορεί να οδηγήσει σε εναλλακτικά εγχειρήματα κατοικίας και κατοίκησης, αλλά και στην ανάπτυξη μιας καθολικής κοινωνικής πολιτικής για την κατοικία σε νέα βάση. Άλλωστε η ίδια η διαδικασία της κινητοποίησης, της αυτο-οργάνωσης και της συγκρότησης αλληλέγγυων πρακτικών για την υπεράσπιση της κατοικίας του καθενός διαμορφώνει νέες υποκειμενικότητες και συνειδήσεις που ανοίγουν το δρόμο για πιο συλλογικές επεξεργασίες και πειραματισμούς -με δημοκρατικές διαδικασίες, συμμετοχή στην παραγωγή και διαχείριση, συλλογικές μορφές ιδιοκτησίας, διασφάλιση χαμηλού κόστους και υψηλής ποιότητας κατοίκησης, μη-κερδοσκοπικούς στόχους και παραγωγή κοινωνικής υπεραξίας - για την εξασφάλιση αξιοπρεπούς κατοικίας για όλους και όλες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαταβάλη Φ., Σιατίτσα Δ., 2011. «Η "κρίση" της κατοικίας και η ανάγκη για μια νέα στεγαστική πολιτική», Κείμενο εργασίας, Διαθέσιμο στο: encounterathens.wordpress.com
- ΕΛΣΤΑΤ, 2012. Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών έτους 2011, Δελτίο τύπου 2/11/2012 Διαθέσιμο στο: www.statistics.gr [πρόσβαση 25 Σεπτέμβρη 2013]
- ΕΛΣΤΑΤ, 2013. *Συνθήκες Διαβίωσης στην Ελλάδα*, 6/9/2013 Διαθέσιμο στο: www.statistics.gr [πρόσβαση 25 Σεπτέμβρη 2013]
- Εμμανουήλ Δ., 2006. «Η κοινωνική πολιτική κατοικίας στην Ελλάδα: οι διαστάσεις μιας απουσίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 120, σσ. 3-35
- Μαλούτας Θ., Εμμανουήλ Δ., Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 2006. *Αθήνα. Κοινωνικές δομές, πρακτικές και αντιλήψεις: Νέες παράμετροι και τάσεις μεταβολής 1980-2000*, ΕΚΚΕ
- Μπαλαμπανίδης Δ., Πατατούκα Ε., Σιατίτσα Δ., 2013. «Το δικαίωμα στην κατοικία την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα», *Γεωγραφίες*, τ.22, Φθινόπωρο 2013
- Τράπεζα της Ελλάδος, 2008. «Δανεισμός και χρηματοοικονομική πίεση στα νοικοκυριά: αποτελέσματα από τη δειγματοληπτική έρευνα του 2007», Διεύθυνση στατιστικής.
- Χατζημιχάλης Κ., 2013. «Γιατί η Τρόικα ενδιαφέρεται για τη γη και τα ακίνητα; Η υφανταγή της γης και ακινήτων στην Ελλάδα των Μνημονίων», *Εφημερίδα Αυγή*, Διαθέσιμο στο: <http://enthemata.wordpress.com/2013/09/29/kostisx/> [πρόσβαση 10 Οκτωβρίου 2013]
- Emmanuel D., 2004. «Socio-economic inequalities and housing in Athens: impacts of the monetary revolution of the 1990s», *The Greek Review of Social Research*, 113:121-143
- Hodkinson S., 2012. «The return of the housing question», περιοδικό *ephemera.org*, τ. 12(4): 423-444, Διαθέσιμο στο: <http://www.ephemerajournal.org/contribution/return-housing-question>, [πρόσβαση 24 Ιουλίου 2013]
- Neveu E., 2010. *Κοινωνιολογία των κοινωνικών κινημάτων και ιστορίες κινημάτων από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα*, εκδόσεις Σαββάλας
- Pechu C., 2006. *Droit au Logement, genèse et sociologie d'une mobilisation*, editions Dalloz

ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΤΟΥ ΚΑΛΠΑΖΟΝΤΟΣ ΝΕΟΝΑΖΙΣΜΟΥ: ΣΩΜΑΤΑ & ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ

Νίκη Σορβανή

Αρχιτέκτων Π.Θ., Υ.Δ. Ε.Μ.Π., nisorvani@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μέσα στην μνημονιακή κρίση αναδύεται ένας νέος τύπος ανθρώπου, ο *Χρυσανγίτης*, ο οποίος υποτίθεται πως πρεσβεύει την καθαρότητα, την ισχύ, την εξουσία. Σε τόπους όπου κατοικούν και δραστηριοποιούνται αλλοδαποί, οι χρυσανγίτες με πρακτικές όπως η αυτόκλητη αστυνόμευση, η χωροταξική κατανομή του φόβου, η καταπολέμηση του εγκλήματος με νέο έγκλημα, καταδιώκουν το σώμα του μετανάστη, του *άλλου*, ως σώμα μιαρό, με σκοπό την εξόντωσή του. Σε αυτούς τους τόπους των μεταναστών, όπου φιλοξενείται η ετερότητα, σε αυτές τις *ετεροτοπίες*, επιτίθενται οι χρυσανγίτες ορίζοντας μία διττή διαδικασία παραγωγής ετεροτοπιών. Η ετεροτοπία, ως τόπος του *άλλου*, εξελίσσεται σε μία νέα ετεροτοπία, ως τη βίαιη ρήξη στο χρόνο του τόπου του *άλλου*.

Λέξεις κλειδιά: *Χρυσή Αυγή, μετανάστες, μιαρότητα, διττή ετεροτοπία*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι εκλογές του Ιουνίου 2012 μας κατέστησαν κοινωνούς μίας νέας πολιτικής πραγματικότητας, με τη Χρυσή Αυγή (στο εξής Χ.Α.) να μπαίνει δυναμικά στο προσκήνιο και να εγκαθίσταται στα κοινοβουλευτικά έδρανα. Τα αποτελέσματα της καταμέτρησης των ψήφων την όρισαν ως πέμπτο κόμμα, με ποσοστό σχεδόν 7%. Σήμερα, κι αφού έχει περάσει πάνω από ένας χρόνος, κι έχουν μεσολαβήσει τρεις δολοφονίες και συλλήψεις βουλευτών, η Χ.Α. θέτει όλο και πιο βαθιά τις ρίζες της στο πολιτικό σύστημα, καθώς οι δημοσκοπήσεις καταδεικνύουν μία σταθερή πορεία του κινήματος, με τη λεγόμενη “*πρόθεση ψήφου*” να την ορίζει τρίτο κόμμα.

Ο Δημήτρης Ψαρράς, στο βιβλίο του *Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής*, αν και τη χαρακτηρίζει ως την πιο δυσάρεστη και επώδυνη συνέπεια της λεγόμενης *ελληνικής κρίσης*, υποστηρίζει πως δεν είναι η κρίση εκείνη που την “γέννησε” (Ψαρράς, 2012). Ως κόμμα υπήρχε από τη δεκαετία του 1980, με αντι-αριστερή κατά βάση δράση, όμως, η εξειδίκευσή της τα τελευταία χρόνια με μεταναστευτικά ζητήματα της έδωσε σημαντική ώθηση. Έτσι, από μία “*γραφική συμμορία*”, μία περιθωριακή ομάδα του 1%, η Χ.Α. έγινε αξιοσημείωτη πολιτική δύναμη, ξεκινώντας με εκπροσώπηση στον “πολύπαθο από τη μετανάστευση” Δήμο Αθηναίων, για να καταλήξει σταδιακά να έχει έντονη δημόσια παρουσία και λόγο, αποκτώντας και βουλευτές (Εμμανουηλίδης, Κουκουτσάκη, 2013).

Αν και η σχέση της φιλοσοφίας της Χ.Α. με το ναζισμό είναι προφανής, σύμφωνα με τον Robert Paxton πρέπει να σημειωθεί μία ιδιαίτερη πολιτική-οικονομική-κοινωνική συγκυρία, ώστε να δημιουργηθεί εύφορο έδαφος κατάλληλο να εδραιωθεί ο φασισμός. Η αίσθηση ανεπίλυτης κρίσης, η ύπαρξη μίας ομάδας με αυταπόδεικτη ανωτερότητα που “απειλείται από εξωτερικές διαβρώσεις”, η ανάγκη για πιο “καθαρή” κοινωνία που θα επιβληθεί ακόμα και με τη βία, η αποτυχία του πολιτικού και του συνταγματικού συστήματος να ανταπεξέλθει στις δυσμενείς κοινωνικές συνθήκες, κ.α. (Paxton, 2006), είναι ορισμένες από αυτές, και σίγουρα τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα βιώνουμε τέτοιου είδους συνθήκες. Η επέμβαση ξένων χωρών στην οικονομική και πολιτική διαχείριση του ελληνικού κράτους, η μνημονιακή πολιτική, η κρατική αδυναμία κάλυψης βασικών παροχών (υγεία, παιδεία, εργασία, δικαιοσύνη, κλπ.), η ευρύτερη οικονομική εξαθλίωση, και όλα τα λοιπά οδυνηρά δεδομένα που συνθέτουν την *ελληνική κρίση*, είναι στοιχεία που μεταξύ άλλων, ευνοούν την ανάδειξη της Χ.Α.

Υπάρχουν ιστορικά παραδείγματα που δείχνουν ότι η έξαρση του φασισμού ευνοείται σε περιόδους κρίσης, ωστόσο σε καμία περίπτωση δε μπορούμε εν προκειμένω να ανάγουμε την άνοδο της Χ.Α. σε αναπότρεπτη απότοκη συνέπεια της παρούσας κρίσης. Η μνημονιακή κρίση δε λειτούργησε ως αιτία, αλλά ως καταλύτης ανάδειξης της Χ.Α., καθώς διευρύνθηκαν τα ακροατήρια, τα οποία με τη σειρά τους αποδέχονται τις θέσεις και τις πρακτικές της, όχι απαραίτητα ως νόμιμες, αλλά σίγουρα ως “δίκαιη” απάντηση στα δυσεπίλυτα κοινωνικο-οικονομικά προβλήματα (Εμμανουηλίδης, Κουκουτσάκη, 2013).

2. Η ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ ΩΣ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΟ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ

Βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της πολιτικής γραμμής της Χ.Α. είναι ότι ασκεί δριμύτατη λαϊκιστική αντιπολιτευτική κριτική, ενώ ταυτόχρονα στοχοποιεί και συγκεκριμενοποιεί ως πηγή και αιτία των περισσότερων δεινών, που μαστίζουν τον ελληνικό λαό, τους μετανάστες. Οι “ξεχασμένες ασθένειες” που έφεραν οι λαθρομετανάστες, τα ελληνικά σχολεία που “γέμισαν” αλλοδαπούς μαθητές, οι ξένοι που “έχουν κλέψει” τις δουλειές των ελλήνων, οι μετανάστες που θεωρούνται στο σύνολο τους εγκληματίες αποτελούν θέματα που θίγει η Χ.Α., και για τα οποία αντιπροτείνει τη “βία του πεζοδρομίου ως μέθοδο εθνικής ανάταξης” (Ψαρράς, 2012).

Η “Χρυσή Αυγή της γειτονιάς σας” συνοδεύει με ασφάλεια ηλικιωμένους σε εξωοικιακές εργασίες, κάνει θελήματα, συνθέτει ομάδες πυρόσβεσης, παρέχει συσσίτια και διοργανώνει αιμοδοσίες, με την προϋπόθεση ο αποδέκτης αυτών των παροχών να είναι Έλληνας. Επίσης, πραγματοποιεί επιχειρήσεις εκδίωξης λαθρομεταναστών, φύλαξη πλατειών τις νυχτερινές ώρες, περιπολίες, κ.α. Όλα αυτά γίνονται με την πρόφαση της προστασίας της ζωής και της περιουσίας των Ελλήνων από την μεταναστευτική απειλή, ικανοποιώντας, βέβαια, μία μεγάλη μερίδα του μαστιζόμενου ελληνικού λαού, ο οποίος αποζητά αφενός αποδιοπομπαίους τράγους για την ανεργία, τις ασθένειες, την οικονομική εξαθλίωση, και αφετέρου “ήρωες” που σπεύδουν να τον υπερασπιστούν.

3. ΤΟ ΣΩΜΑ ΤΟΥ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΥΓΙΤΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μία βασική συστατική ιδεολογική αρχή στα εθνικοσοσιαλιστικά καθεστώτα είναι η φανταστική ύπαρξη και διατήρηση του έθνους σαν ένα κλειστό και αμιγές *Όλον*, του οποίου η αυθεντικότητα αλλοιώνεται και κινδυνεύει από την πρόσμιξή του με άλλους λαούς. Το αίμα γίνεται ένα αξιακά φορτισμένο ιδίωμα, που εμπλουτίζεται με όρους ηθικής (τιμή) και γεωγραφίας (γη), προκειμένου να τονιστεί η αναγκαιότητα διαφύλαξης μίας ψευδαισθησιακής καθαρότητας σε επίπεδο αίματος, φυλής και εδαφοκυριαρχίας. Αυτό ακριβώς συμπυκνώνεται στο σύνθημα της Χ.Α. *Αίμα, γη των Ελλήνων η τιμή*.

Μία επίσης εμβληματική φράση της Χρυσής Αυγής είναι το “*Έλληνας δε γίνεσαι, γεννιέσαι*”, προωθώντας μία προκοινωνική αλήθεια, που μεταγγίζεται μέσω του αίματος από γενιά σε γενιά ελλήνων. Η βιοπολιτική αυτή πειθαρχία που μανιωδώς διακηρύσσει η Χ.Α. τονίζει πως δε μπορεί κάποιος να καταστεί Έλληνας αν δεν ήταν εξ αρχής. Και αυτό σημαίνει δύο πράγματα, πρώτον μία μόνιμη, σταθερή αμετάβλητη ταυτότητα (βασισμένη αποκλειστικά στην εθνικότητα), και δεύτερον μία κληρονομική “ελληνική ιδιότητα” που δεν αποκτάς αν για παράδειγμα αποκτήσεις ελληνική υπηκοότητα, αλλά στην εξασφαλίζουν οι γνήσιοι Έλληνες γεννήτορες σου. Η Χ.Α. ορίζει αυταπόδεικτα τον *Έλληνα* ως μέλος μίας ανώτερης κατηγορίας ανθρώπων, που κατοχυρώνεται με το λευκό χρώμα του δέρματός του και την από αρχαιοτάτων χρόνων ανώτερη ελληνική καταγωγή του.

Τα βιολογικά, φυσιολογικά χαρακτηριστικά έχουν ιδιαίτερη αξία στην ιδεολογία της Χ.Α., αφού ορίζουν κατηγορίες ανθρώπων και *υπανθρώπων*, όπως χαρακτήρισε η βουλευτής της Χ.Α. Ελένη Ζαρούλια (18-10-2012) σε ομιλία της στη Βουλή τους μετανάστες. Ωστόσο, δεν είναι γενικά όλοι οι αλλογενείς στόχος των χρυσαυγιτών. Στο ρατσιστικό παραλήρημα της η Ζαρούλια συνέχισε λέγοντας ότι οι *υπάνθρωποι λαθρομετανάστες, όπως ο Αλή, ο Χασάν, ο Αμπντούλ κουβαλούν κάθε λογής αρρώστια (...)*. Συνεπώς, το μένος της Χ.Α. επικεντρώνεται ειδικά στους “έγχρωμους” μετανάστες, που η σκουρόχρωμη επιδερμίδα τους αυτομάτως τους καθιστά *βρώμικους, μη καθαρούς*, τους διακρίνει εύκολα ως *άλλους*.

Όπως αναφέρει η Mary Duglas η βρωμιά είναι η *ύλη εκτός τόπου* που προσβάλλει την τάξη. Εν προκειμένω το σκουρόχρωμο σώμα του *Χασάν* στον “καθαρό” ελληνικό χώρο των λευκών σωμάτων είναι αυτή η *εκτός τόπου ύλη*. Αλλά για να οριστεί τούτη η ακαθαρσία πρέπει να υφίσταται ένα σύστημα στο οποίο υπάρχουν ταξινομήσεις και κατηγοριοποιήσεις της ύλης, που θα την θέσουν ως ανάρμοστο στοιχείο εκτός αυτού του συστήματος (Duglas, 2006). Η μιαιρότητα είναι ζήτημα αισθητικής εθιμοτυπίας και υγιεινής, και επί του προκειμένου είναι το έγχρωμο, βρώμικο άρρωστο σώμα του μετανάστη που διαταράσσει την κανονικότητα και την καθαρότητα της λευκής υγιούς ελληνικής κοινωνίας. Το σώμα του *άλλου* αποτελεί ηθική απειλή και πολιτικό κίνδυνο για την ομοιογένεια και την αυθεντικότητα της εθνικής κοινότητας, οπότε και πρέπει να εξαλειφθεί.

Για να επανέλθουμε στο δημόσιο λόγο της βουλευτή της Χ.Α., της κας Ζαρούλια, το ζήτημα δεν είναι απλώς ότι αντιμετωπίζεται ευθέως και αυθαίρετα στη Βουλή μία μερίδα ανθρώπων ως *υπανθρώπων*, αλλά το ότι υφίσταται και νοείται ως λογικό και νομιμοποιημένο ένα σύνολο δεδομένων που μπορεί να κατηγοριοποιήσει κάποιον στη μία ή την άλλη ομάδα · ή καλύτερα όπως το έχει θέσει η Judith Butler, το *θέμα δεν είναι ότι υπάρχει ένας λόγος που απλά θέτει το μη-ανθρώπινο, αλλά το ότι υπάρχει ένα όριο στο λόγο που εγκαθιδρύει τα όρια αυτού που νοείται ως ανθρώπινου* (Butler, 2004). Δεν

κατηγοριοποιείται απλώς το σώμα του μετανάστη ως το *μιαρό* σώμα του *άλλου*, αλλά αποτελεί *γυμνή ζωή*, κατά Agamben, που βρίσκεται μόνιμα σε εν δυνάμει φονεύσιμη κατάσταση, που μπορεί να θανατωθεί ατιμωρητί, και η οποία περιλαμβάνεται στην τάξη μόνο υπό τη μορφή του αποκλεισμού της. Στα φασιστικά καθεστώτα η *γυμνή ζωή*, μέσω βιολογικής και ευγονικής προοπτικής τοποθετείται σε μία κατάσταση ατελεύτητης απόφασης περί αξίας και μη αξίας, όπου η βιοπολιτική μετατρέπεται διαρκώς σε θανατοπολιτική. Είναι, όμως, η ζωή εκείνη που παρά το γεγονός ότι αποκλείεται από την τάξη συνιστά το θεμέλιό της, πάνω στο οποίο στηρίζεται το πολιτικό σύστημα (Agamben, 2005). Είναι η ζωή εκείνη της οποίας η διαφορετικότητα (*μιαρότητα*) ορίζει το σύστημα της τάξης, καθώς είναι εκείνη που χρησιμοποιείται για να συγκριθεί και τελικά να αποβληθεί από την κανονικότητα του συμβολικού συστήματος, επικυρώνοντάς το με αυτόν τον τρόπο. Αν δούμε τούτο το σχήμα με όρους σωμάτων χρυσαυγίτη και αλλοδαπού, τότε ο πρώτος χρειάζεται το σώμα του δεύτερου για να διατυπώσει την “κανονικότητα” του στην ελληνική κοινωνία. Μόνο σε αντιπαραβολή με το *μιαρό* σώμα του αλλοδαπού τίθεται το σώμα του χρυσαυγίτη ως το σύμβολο της νεοελληνικής καθαρότητας, ως ο φορέας της τιμής του Ελληνικού έθνους.

Το σώμα του χρυσαυγίτη εμφανισιακά υπακούει σε στρατιωτική λογική, είναι λευκό (φυσικά), ογκώδες, ως επί το πλείστον ανδρικό, ετεροκανονικό, με κοντοκουρεμένο κεφάλι, ενώ σε πολλές περιπτώσεις φέρει τατουάζ με χαρακτηριστικά σύμβολα της Χ.Α. Στις συγκεντρώσεις του κόμματος επενδύεται με μαύρες μπλούζες, παντελόνια παραλλαγής, κράνη, ενώ κρατά ασπίδες και ρόπαλα. Στην ιστοσελίδα της Χ.Α. γίνεται λόγος για ένα νέο είδος, έναν ανώτερο τύπο ανθρώπου, ο οποίος πραγματώνεται μόνο μέσω του Εθνικισμού. Γενικά, το πρότυπο του μυώδους υπερανθρώπου έχει προωθηθεί ως εικόνα του (ανδρικού) σώματος σε φασιστικά καθεστώτα, γιατί βασίζεται στην ύπαρξη μυών, οι οποίοι με τη σειρά τους είναι ταυτόσημοι με τη δύναμη (Mangan, 2000). Το οικιοθελώς προσφερόμενο στο Έθνος φουσκωμένο σώμα του χρυσαυγίτη είναι η συμπύκνωση αυτής ακριβώς της ιδέας.

Το θέμα, ωστόσο, με το σώμα του χρυσαυγίτη είναι ότι αποτελεί ένα νέο τύπο σώματος, ο οποίος, όμως, με τη σειρά του επίσης απέχει από την “κανονικότητα” εκείνη που επιδιώκει να πρεσβεύει. Σύμφωνα, λοιπόν, με το σχήμα της Daglas, το σώμα του χρυσαυγίτη, το οποίο συγκρινόμενο με το σώμα του μετανάστη, προσέβλεπε στον ορισμό μίας κανονικότητας, παραβιάζει από μόνο του το “σύστημα της τάξης”, αποτελώντας και το ίδιο κατά κάποιο τρόπο υπολειμματική κατηγορία, *μιαρότητα*. Συνεπώς, σουρεαλιστικά, ένας “μιασματικός τύπος σώματος” (ο χρυσαυγίτης) αυτοπροσδιορίζεται ως “καθαρός”, και επιδιώκει την εξαίρεση από το ταξινομικό πλαίσιο της κανονικότητας ενός άλλου υποτιθέμενου “μιαρού σώματος”, του μετανάστη.

4. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ

Στην παρούσα ανάλυση διακρίνονται τρία διαφορετικά επίπεδα προσέγγισης του χώρου σε σχέση τη Χ.Α. Το πρώτο αφορά τη δράση του κινήματος στον αστικό χώρο, το δεύτερο τη χωρική κατανομή των μελών της κατά τη διάρκεια των συγκεντρώσεων του κόμματος, και το τρίτο περιγράφει τις οικολογικές θέσεις του κινήματος.

ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ: Στα πλαίσια της ιησούιτικής και προπαγανδιστικής δράσης της Χ.Α., ως υποτιθέμενο υποκατάστατο της κρατικής πρόνοιας, διοργανώνονται

δημόσιες εκδηλώσεις στις οποίες μοιράζονται τρόφιμα και ρούχα μόνο σε Έλληνες. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο δημόσιος ανοιχτός χώρος χρησιμοποιείται προκειμένου να εκπληρωθούν οι υποτιθέμενες αλτρουιστικές, αλλά εμποτισμένες με ρατσισμό και ξενοφοβία, φιλανθρωπικές πράξεις της. Δεν είναι λίγες οι φορές που υπήρξε επίσημη κρατική αντίδραση σε τέτοιου είδους δημόσιες δράσεις, όπως π.χ. η απόφαση ορισμένων δήμων (Αθήνας, Θεσσαλονίκης, κ.α.), που σε συνεργασία με την αστυνομία, δεν επιτράπηκε τελικά να δοθεί δημόσιος χώρος στη Χ.Α. για εκδηλώσεις. Όπου η Χ.Α. οργανώνει συσσίτια, δήμος και αστυνομία απαντά με ανακοινώσεις σύμφωνα με τις οποίες *δεν επιτρέπεται, για λόγους δημόσιας ασφάλειας, σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα κάθε δημόσια υπαίθρια συνάθροιση-εκδήλωση, που σχετίζεται με την διανομή τροφίμων και άλλων ειδών από πολιτικά κόμματα, σε όλους τους κοινόχρηστους και δημόσιους χώρους της περιοχής.* Αποτέλεσμα αυτού είναι ο δημόσιος χώρος να μετατρέπεται σε αντικείμενο διαφωνιών και αποκλεισμού, τόσο από την πλευρά της Χ.Α. όσο και από το κράτος.

Το βασικό χαρακτηριστικό της Χ.Α. είναι ότι ο λόγος και η δράση της εμπεριέχουν βιαιότητα. Αυτόκλητα οι πολεμοχαρείς μαυροντυμένοι σημαιοφόροι της Χ.Α. ως τάγματα εφόδου, παρελαύνουν πεζοί ή πάνω σε δίκυκλα, οπλισμένοι με σιδηρολοστούς, ρόπαλα, ξύλα, έχοντας καλυμμένα πρόσωπα με κράνη και κουκούλες, και επιτίθενται φραστικά και σωματικά σε μετανάστες. Οι έφοδοι αυτές κατά των μεταναστών γίνονται απροειδοποίητα, και μέσα σε λίγα λεπτά μπορούν να μετατραπούν πλατείες, γειτονιές και δρόμοι σε σκηνικά τρόμου.

Σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες μέσα στο 2012, η συντριπτική πλειοψηφία των επιθέσεων ρατσιστικής βίας πραγματοποιήθηκε σε δημόσιους χώρους από ομάδα ατόμων, με τα θύματα να έχουν σκουρόχρωμη επιδερμίδα και να έχουν αναγνωρίσει ως δράστες μέλη της Χ.Α. (είτε λόγω ενδυμασίας, είτε επειδή είναι γνωστά πρόσωπα των τοπικών οργανώσεων του κινήματος). Τέτοια περιστατικά σημειώθηκαν σε περιοχές όπως το κέντρο της Αθήνας, που αποτελεί το επίκεντρο των ρατσιστικών επιθέσεων (Άγιος Παντελεήμονας, πλατεία Αττικής, πλατεία Αμερικής), ενώ καταγράφηκαν περιστατικά στην Πάτρα, τον Πειραιά, την Κόρινθο, κ.α.

Στα πλαίσια της μανιόδους προσπάθειας εξαίρεσης των μεταναστών από το δημόσιο χώρο, δεν είναι λίγες οι φορές που η Χ.Α. τον μετέτρεψε σε τόπο απροσπέλαστο και για τους έλληνες κατοίκους της περιοχής. Πέρα από τις βίαιες επελάσεις των χρυσαυγιτών, που δημιουργούν επίφοβα αστικά τοπία για όλους, η Χ.Α. προβαίνει σε κυριολεκτικό έλεγχο του δημόσιου χώρου, όπως για παράδειγμα το κλείδωμα με λουκέτο παιδικής χαράς στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα, ώστε να μη χρησιμοποιείται από παιδιά μεταναστών. Αποτέλεσμα αυτού είναι να αποκλειστούν από τον παιδότοπο όλα τα παιδιά (ντόπιων και αλλοδαπών). Έτσι, με τις επεμβάσεις της η Χ.Α. παράγει αποκλεισμένα δημόσια κενά στον αστικό ιστό.

Οι δράσεις περιφρούρησης της Χ.Α. δεν είναι μόνο τοπικής σημασίας στο πλαίσιο της γειτονιάς, αλλά επεκτείνονται σε εθνικό επίπεδο, κλείνοντας το συνοριακό σταθμό της Κακαβιάς. Ομάδα οπαδών μαζί με βουλευτές του κόμματος, ως συμβολική πράξη θωράκισης της ελληνικής καθαρότητας, απέκλεισαν αυθαίρετα τα σύνορα απαγορεύοντας κάθε είδους συναλλαγή με τη γειτονική χώρα.

ΧΩΡΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ: Η δράση της Χ.Α. αρχίζει να επεκτείνεται ανά την Ελλάδα, κι αυτό διαφαίνεται όχι μόνο από τις αποκάλυπτες

ρατσιστικές επελάσεις του ιδιωτικού μαυροντυμένου στρατού, αλλά και από τις ιδιότυπες κομματικές συγκεντρώσεις ως στρατιωτικές επιδείξεις των μελών της σε διάφορα σημεία της χώρας. Ακόμα και σε αυτές τις συναθροίσεις οι οπαδοί του κινήματος παρατάσσονται σε μνημεία με στρατιωτική διάταξη, βαδίζουν στους δρόμους με μιλιταριστικό τρόπο, παράγουν θριαμβευτικές ιαχές, κρατώντας κοντάρια, ασπίδες και φορώντας αρχαιοελληνικές περικεφαλαίες. Σε κάθε τους συγκέντρωση αναβιώνει το φανταστικό μίας πολεμοχαρούς ετοιμοπόλεμης κοινωνίας, επικυρώνοντας ταυτόχρονα την αυστηρή λογική με την οποία έχουν γαλουχηθεί τα μέλη της.

Σύμφωνα με το Foucault η πειθαρχία αρχίζει πρωτίστως με την κατανομή των ατόμων στο χώρο, όπου μέσω των πειθήνιων σωμάτων τους καθορίζεται και περιφράσσεται ένας χώρος ιδιαίτερος, διαφοροποιημένος. Στις στρατιωτικές τους συγκεντρώσεις το κάθε άτομο έχει συγκεκριμένη θέση στο χώρο, και δρα σε επίσης συγκεκριμένο χρόνο, προκειμένου να επιδεικνύεται μία συνολική, πειθαρχική, στρατιωτική εικόνα του κόμματος. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Foucault, στις στρατιωτικές πορείες, ορίζεται ένας χώρος πειθαρχικής μονοτονίας (Foucault: 2005), ο οποίος μάλιστα, στις περιπτώσεις των συγκεντρώσεων της Χ.Α., που σύγχρονες στρατιωτικές επιδείξεις επενδύονται με αρχαιοελληνικά κατάλοιπα, τότε το αποτέλεσμα πέρα από μονότονο είναι και σουρεαλιστικά καλτ, ως παλιό ρομαντικό όραμα συνυφασμένο με σύγχρονα βιομηχανοποιημένα στοιχεία.

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΦΥΣΗ: Ενώ οι χρυσαυγίτες έχουν μετατρέψει τις πόλεις σε πεδία μάχης, εμφανίζουν μία εντελώς διαφορετική στάση σε ότι αφορά στη διαχείριση της φύσης. Στην επίσημη ιστοσελίδα της Χ.Α. τονίζεται η ανάγκη για στροφή στη *Γη του λαού μου*, που μεταφράζεται με οικολογικές δράσεις και επαναπροσέγγιση της αγροτικής ζωής. Η ενότητα αίματος και χρώματος για την ιδεολογία της Χ.Α. ταυτίζεται με το σεβασμό στη Φύση και τη στροφή σε οικολογικές αναζητήσεις και σε αγροτικές και βουκολικές δράσεις. Αυτή η “Πράσινη πολιτική”, η *Εθνικιστική Οικολογία*, όπως χαρακτηρίζεται, αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο και της ναζιστικής λογικής, στην οποία η αγροτική νοσταλγία συμπορευόταν με το όραμα μίας απλούστερης προβιομηχανικής κοινωνίας. Αυτή η οικολογική τάση της Χ.Α. βρίσκει εφαρμογή σε καλλιέργειες, σε εκτροφές ζώων, που ο μαυροντυμένος στρατός, σε κατάσταση ηρεμίας, επεξεργάζεται τη γη και οργανώνεται σε ομάδες περιβαλλοντικής καθαριότητας και πυρόσβεσης, δράσεις οι οποίες, βέβαια, διαφημίζονται από την ιστοσελίδα του κινήματος για προπαγανδιστικούς λόγους.

5. “ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ, ΓΙΑ ΝΑ ΞΕΒΡΟΜΙΣΕΙ Ο ΤΟΠΟΣ”

Επιστρέφοντας στους δημόσιους αστικούς χώρους, το μιλιταριστικό σκηνικό ρατσιστικής βίας, που απλώνεται σταδιακά, τους έχει μετατρέψει σε τόπους άσκησης ολοκληρωτικής εξουσίας και ρατσιστικής έκφρασης. Καθημερινά σημειώνονται πολλαπλά ρατσιστικά επεισόδια με ποικίλες εκφάνσεις. Το “άβατο” που έχει δημιουργηθεί στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα, η βίαιη καταστροφή πάγκων αλλοδαπών μικροπωλητών σε λαϊκές αγορές και πανηγύρια, οι βανδαλισμοί σε καταστήματα και επιχειρήσεις μεταναστών, οι περιπολίες για έλεγχο της εύρυθμης λειτουργίας των χώρων συγκέντρωσης των λαθρομεταναστών είναι μερικές από τις δράσεις της Χ.Α., που καταδεικνύουν ακριβώς το γεγονός ότι έχουν αρθεί τα όρια

ανάμεσα στις νόμιμες και στις παράνομες μορφές κοινωνικής και πολιτικής δράσης. Ο δημόσιος χώρος τελεί υπό την ιδιωτική φύλαξη και τον έλεγχο των ταγμάτων των μαυροφορεμένων δικυκλιστών και ομάδων κρούσης των χρυσαυγίων.

Όλες αυτές οι παρελάσεις και οι επιθετικές στρατηγικές ιδιωτικοποίησης του δημόσιου χώρου παράγουν ένα αποσταθεροποιημένο αστικό τοπίο. Το δημόσιο ελέγχεται και φρουρείται ως ιδιωτικός χώρος, και ενίοτε, εν ριπή οφθαλμού, μετατρέπεται μέσω τακτικής βίας σε πεδίο μάχης. Αλλά, η Χ.Α. είχε προειδοποιήσει για την εφαρμογή αυτών των πρακτικών, αφού ένα από τα βασικά προεκλογικά συνθήματά της ήταν το περίφημο “*Χρυσή Αυγή για να ξεβρομίσει ο τόπος*”. Η ίδια η πρόταση εμπεριέχει από μόνη της μία ωμότητα, που ούτως ή άλλως χαρακτηρίζει τις πρακτικές και το λόγο της Χ.Α. Τα μέλη της αυτοπροσδιορίζονται ως αγωνιστές, ως πολεμιστές και ο δημόσιος χώρος ως το πεδίο μάχης εναντίον του *εκτός τόπου* μiasματικού σώματος των μεταναστών. Ποιος είναι όμως αυτός ο *τόπος* από τον οποίον πρέπει να απομακρυνθεί τούτος ο υποτιθέμενος *άλλος*; Είναι κυρίως οι περιοχές που έχουν δημιουργηθεί μεταναστευτικοί θύλακες, που δρουν επαγγελματικά ή κατοικούν οι μετανάστες, είναι δηλαδή οι τόποι του *άλλου*, του “*έτερου*”, που φιλοξενούν ή στεγάζουν την ετερότητα, είναι *ετεροτοπίες*, όπως ορίζονται από το Foucault. Είναι οι τόποι εκείνοι όπου οι κοινωνικές σχέσεις διαφοροποιούνται από τις κυρίαρχες, όπου επικρατούν κοινωνικο-χωρικές συνθήκες οι οποίες δεν εντάσσονται στα πλαίσια του “κανονικού”, όπου εκδηλώνεται χωρικά η ασυμμετρία της κοινωνικής πραγματικότητας (Foucault, 1986).

Η Χ.Α. περιπολεί και επιτίθεται συνήθως σε μέρη τα οποία είναι ετεροτοπίες, όπως οι γειτονιές κατοικίας και εργασίας των μεταναστών, τα πανηγύρια και οι λαϊκές όπου εργάζονται αλλοδαποί, τα “στρατόπεδα συγκέντρωσης και φύλαξης” αυτών. Όλοι τούτοι οι τόποι είναι εξ ορισμού ετεροτοπίες, σύμφωνα με τον Foucault, ο οποίος, επιπλέον, εισάγει και την παράμετρο του χρόνου στον προσδιορισμό της ετεροτοπίας, υπό την έννοια ότι αυτή εμπεριέχει το χρόνο διαφορετικά, παραβιάζοντας τη χρονική ροή και το ρυθμό της κανονικότητας (Foucault, 1986). Αν λάβουμε υπόψη την βιαιότητα του ακαριαίου που διακρίνει συνήθως τις επιθέσεις των χρυσαυγίων στις ετεροτοπίες, προκειμένου να αιφνιδιάσουν και να εξοντώσουν ευκολότερα, τότε αυτή η απότομη ρήξη στην “κανονικότητα” του χρόνου της ετεροτοπίας επικυρώνει την ύπαρξή της ως τέτοια. Ξαφνικά εμφανίζεται σε έναν τόπο μία πολυπληθής ομάδα, πραγματοποιεί μία βίαιη επέλαση και αποχωρεί. Αυτά τα χωροχρονικά πυκνώματα και αραιώματα που δημιουργούνται στα “πεδία μάχης” μεταξύ χρυσαυγίων και μεταναστών δεν ορίζουν απλώς τόπους εκτός από την τάξη του χώρου, αλλά και εκτός από την τάξη του χρόνου. Οι χρυσαυγίτες επιτίθενται σε μέρη που είναι ετεροτοπίες, και τα οποία οι ίδιοι με τα σώματά τους και τη δράση τους, στο χρόνο και στο χώρο, επανορίζουν εκ νέου ως άλλου τύπου ετεροτοπίες (εξελίσσεται νέα ετεροτοπία μέσα από ετεροτοπία). Αλλά, αυτή η μεταβλητότητα είναι ούτως ή άλλως ίδιον των ετεροτοπιών, καθώς, κατά Foucault, προϋποθέτουν πάντοτε την ύπαρξη ενός συστήματος ανοίγματος–κλεισίματος, το οποίο ταυτόχρονα και τις απομονώνει και τις καθιστά προσπελάσιμες, και συνεπώς μεταβλητές (Foucault, 1986) (Σταυρίδης, 1998). Σε αυτούς τους τόπους επίθεσης των χρυσαυγίων, σε αυτές τις διπλά ορισμένες και επικυρωμένες ετεροτοπίες, συγκροτούνται διαρκώς νέες συμπεριφορές και υποκείμενα δράσης και ορίζονται καινούριοι τόποι, χρόνοι, μορφές και σχέσεις εξουσίας. Αυτές, λοιπόν, οι *διπτές ετεροτοπίες* είναι καινούρια χωροχρονικά μορφώματα, παραγόμενα από τις επελάσεις της Χ.Α.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Χ.Α. ως απόηχος του ναζισμού στις σύγχρονες εκφορές του εθνικισμού, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, έχει επιφέρει ποικίλες κοινωνικές και χωρικές ανακατατάξεις. Το αναδυόμενο διαφορούμενο και αμφίσημο σωματικό πρότυπο του χρυσαυγίτη, που επιδιώκει να εκδιώξει το “μιαρό” σώμα του αλλοδαπού, όντας και το ίδιο εν τέλει “μιαρό”, συμμετέχει σε πρακτικές παραγωγής καινούριων χωρικών, χρονικών και κοινωνικών σχηματισμών. Οι ετεροτοπίες στις οποίες επιτίθενται οι χρυσαυγίτες, μετεξελίσσονται σε άλλου τύπου ετεροτοπίες, σε νέους τόπους, νέες συγκροτήσεις τάξης. Δεδομένου ότι το φαινόμενο της κρίσης βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη, και δεδομένων των ευμενών συνθηκών που προσέφερε η κρίση για την διεύρυνση του φιλοναζιστικού κόμματος της Χ.Α., τότε δυστυχώς δε μπορούμε παρά να θεωρήσουμε ότι, εφόσον δεν υφίσταται μαζική και οργανωμένη κρατική και λαϊκή αντίδραση για την αντιμετώπιση της Χ.Α., το ίδιο το φαινόμενο της Χ.Α. είναι σε εξέλιξη, όπως κι εκείνο της κρίσης. Η διττή ετεροτοπία που παράγει η ακροδεξιά Χ.Α., ως ενδιάμεσο στάδιο ανάδειξης νέων κοινωνικών εμπειριών και προσωρινών ισορροπιών, είναι ανησυχητική, υπό την έννοια ότι το μη ελέγξιμο του αποτελέσματος την καθιστά κρίσιμη. Και το επίφοβο εδώ δεν είναι η πρωτογενής ετεροτοπία (ο τόπος του αλλοδαπού), αλλά το γέννημα, το παράγωγο αυτής, η προκύπτουσα ετεροτοπία που δημιουργεί η Χ.Α., εκείνη που αναδύεται μέσα από την πρώτη.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agamben G, 2005, Homo sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή, Scripta, Αθήνα, μτφ. Τσιαμούρας Π.
- Butler J., 2004, Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence, Verso, London, New York.
- Daglas M., 2006, Καθαρότητα και Κίνδυνος: μία ανάλυση των εννοιών της μιαιρότητας και των ταμπού, Πολύτροπον, Αθήνα, μτφ. Χατζούλη Α.
- Εμμανουηλίδης Μ., Κουκουτσάκη Α., 2013, Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης, Futura, Αθήνα.
- Foucault M., 1986, «Of other spaces», *Diacritics*, Baltimore, 16/1998, σ.22-27.
- Foucault M., 2005, Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής, *Ράππα*, Αθήνα, μτφ. Χατζηδήμου Κ.-Ράλλη Ι.
- <http://www.unhcr.gr/>
- <http://www.xryshaygh.com/>
- Mangan J.A., 2000, Prologue: Global Fascism and the male body: Ambitions, Similarities and Dissimilarities, *In: Mangan J.A. (ed.), Superman Supreme: Fascist body as political icon – Global Fascism*, Frank Cass, London, σ. 1-26.
- Paxton R., 2006, Η ανατομία του φασισμού, Κέδρος, Αθήνα, μτφ. Χαλμούκου Κ.
- Σταυρίδης Σ., 1998, «Οι χώροι της ουτοπίας και η ετεροτοπία: Στο κατώφλι της σχέσης με το διαφορετικό», *Ουτοπία*, Αθήνα, 31/1998, σ.51-66.
- Ψαρράς Δ., 2012, Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής, Πόλις, Αθήνα.

ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Νίκος Σουλιώτης¹, Γιώργος Κανδύλης²

¹Ερευνητής Δ ΕΚΚΕ, nsouliotis@ekke.gr, ²Ερευνητής Γ ΕΚΚΕ, gkandyli@ekke.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κείμενο εξετάζει κριτικά δύο τομείς αστικής πολιτικής στην Αθήνα κατά την πρόσφατη περίοδο που σηματοδοτείται από το κυρίαρχο μοντέλο διαχείρισης της κρίσης: τις πολιτικές που αναπτύσσονται για την προώθηση αστικών επενδύσεων, με κύριο όχημα την ιδιωτικοποίηση δημόσιας περιουσίας, και τις πολιτικές ασφάλειας, με κύριο στόχο την απομάκρυνση πληθυσμών που θεωρούνται οχληροί. Διαπιστώνεται η ένταση της νεοφιλελευθεροποίησης των αστικών πολιτικών, ως μέσο για την επιδιωκόμενη επανεκκίνηση της ανάπτυξης, στη βάση στρατηγικών που είχαν ήδη αναπτυχθεί πριν από την περίοδο της κρίσης, αλλά και στη βάση αποφασιστικής ανακλιμάκωσης του μοντέλου διακυβέρνησης.

Λέξεις κλειδιά: αστικές πολιτικές, ανακλιμάκωση, ιδιωτικοποιήσεις, ασφάλεια, Αθήνα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εφαρμογή του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής μέσα από τη συμφωνία της ελληνικής κυβέρνησης με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ) και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) δημιούργησε έναν «έκτακτο» μηχανισμό λήψης αποφάσεων, ο οποίος έχει αφαιρέσει από τη δικαιοδοσία των ελληνικών εθνικών πολιτικών αρχών ένα ευρύ φάσμα δημόσιων πολιτικών (με κυριότερες τη δημοσιονομική πολιτική, την κοινωνική ασφάλιση και την αγορά εργασίας). Οι πολιτικές για την πόλη δεν συγκαταλέγονται ρητά σε αυτό το σύνολο δημόσιων πολιτικών. Ωστόσο, στην πράξη καθορίζονται σχεδόν εξολοκλήρου από το πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής. Σε ό,τι αφορά στην Αθήνα, οι πολεοδομικές παρεμβάσεις στο κέντρο, που είχαν κορυφωθεί κατά την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, έχουν ανασταλεί. Οι πολιτικές επικεντρώνονται πλέον σε δύο κυρίως τομείς: τις ιδιωτικοποιήσεις και την ασφάλεια. Το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων, ως μέρος του ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής, αποσκοπεί ταυτόχρονα στην εύρεση πόρων για την αποπληρωμή του δημοσίου χρέους και στον μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας, με την επέκταση της οικονομίας της αγοράς. Οι πολιτικές ασφάλειας εγγράφονται σε μια εγχώρια πολιτική ατζέντα και λειτουργούν ως βασικός μοχλός διατήρησης της κοινωνικοπολιτικής τάξης, σε μια περίοδο όπου η πολιτική αντιπροσώπευση διέρχεται βαθιά κρίση.

Επιχειρούμε να ερμηνεύσουμε αυτές τις δυναμικές στη χάραξη και εφαρμογή των αστικών πολιτικών στην Αθήνα, με τη βοήθεια των θεωρητικών εργαλείων της συζήτησης

γύρω από την «πολιτική οικονομία της κλίμακας». Υποστηρίζουμε ότι το πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση ανακλιμάκωσης της εξουσίας, η οποία παρουσιάζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που άπτονται της πολιτικο-οικονομικής συγκυρίας αλλά και, ταυτόχρονα, αποτελεί συνέχεια προϋπαρχουσών δυναμικών μετασχηματισμού της κρατικής εξουσίας. Στις προηγούμενες δεκαετίες, η ανακλιμάκωση της κρατικής εξουσίας στην Ευρώπη είχε πάρει τη μορφή της μεταφοράς αρμοδιοτήτων από τις εθνικές αρχές ταυτόχρονα προς τις υπερεθνικές και τις υποεθνικές αρχές και είχε συνδυαστεί συχνά με την καθιέρωση «έκτακτων» νομοθετικών πλαισίων διευκόλυνσης των πολιτικών απελευθέρωσης των αγορών. Στη σημερινή συγκυρία, η μεταφορά αρμοδιοτήτων συντελείται αποκλειστικά προς το υπερεθνικό επίπεδο και η «έκτακτη» συνθήκη γενικεύεται για να αγκαλιάσει ένα πρωτόγνωρο εύρος δημοσίων πολιτικών. Μάλιστα, οι αρμοδιότητες δεν μεταφέρονται απλώς στις ευρωπαϊκές «ομοσπονδιακές» αρχές (ΕΕ, ΕΚΤ), αλλά σε έναν διεθνή σχηματισμό εξουσίας που περιλαμβάνει το ΔΝΤ και διαλέγεται με άλλους παγκόσμιους παίκτες (ΙΙΦ, G20 κ.λπ.). Η μεταφορά αρμοδιοτήτων απονομιμοποιεί στην εγχώρια πολιτική σκηνή την εθνική κυβέρνηση, καθώς μειώνεται κατακόρυφα η σημασία της ως κέντρου λήψης αποφάσεων. Μία απάντηση των ελληνικών κυβερνήσεων σε αυτή την κρίση νομιμοποίησης είναι η έμφαση στις πολιτικές ασφάλειας. Επιδιώκουν με αυτόν τον τρόπο την επιβεβαίωση των δεσμών τους με το εκλογικό σώμα, αλλά και τον έλεγχο του αστικού χώρου και της κοινωνικής τάξης με τη χρήση της νόμιμης κρατικής βίας.

Η ανακοίνωση χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο εξετάζουμε σύντομα την τρέχουσα κρίση της Ευρωζώνης, υπό από το πρίσμα των θεωριών της πολιτικής οικονομίας της κλίμακας. Στο δεύτερο εξετάζουμε τις επιπτώσεις του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων στις αθηναϊκές αστικές πολιτικές. Στο τρίτο, εστιάζουμε στις πολιτικές ασφάλειας. Τέλος, παραθέτουμε κάποιες καταληκτικές παρατηρήσεις για τη φύση και τη μονιμότητα των εξεταζόμενων μετασχηματισμών χάραξης δημόσιων πολιτικών.

2. Η ΑΝΑΚΛΙΜΑΚΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ

Ο σημαντικός μετασχηματισμός της κρατικής εξουσίας τις προηγούμενες δεκαετίες, διεθνώς και στην Ευρώπη, δρομολογήθηκε επίσης μετά από μια βαθιά καπιταλιστική κρίση, αυτή των μέσων της δεκαετίας του 1970. Ο μετασχηματισμός αυτός οδήγησε σε έναν νέο καταμερισμό εργασίας ανάμεσα σε υπερεθνικές, εθνικές και υποεθνικές αρχές, με το εθνικό κράτος να χάνει μέρος των εξουσιών που είχε συγκεντρώσει τους τελευταίους αιώνες και το κράτος πρόνοιας να συρρικνώνεται σε σχέση με την μεταπολεμική του μορφή. Ίσως σήμερα η διαδικασία αυτή να φαίνεται δεδομένη, προέκυψε όμως μέσα από σειρά πειραματισμών και αντιφάσεων. Για ολόκληρη τη δεκαετία του 1980, η ενίσχυση της εξουσίας των «ομοσπονδιακών» ευρωπαϊκών θεσμών συνδέθηκε με την έμφαση στο «κοινωνικό μοντέλο» της Ευρώπης (Jessop, 2008). Στο ειδικό πεδίο της αστικής πολιτικής, πριν την παγίωση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών τόνωσης της ανταγωνιστικότητας των πόλεων, είχαν προηγηθεί οι μετριοπαθέστερες πολιτικές «ενδογενούς ανάπτυξης» (Brenner, 2004).

Στο πλαίσιο αυτό, οι μελετητές κυρίως ασχολήθηκαν με το ερώτημα κατά πόσο η ενίσχυση των υπερεθνικών και υποεθνικών πολιτικών αρχών συνεπάγεται μια βαθιά

αλλαγή της πολιτικής εξουσίας. Προτάθηκαν διάφορες ερμηνείες και έννοιες, οι οποίες προσπάθησαν να συλλάβουν τον νέο ρόλο του εθνικού κράτους και τις σχέσεις του με τις άλλες βαθμίδες πολιτικής εξουσίας. Ιδιαίτερη επιρροή άσκησαν οι προσεγγίσεις που υποστήριξαν ότι το κράτος αναλαμβάνει πλέον κυρίως ρυθμιστικό ρόλο, με ουσιαστική υποχώρηση των διαχειριστικών και αναδιανεμητικών του λειτουργιών (Majone, 1994), καθώς και αυτή της «πολύ-επίπεδης διακυβέρνησης», σύμφωνα με την οποία το ιεραρχικό και συγκεντρωτικό εθνικό κράτος δίνει τη θέση του σε ένα πιο συνεργατικό μοντέλο οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας, όπου η παραγωγή πολιτικής εμπλέκει τόσο διάφορα θεσμικά επίπεδα (υπερεθνικό, εθνικό, υποεθνικό) όσο και την ευρύτερη κοινωνία πολιτών (Marks et al., 1996). Οι θεωρητικοί της «πολιτικής οικονομίας της κλίμακας» (μεταξύ άλλων βλ. Swyngedouw, 1997, Peck, 2002, Brenner, 2004, Jessop, 2005) ερμήνευσαν τον μετασχηματισμό των δομών πολιτικής εξουσίας ως μέρος της αναπροσαρμογής των στρατηγικών συσώρευσης κεφαλαίου: η μετάθεση αρμοδιοτήτων σε υπερεθνικό επίπεδο συνδέονταν με τον σχηματισμό μιας υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης (Jessop, 2008), ενώ σε υποεθνικό επίπεδο με τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας (καθώς η αποκέντρωση των σχετικών πολιτικών δεν συνοδεύτηκε με την ανάλογη διάθεση πόρων) και την προώθηση πολιτικών που επικεντρώνονται στην εργασία (workfare policies), ως μοχλό καπιταλιστικής ανάπτυξης (Brenner, 2004; Jessop, 2008). Κάτι ίσως ακόμη πιο σημαντικό, τόνισαν ότι η «ανακλιμάκωση» της πολιτικής εξουσίας δεν είναι μια απλή διαδικασία μεταφοράς αρμοδιοτήτων, αλλά μια αναδιοργάνωση του ίδιου του περιεχομένου και των φορέων της κοινωνικής εξουσίας, η οποία εμπλέκει διάδραση και συγκρούσεις μεταξύ πολιτικών ελίτ, κοινωνικών τάξεων και κοινωνικών κινημάτων (Swyngedouw, 1997; Peck, 2002). Οι θεωρητικοί αυτοί δέχονται σε γενικές γραμμές την άποψη ότι η ανακλιμάκωση της εξουσίας υποβάθμισε το εθνικό κράτος σε θέση *primus inter pares* σε σχέση με τις υπόλοιπες βαθμίδες πολιτικής εξουσίας (αν και διατηρεί καίριες συντονιστικές λειτουργίες στο συνολικό σύστημα παραγωγής δημόσιων πολιτικών). Ταυτόχρονα, όμως απορρίπτουν την ιδέα ότι οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων έγιναν λιγότερο ιεραρχικές και περισσότερο συνεργατικές, υποστηρίζοντας ότι η μεγαλύτερη συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών στα σύγχρονα συστήματα διακυβέρνησης οδήγησε σε στενότερες συμμαχίες μεταξύ οικονομικών, πολιτικών και τεχνοκρατικών ελίτ (Swyngedouw et al., 2005).

Κάτι που έχει μάλλον παραγνωριστεί σε αυτή τη συζήτηση (αλλά επισημαίνεται από τον P. Anderson, 1994) είναι ότι η απώλεια αρμοδιοτήτων από το εθνικό κράτος οφείλεται εν μέρει στην ειρήνευση των σχέσεων μεταξύ κρατών. Η εξέλιξη αυτή, η κορυφαία θεσμική έκφραση της οποίας ήταν η ευρωπαϊκή ενοποίηση, χαλάρωσε την εγχώρια άσκηση εξουσίας από το κεντρικό κράτος και επέτρεψε διαδικασίες αποκέντρωσης και εδαφικής διαφοροποίησης (Anderson, 1994). Ταυτόχρονα, πρέπει να προσθέσουμε ότι η ειρήνευση των διακρατικών σχέσεων μείωσε την εξάρτηση των πολιτικών ελίτ από τους ψηφοφόρους: όπως είχε παρατηρήσει ο Tilly (1990) το κράτος πρόνοιας εν μέρει αναπτύχθηκε ως παραχώρηση των πολιτικών ελίτ στη συμμετοχή των κοινωνιών στους σύγχρονους μαζικούς στρατούς που πήραν μέρος στις συρράξεις του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα.

Η ανακλιμάκωση της κρατικής εξουσίας που συντελείται στο πλαίσιο των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής διαφέρει από την προηγούμενη φάση τουλάχιστον σε τρία σημεία. Πρώτον, λαμβάνει χώρα σε ένα πλαίσιο όπου ένας βαθμός ολοκλήρωσης των υπερεθνικών πολιτικών ελίτ και θεσμών έχει ήδη πραγματοποιηθεί (παρά το γεγονός ότι το ευρωπαϊκό θεσμικό σύστημα δεν διέθετε στην αρχή της κρίσης τα εργαλεία για μια

αποτελεσματική αντιμετώπιση της κρίσης). Δεύτερον, έχουν ήδη συσσωρευτεί τα οικονομικά αποτελέσματα των άνισων οικονομικών επιδόσεων των εθνικών οικονομιών που συναποτελούν την ΕΕ και την ευρωζώνη. Τρίτον, στο πλαίσιο των ανασυγκροτημένων στρατηγικών συσώρευσης των δεκαετιών '80-'90, αλλά και των νέων ισορροπιών δύναμης ανάμεσα σε πολιτικές ελίτ και ψηφοφόρους που επέφερε η σχετικά μακρόχρονη ειρήνευση των διακρατικών σχέσεων, στην αρχή της τρέχουσας κρίσης η μεταρρύθμιση και συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας είχε ήδη συντελεστεί σε σημαντικό βαθμό.

Το γεγονός ότι η σημερινή ανακλιμάκωση της εξουσίας συντελείται σε αυτό το γενικότερο πολιτικο-οικονομικό περίγραμμα είχε τις εξής επιπτώσεις (Souliotis, 2013): α. Μετά από μια περίοδο αμηχανίας λόγω της ανετοιμότητας της Ευρωζώνης να αντιμετωπίσει μια παρόμοια κατάσταση, η διαχείριση της ελληνικής (και κατόπιν των υπολοίπων νοτιοευρωπαϊκών χωρών) κρίσης πέρασε στα χέρια ενός *ad hoc* διεθνούς εξουσιαστικού σχηματισμού (ΔΝΤ, ΕΕ, ΕΚΤ, Ευρωπαϊκές εθνικές κυβερνήσεις). Στη συνέχεια, η διαχείριση της κρίσης άρχισε να τροφοδοτεί μια διαδικασία θεσμικής μεταρρύθμισης της ΕΕ, η οποία είναι ακόμη σε εξέλιξη (δημιουργία των ESM- EFSF και υιοθέτηση της Συνθήκης για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, ενώ συνεχίζονται οι συζητήσεις για το «ευρω-ομόλογο», την καθιέρωση υπουργού Οικονομικών της ΕΕ, την τραπεζική ένωση και καθιέρωση φόρου επί των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών). Οι σκληρές διακρατικές διαπραγματεύσεις είναι στο επίκεντρο αυτών των διαδικασιών και οι σχέσεις δύναμης ανάμεσα στις κυβερνήσεις καθορίζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου από τις οικονομικές επιδόσεις των εθνικών οικονομιών στο πλαίσιο της Ευρωζώνης. Το αποτέλεσμα είναι ότι ο σχετικά μη-ιεραρχικός, πολύ-επίπεδος και συνεργατικός χαρακτήρας της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης υποχωρεί μπροστά σε μια εντεινόμενη κυριαρχία των πλεονασματικών χωρών έναντι των χρεωμένων, της εκτελεστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής και του υπερεθνικού επιπέδου έναντι του εθνικού και του υποεθνικού, β. Οι εντάσεις που προκαλούν οι μετασχηματισμοί της πολιτικής εξουσίας ασκούν διαλυτική επίδραση στις πολιτικές ελίτ των χωρών που ακολουθούν προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής. Η αδυναμία τους να διαχειριστούν τα κοινωνικά συμφέροντα των ψηφοφόρων τους και η ριζική υποβάθμιση της θέσης τους στις διαδικασίες χάραξης πολιτικής κλυδωνίζει τη σχέση τους με την κοινωνία. Από την άλλη, για τις ίδιες τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ η στήριξη των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής εμφανίζεται ως μονόδρομος προκειμένου να διατηρήσουν τον μεγαλύτερο πολιτικοοικονομικό έλεγχο (στο τραπεζικό σύστημα, την αγορά εργασίας, τη δημόσια περιουσία), με αντίτιμο τη διάρρηξη των κοινωνικών τους συμμαχιών. Οι συνέπειες αυτής της δυναμικής δεν ήταν πουθενά τόσο φανερές από όσο στην Ελλάδα.

3. ΟΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΩΣ ΝΕΑ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΑΤΖΕΝΤΑ

Με λίγες εξαιρέσεις, οι δημοτικές αρχές στην Ελλάδα δεν κατάφεραν να επωφεληθούν από τις ευκαιρίες που προσέφερε τις προηγούμενες δεκαετίες η ανακλιμάκωση της κρατικής εξουσίας στο πλαίσιο της ΕΚ/ΕΕ (Chorianopoulos & Iosifides, 2006, Chorianopoulos, 2010). Σειρά σημαντικών μεταρρυθμίσεων της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα (Chorianopoulos, 2012) επιχείρησαν από τη δεκαετία του 1980 να προσαρμόσουν τη διάρθρωση των επιπέδων άσκησης πολιτικής εξουσίας στο αναδυόμενο σύστημα δια-

κυβέρνησης της ΕΚ/ΕΕ και στις χρηματοδοτικές ευκαιρίες που προσέφεραν οι πολιτικές συνοχής. Η γενική κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων, ειδικά των προγραμμάτων «Καποδίστριας» και «Καλλικράτης», ήταν η συγκέντρωση εξουσιών στο υποεθνικό επίπεδο (κατάργηση των κοινοτήτων, συνένωση δήμων), με διατήρηση της εξουσίας της κεντρικής κυβέρνησης. Ειδικά στην περίπτωση της Αθήνας, η κεντρική κυβέρνηση διατήρησε τον έλεγχο των πολιτικών της πρωτεύουσας και δεν επέτρεψε τη δημιουργία μητροπολιτικών πολιτικών θεσμών στη λογική της «πολύ-επίπεδης διακυβέρνησης» παρά το 2010.

Σε ό,τι αφορά τουλάχιστον την Αθήνα, οι πολιτικές συνοχής της ΕΚ/ΕΕ τις προηγούμενες δεκαετίες κυρίως ενίσχυσαν την κρατική ικανότητα της κεντρικής κυβέρνησης να χαράσσει και να εφαρμόζει πολιτικές. Μετά την παρατεταμένη περίοδο οικονομικής δυσπραγίας της δεκαετίας του 1980, άρχισε να διαμορφώνεται από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 ένα λίγο-πολύ συνεκτικό μοντέλο ανάπτυξης βασισμένο στο ιδιωτικοποιημένο χρηματοπιστωτικό σύστημα, τις κατασκευές, τις μεταφορές και τις τηλεπικοινωνίες (Σταθάκης, 2010). Τα κοινοτικά κονδύλια παρείχαν στην κεντρική κυβέρνηση τους πόρους για την πραγματοποίηση σημαντικών δημόσιων επενδύσεων οι οποίες, παράλληλα με τις πολιτικές ιδιωτικοποιήσεων, προώθησαν αυτόν τον οικονομικό μετασχηματισμό. Οι δημόσιες επενδύσεις οικοδόμησαν επίσης σημαντικές συμμαχίες των πολιτικών με τις οικονομικές ελίτ (τράπεζες, κατασκευαστικές, ΜΜΕ), αν και οι τελευταίες ποτέ δεν συμμετείχαν τυπικά στην χάραξη αστικής πολιτικής όπως συνέβη σε άλλες πόλεις της ΕΕ μέσα από τους θεσμούς συνεργασίας ιδιωτικού-δημοσίου τομέα. Οι αστικές πολιτικές αυτής της περιόδου βρήκαν μια σχετικά συνεκτική έκφραση στη στρατηγική «διεθνοποίησης» της Αθήνας, η οποία αποτυπώθηκε στο σχεδιασμό και το νομικό πλαίσιο των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 (Σταθάκης & Χατζημιχάλης, 2004).

Η κρίση του 2008 ακύρωσε στην πράξη τις στρατηγικές και τις συμμαχίες που είχαν διαμορφωθεί τα προηγούμενα 15-20 χρόνια. Η κεντρική κυβέρνηση δεν έχει τους πόρους για δημόσιες επενδύσεις και οι ισχυροί κλάδοι των τραπεζών και των κατασκευαστικών έχουν σχεδόν καταρρεύσει κάτω από το βάρος των συνεπειών της κρίσης (μείωση της αξίας των ομολόγων του δημοσίου, μη εξυπηρετούμενα δάνεια, αναστολή των μεγάλων έργων). Το κενό αναπτυξιακών πολιτικών για την Αθήνα που δημιουργείται έρχεται να καλυφθεί από το πρόγραμμα διάσωσης της ελληνικής οικονομίας, το οποίο πλέον δίνει έμφαση στις εξαγωγές και την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, με αιχμή του δόρατος την ιδιωτικοποίηση δημόσιων υποδομών, ακινήτων και εταιρειών. Η νέα στρατηγική χαράσσεται πλέον σε ένα υπερεθνικό επίπεδο που εμπλέκει την ΕΕ, την ΕΚΤ, το ΔΝΤ και τις εθνικές κυβερνήσεις της Ευρωζώνης, ενώ η εφαρμογή της έχει ανατεθεί σε έναν ημι-αυτόνομο φορέα, το ΤΑΙΠΕΔ, ο οποίος ελέγχεται από την κεντρική κυβέρνηση και επιτηρείται από την ΕΕ, την ΕΚΤ και το ΔΝΤ. Η μεταφορά των αρμοδιοτήτων για τις αναπτυξιακές πολιτικές στο υπερεθνικό επίπεδο παρακάμπτει πλήρως την μητροπολιτική διοίκηση της Αττικής και ακυρώνει στην πράξη τα περιθώρια χάραξης πολιτικών σε αυτό το επίπεδο.

4. Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Η περίοδος των τριών χρόνων διακυβέρνησης εν μέσω κρίσης σηματοδότησε την επέλαση μίας νέας και εκτεταμένης αγωνίας σχετικά με την ασφάλεια στο κέντρο και άλλες περιοχές της Αθήνας. Φόβοι σχετικοί με την εγκληματικότητα, τη μετανάστευση, την

κοινωνική αναταραχή και τις επιπτώσεις τους στις οικονομικές επιδόσεις και την κοινωνική συνοχή της πόλης εκφράζονται συστηματικά και με ένταση από διαδοχικές κυβερνήσεις, καθώς και από φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης. Παρόμοιοι φόβοι αντηχούν στα μέσα ενημέρωσης, εκφρασμένοι από ποικίλους φορείς της κοινωνίας των πολιτών, από επιτροπές κατοίκων μέχρι μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας και από επαγγελματικές ενώσεις μέχρι διασημότητες του καλλιτεχνικού χώρου.

Σύμφωνα με τον τυπικό ορισμό της *ασφαλειοποίησης* που προτείνεται από τους θεωρητικούς της λεγόμενης Σχολής της Κοπεγχάγης (Wæver, 1995; Buzan et al, 1998), αυτό που καλούμαστε να εξετάσουμε πίσω από τη λογική της ασφάλειας είναι οι *λόγοι* μέσω των οποίων συγκεκριμένες ελίτ πείθουν τα ακροατήριά τους ότι ένα συγκεκριμένο ζήτημα συνιστά στην πραγματικότητα πρόβλημα ασφάλειας και καλεί στη λήψη έκτακτων μέτρων, πέραν της συνήθους νομικής πρακτικής. Με τον τρόπο αυτό, η ασφαλειοποίηση αντικρίζεται ως ορθολογική πολιτική επιλογή των ελίτ. Στην αθηναϊκή περίπτωση, κάτι τέτοιο μπορεί πράγματι να επιδιώκεται για την επίτευξη στόχων όπως η εισαγωγή στην πολιτική ατζέντα ζητημάτων ασφάλειας, έτσι ώστε να μετατοπιστεί προς αυτά η δημόσια συζήτηση ή, ακόμα, η απονομιμοποίηση της αντίθεσης και της αμφισβήτησης των πολιτικών διαχείρισης της κρίσης, μέσω της καταγγελίας ότι οι αντιτιθέμενοι (κοινωνικά κινήματα, συνδικάτα, κόμματα) θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια της πόλης και των κατοίκων της.

Η σημαντικότερη κίνηση ασφαλειοποίησης εδώ και δύο δεκαετίες, αποτυπωμένη σε πλήθος νομικών κειμένων, πολιτικών δηλώσεων και διοικητικών πρακτικών, αφορά τις αναπαραστάσεις και τη διαχείριση του ζητήματος της ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία συνολικά, καλώντας σε λήψη μέτρων στο εθνικό επίπεδο (Karyotis, 2012, Swarts & Karakatsanis, 2012). Έπειτα από μια σύντομη περίοδο σχετικής χαλάρωσης του αντιμεταναστευτικού λόγου, στην περίοδο μετά το πρώτο κύμα νομιμοποίησης, οι πολιτικές ελίτ επιστρέφουν σε μια δριμυία ασφαλειοποίηση του ζητήματος μετά το 2004 και ιδιαίτερα από το 2008.

Δεν πρόκειται μόνο για την πολιτική καριέρα που οικοδομούν ένα λαϊκιστικό ακροδεξιό και στη συνέχεια ένα νεοναζιστικό κόμμα πάνω στον αντιμεταναστευτικό τους λόγο. Δεν πρόκειται επίσης απλά για τη «μεταφορά» αντιμεταναστευτικών λόγων στο «μέσο» του πολιτικού φάσματος. Πρόκειται κυρίως για την θεαματική αναβίωση των «επιχειρήσεων-σκούπα» (που από το καλοκαίρι του 2012 προβλήθηκαν, υπό την οξύμωρη ονομασία «Ξένιος Ζευς», ως μέθοδος για την επανάκτηση του κέντρου της Αθήνας από τους παράνομους αλλοδαπούς) και ακόμα περισσότερο για την επιλογή χρήσης νέων κλειστών κέντρων κράτησης, ως του τρόπου οριστικής απομάκρυνσης του προβλήματος. Οι απάνθρωπες συνθήκες, η παράταση του χρόνου εγκλεισμού, η απαγόρευση επικοινωνίας με την άλλη πλευρά του συρματοπλέγματος οδήγησαν επανειλημμένα σε εξεγέρσεις των κρατουμένων. Η δήλωση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης, αμέσως μετά την καταστολή της εξέγερσης στην Αμυγδαλέζα τον Αύγουστο του 2013 ότι «στόχος μας είναι κάθε παράνομος μετανάστης, εφόσον τα αρμόδια όργανα κρίνουν ότι δεν δικαιούται διεθνούς προστασίας, να κρατείται μέχρι να επιστρέψει στην πατρίδα του», είναι ενδεικτική μίας αντίληψης που θεωρεί τα κέντρα κράτησης ως έναν ιδιαίτερο χώρο, εξωτερικό προς τον κανονικό κοινωνικό χώρο –και έτσι προθάλαμο της οριστικής αντιμετώπισης της απειλής.

Σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, ως απειλή για την κανονικότητα της κοινωνικής ζωής στην πόλη προβάλλεται η κοινωνική και πολιτική διαμαρτυρία. Τα γεγονότα διαμαρτυρί-

ας και αντίθεσης στην πολιτική διαχείριση της κρίσης από το 2010 έτυχαν κατά κανόνα αστυνομικής μεταχείρισης σαν ο Δεκέμβρης του 2008, ορόσημο μιας κρίσης πολιτικής αντιπροσώπευσης που προηγήθηκε της κρίσης χρέους, να μην τελείωσε ποτέ. Ακόμα και γεγονότα χαμηλής έντασης αντιμετωπίστηκαν συχνά με προληπτικές προσαγωγές, μαζικές επιχειρήσεις αστυνομικών με πολιτικά, ρίψη χημικών και σε ορισμένες περιπτώσεις ακραία σωματική βία. Αλλά πέρα από αυτό, η σκλήρυνση των μέσων καταστολής αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά στη νομοθετική, πολιτική και πρακτική στοχοποίηση των λεγόμενων «χώρων ανομίας». Η επιπόνηση αυτή καταφέρνει να συνδέσει την κατάργηση του πανεπιστημιακού ασύλου και τις επακόλουθες επεμβάσεις αστυνομικών δυνάμεων σε πανεπιστημιακούς χώρους, με τις εκκενώσεις σειράς κοινωνικών κέντρων και καταλήψεων του ευρύτερου κινήματος αμφισβήτησης των κυρίαρχων επιλογών πολιτικής διαχείρισης της κρίσης, από τη Δημοτική Αγορά Κυψέλης μέχρι τη Βίλλα Αμαλίας. Πρόκειται για κινήσεις ασφαλειοποίησης που επεκτείνονται πολύ πέρα από τον συνήθη εχθρό με τις ποικίλες μετωνυμίες του («γνωστοί-άγνωστοι», «κουκουλοφόροι» κ.λπ.), έτσι ώστε να περιλάβουν στις επικίνδυνες τάξεις την κοινοβουλευτική Αριστερά, με τρόπο ασυνήθιστο μέχρι σήμερα στα μεταπολιτευτικά πολιτικά χρονικά.

Ταυτόχρονα όμως, πρόκειται για κινήσεις που χαρακτηρίζονται από χωρική επέκταση, όπως μαρτυρούν τα διαρκώς αυξημένα μέτρα αστυνόμευσης στο κέντρο της Αθήνας, με τη φύλαξη όχι πια απλά σημείων ενδιαφέροντος αλλά με την ανάπτυξη των ειδικών κατασταλτικών μονάδων σε καθημερινή βάση, έτσι ώστε να δημιουργούνται ζώνες τακτικής επιτήρησης. Το σκεπτικό του πρόσφατου ΠΔ (120/2013), σχετικά με τον περιορισμό της επιφάνειας του δρόμου που μπορούν να καταλαμβάνουν οι διαδηλώσεις που κρίνονται «διαίτερα μικρές» από τις αρμόδιες αστυνομικές αρχές, είναι ενδεικτικό ως προς τις αξίες που καλείται να διαφυλάξει κατά προτεραιότητα. Ανάμεσά τους βρίσκουμε την κυκλοφορία των οχημάτων, την τουριστική κίνηση, την πρόσβαση σε αρχαιολογικούς ή ιστορικούς χώρους, την «εν γένει εμπορική και οικονομική δραστηριότητα» και τελικά την ίδια την «κοινωνικοοικονομική ζωή της πόλης».

Αν η πόλη είναι ένα πεδίο που διατρέχουν διασταυρούμενες απειλές και όπου απαιτείται η λήψη όλο και πιο δραστικών μέτρων, από τις απαγορεύσεις μέχρι την απομάκρυνση και τον εγκλεισμό των επικίνδυνων πληθυσμών, τότε είναι μάλλον η ίδια η πόλη που ασφαλειοποιείται. Η επέκταση του μοντέλου έλεγχος-σύλληψη-απομάκρυνση-εγκλεισμός, από τους «παράνομους» μετανάστες στις οροθετικές εκδιδόμενες γυναίκες και έπειτα στους χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, είναι αποκαλυπτική για τη δυνατότητα διεύρυνσης της λογικής του στρατοπέδου συγκέντρωσης. Από την άλλη, η διαβόητη *γκετοποίηση* (Καλαντζοπούλου κ.ά., 2011), πέρα από την αλληλουχία μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών απειλής, εκφράζει ακριβώς την ευθεία διασύνδεση της αστικής ζωής με την έκθεση σε επάλληλους κινδύνους. Εκφράζει ακόμα την αγωνία για την αντιμετώπιση του κινδύνου, πριν ακόμα αυτός εισβάλλει στις μέχρι τώρα απρόσβλητες περιοχές, όπως δείχνουν και οι χρησιμοποιούμενες πολεμικές μεταφορές («επανακατάληψη», «ανάσχεση»).

Η λογική της ασφάλειας διαμορφώνεται και αναπτύσσεται σε παράλληλα επίπεδα από το τοπικό μέχρι το εθνικό και το υπερεθνικό. Κατά κάποιον τρόπο οι απειλές γίνονται αντιληπτές πρώτιστα ως εθνικές, με τις τοπικές εξάρσεις τους να καταμαρτυρούν την οξύτητα του προβλήματος, μέσα σε ένα διεθνές πλαίσιο διακινδύνευσης. Στις συναρμογές μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων αναπτύσσονται συναινέσεις αλλά και διαφωνίες που καθιστούν κάθε κίνηση ασφαλειοποίησης περισσότερο διακύβευμα, παρά ορθολογική πολι-

τική επιλογή. Επιπλέον, η εξέταση της ανακλιμάκωσης στις πολιτικές ασφάλειας αποκαλύπτει ότι η θεσμοθέτηση κανόνων και πρακτικών σε ένα επίπεδο (π.χ. «επιχειρήσεις-σκούπα» στην πόλη) μπορεί να αποτυπώνει λόγους περί ασφάλειας που αναπτύσσονται σε κάποιο άλλο («οι μετανάστες συνιστούν εθνική απειλή»), με τρόπο που καθιστά δύσκολη την αποδόμησή τους στη συνέχεια (Bigo, 2002).

5. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στην Αθήνα της κρίσης και της δημοσιονομικής προσαρμογής παρατηρείται το φαινόμενο της ευθείας υπαγωγής των αστικών πολιτικών σε προτεραιότητες διαμορφωμένες σε υψηλότερα επίπεδα. Στην περίπτωση των ιδιωτικοποιήσεων, οι προτεραιότητες αυτές εμφανίζονται ως εθνικού ενδιαφέροντος, στην πραγματικότητα όμως κατευθύνονται από αποφάσεις που λαμβάνονται στο υπερεθνικό πεδίο των εξαιρετικά άνισων σχέσεων δύναμης. Στο πεδίο της ασφάλειας, οι προτεραιότητες εμφανίζονται επίσης ως εθνικού ενδιαφέροντος, αν και με ιδιαίτερη έμφαση στην όξυνση των απειλών στο τοπικό επίπεδο της πόλης και το περιφερειακό επίπεδο της μητροπολιτικής περιοχής, κατευθύνονται όμως από αποφάσεις που λαμβάνονται στο επίπεδο της εθνικής κυβέρνησης. Και στις δύο περιπτώσεις, τα θεσμικά όργανα που αντιστοιχούν στην τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση περιορίζονται, παρά τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις και τις αντίθετες εξαγγελίες, σε έναν δευτερεύοντα ρόλο επικύρωσης. Ταυτόχρονα βέβαια, σε όλα τα επίπεδα του συστήματος, περιορίζονται δραματικά οι πόροι και τα μέσα άσκησης αστικών πολιτικών αντιμετώπισης των ανισοτήτων και προστασίας των πληττόμενων κοινωνικών ομάδων.

Αυτή η αδυναμία διαχείρισης των κοινωνικών επιπτώσεων της κρίσης καταδεικνύει μία βασική αποτυχία του συστήματος, όχι όμως και τη μόνη. Και αυτό γιατί, ούτε η πολιτική των ιδιωτικοποιήσεων κατορθώνει έως τώρα να οδηγήσει στην επανεκκίνηση της καπιταλιστικής ανάπτυξης, ούτε οι πολιτικές της ασφάλειας κατορθώνουν έως τώρα να διευρύνουν τη βάση της συναίνεσης. Πέρα από τις γενικές συνθήκες, οι αποτυχίες οφείλονται σε κάποιο βαθμό σε αντιφάσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης, όπως όταν εθνικές στρατηγικές μεγάλων αστικών επενδύσεων (σαν εκείνη του παλιού αεροδρομίου στο Ελληνικό) ακυρώνονται σε υπερεθνικό επίπεδο, ή όταν η εθνική προτεραιότητα μείωσης του αριθμού των απασχολούμενων στον δημόσιο τομέα καταργεί τον τοπικό μηχανισμό ασφάλειας της Δημοτικής Αστυνομίας.

Ωστόσο, το γεγονός ότι οι πολιτικές και στους δύο τομείς αστικής πολιτικής εγγράφονται ήδη σε θεσμικές μεταρρυθμίσεις (π.χ. θεσμοθέτηση ΤΑΠΕΔ και Νόμος για κέντρα κράτησης μεταναστών, αντίστοιχα), επιτρέπει να υποθέσουμε ότι πολιτικές επιλογές που προωθούνται ως επείγουσες λύσεις σε μη-κανονικές συνθήκες, μπορούν στη συνέχεια να αποκτήσουν μόνιμο χαρακτήρα. Η επαλήθευση ή μη αυτής της υπόθεσης εξαρτάται ασφαλώς και από τη στάση και τις αντιδράσεις εκείνων που εκπροσωπούνται λιγότερο ή καθόλου στο σύστημα λήψης αποφάσεων.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson P., 1994, «The Invention of the Region, 1945-1990», EUI European Forum Working Paper, 94-2, Florence: European University Institute.
- Bigo D., 2002, «Security and immigration: Towards a critique of the governmentality of unease», *Alternatives*, 27, σ. 63-92.

- Brenner N., 2004, *New State Spaces. Urban Governance and the Rescaling of Statehood*. Oxford University Press, New York.
- Buzan B., Waever O., De Wilde J., 1998, *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner, Boulder.
- Chorianopoulos I., 2012, «State spatial restructuring in Greece: forced rescaling, unresponsive localities», *European Urban and Regional Studies*, 19(4), σ. 331-348.
- Chorianopoulos, I., 2010, «Uneven development and neo-corporatism in the Greek urban realm», *Análise Social*, XLV (197), σ. 739-56.
- Chorianopoulos I., & Iosifides Th., 2006, «The Neoliberal Framework of EU Urban Policy in Action: Supporting Competitiveness and Reaping Disparities», *Local Economy*, 21(4), σ. 409-22.
- Jessop B., 2005, «The Political Economy of Scale and European Governance», *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 96(2), σ. 225-30.
- Jessop B., 2008, *State Power. A Strategic-Relational Approach*, Polity Press, Cambridge.
- Karyotis, G., 2012, 'Securitization of Migration in Greece: Process, Motives and Implications', *International Political Sociology*, 6(4), σ. 390–408.
- Majone G., 1994, «The rise of the regulatory state in Europe», *West European Politics*, 17(3), σ. 77-101.
- Marks G., Hooghe L. & Blank K., 1996, «European Integration from the 1980s: State-Centric v. Multi-level Governance», *Journal of Common Market Studies*, 34(3), σ. 341-78.
- Peck J., 2002, «Political Economies of Scale: Fast Policy, Interscalar Relations, and Neoliberal Workfare», *Economic Geography*, 78(3), σ. 331-60.
- Souliotis N., 2013, «Athens and the Politics of the Sovereign Debt Crisis», Στο Kuniko Fujita (ed.), *Cities and Crisis. New Critical Urban Theory*, Sage, London, σ. 236-269.
- Swarts J., Karakatsanis N., 2012, «The Securitization of Migration: Greece in the 1990s», *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(1), σ. 33-51.
- Swyngedouw E., 1997, «Neither Global nor Local. "Glocalization" and the Politics of Scale», Στο Cox R. Kevin, *Spaces of Globalization. Reasserting the Power of the Local*, Guilford Press, New York-London, σ. 137-67.
- Swyngedouw E., Moulaert F., & Rodriguez A., 2005, «The World in a Grain of Sand': Large-Scale Urban Development Projects and Dynamics of 'Glocal' Transformations», Στο Frank Moulaert, Arantxa Rodriguez, Erik Swyngedouw (eds), *The Globalized City. Economic Restructuring and Social Polarization in European Cities*, Oxford University Press, Oxford-New York, σ. 9-28.
- Tilly, Charles, 1990, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Blackwell, Cambridge-Massachusetts.
- Waever O., 1995, Securitization and desecuritization?. In: Lipschutz, R. (ed.). *On Security*, Columbia University Press, New York, σ. 46–86.
- Καλαντζοπούλου Μ., Κουτρολίκου Π., Πολυχρονιάδη Κ., 2011. «Ο κυρίαρχος λόγος για το κέντρο της Αθήνας», Εισήγηση στην εκδήλωση *Ποια Κρίση στο Κέντρο της Αθήνας;*, ΕΜΠ, 16/5/2011. Διαθέσιμο στο: <http://encounterathens.files.wordpress.com/2011/05/encounter-logos-15052011.pdf>. [Προσπέλαση: 11/9/2011].
- Σταθάκης Γ. & Χατζημιχάλης Κ., 2004, «Αθήνα διεθνής πόλη: από την επιθυμία των ολίγων στην πραγματικότητα των πολλών», *Γεωγραφίες*, τ. 7, σ. 26-47.
- Σταθάκης Γ., 2010, «Η δημοσιονομική κρίση της ελληνικής οικονομίας: μια ιστορική ματιά», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 108, σ. 5-9.

ΑΥΤΟΟΡΓΑΝΩΜΕΝΕΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΠΟΛΗΣ: ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗΣ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΜΕΣΩΝ

Ελένη-Ρεβέκκα Στάιου¹ και Δημήτρης Γκούσκος²

¹ Διδακτορική Ερευνήτρια, Εργαστήριο Νέων Τεχνολογιών στην Επικοινωνία, την Εκπαίδευση και τα ΜΜΕ, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Email: erstaiou@media.uoa.gr

² Επίκουρος Καθηγητής, Εργαστήριο Νέων Τεχνολογιών στην Επικοινωνία, την Εκπαίδευση και τα ΜΜΕ, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Email gouscos@media.uoa.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το φαινόμενο των αυτοοργανωμένων δράσεων άρχισε να αναπτύσσεται σε μεγάλο βαθμό από τη διετία 2009-2010 και αφορά πολλούς τομείς της καθημερινότητας των πολιτών. Ένα σημαντικό μέρος των δράσεων αυτών είναι οι δράσεις με βασική αναφορά στη φροντίδα της πόλης ή της γειτονιάς, οι οποίες εξαπλώθηκαν γρήγορα σε όλη την Ελλάδα, οργανωμένες από εθελοντικές ομάδες. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση του τοπίου των αυτοοργανωμένων δράσεων φροντίδας πόλης στη σημερινή ελληνική κοινωνία, καθώς και του ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει στο πεδίο αυτό η χρήση του διαδικτύου και συλλογικών ψηφιακών μέσων. Υπό το πρίσμα αυτό, τα αποτελέσματα της εργασίας συνεισφέρουν στη συζήτηση για την συμβολή αφενός μεν των αυτοοργανωμένων δράσεων φροντίδας πόλης, αφετέρου δε των ψηφιακών επικοινωνιακών μέσων, στη συγκρότηση συλλογικών εμπειριών στο δημόσιο χώρο.

Λέξεις κλειδιά αυτοοργάνωση, συλλογική δράση, φροντίδα πόλης, διαδίκτυο, συλλογικά ψηφιακά μέσα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης δεν έγιναν φανερά μόνο στο βιωτικό επίπεδο των πολιτών αλλά και στο περιβάλλον στο οποίο ζουν, κινούνται και δρουν καθημερινά. Τα αστικά κέντρα, ειδικά τα μεγάλα, ήταν αυτά που δέχτηκαν το μεγαλύτερο πλήγμα καθώς σε αυτά κατοικεί μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Οι επιπτώσεις στην ψυχολογία και στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, αλλά και στο αστικό τοπίο και στους δημόσιους χώρους ήταν έντονες, ειδικά μετά την ολοένα και αυξανόμενη αδυναμία της πολιτείας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της και να συντηρήσει τις ήδη παρεχόμενες υποδομές.

Οι πολίτες, διαπιστώνοντας την αδυναμία αυτή της πολιτείας και συνειδητοποιώντας τις δυνατότητες που έχουν αν συνδυάσουν τις δυνάμεις τους, μπήκαν σε μια διαδικασία αυτο-οργάνωσης προκειμένου να καλύψουν τα κενά της κρατικής μέριμνας. Οι νέες τεχνολογίες και ειδικά το διαδίκτυο και τα συλλογικά ψηφιακά μέσα (social media) τους

έδωσαν νέες επιλογές επικοινωνίας, πολύ πιο εύκολα και οικονομικά. Χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο μπόρεσαν να έρθουν σε επαφή με ανθρώπους που υπό άλλες συνθήκες δεν θα ήταν δυνατόν να γνώριζαν, αλλά και να οργανώσουν δράσεις με ελάχιστο κόστος, στηριζόμενοι στην εθελούσια συμβολή και στην αλληλέγγυα προσφορά των πολιτών.

Μέσω της πλατφόρμας Οργάνωση 2.0¹ επιχειρήθηκε μια καταγραφή αυτών των δράσεων αυτο-οργάνωσης των πολιτών σε όλη την Ελλάδα. Στην πλατφόρμα αυτή, είναι διαθέσιμα τα στοιχεία των αυτο-οργανωμένων δράσεων (περιγραφή δράσης και στοιχεία επικοινωνίας) ώστε οι πολίτες να μπορούν πιο εύκολα να εντοπίσουν αυτό που τους ενδιαφέρει. Οι αυτο-οργανωμένες δράσεις είναι χωρισμένες ανάλογα με το γεωγραφικό πεδίο δραστηριότητας και ανάλογα με το αντικείμενό τους. Για την επιλογή των δράσεων έχουν χρησιμοποιηθεί τρία βασικά κριτήρια: να καλύπτουν ένα κενό της κρατικής μέριμνας, να πραγματοποιούν δραστηριότητες πέραν της διαμαρτυρίας και να μην προχωρούν σε διακρίσεις².

Μελετώντας τις καταγεγραμμένες αυτο-οργανωμένες δράσεις στην πλατφόρμα Οργάνωση 2.0 διαπιστώνει κανείς ότι η προσπάθεια ορισμού τους απαιτεί μελέτη διαφόρων επιστημονικών πεδίων. Παρόλο που δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας, θα μπορούσαμε συνοπτικά να αναφέρουμε ότι οι αυτο-οργανωμένες δράσεις πολιτών είναι πρωτοβουλίες που συγκεντρώνουν χαρακτηριστικά από διάφορα κοινωνικά μορφώματα που συναντούμε στην βιβλιογραφία. Είναι επίσης αναγκαίο να σημειώσουμε ότι κάθε είδος αυτο-οργανωμένης δράσης μπορεί να έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά από δομές όπως (δίδονται ενδεικτικές πηγές):

- οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών (Μακρυδημήτρης, 2006)
- κοινότητες (Castells, 2002, Henderson & Vercseg, 2010)
- κοινωνικά κινήματα (Giddens, 2002)
- ομάδες (Hechter, 1988)
- εγχειρήματα κοινωνικής οικονομίας (Κλήμη-Καμινάρη & Παπαγεωργίου, 2010, Chaves & Monzón, 2012)
- κοινωνικές επιχειρήσεις (Κλήμη-Καμινάρη & Παπαγεωργίου, 2010)
- εγχειρήματα αλληλέγγυας οικονομίας (Primavera, 2010, Miller, 2010, Τσομπάνογλου, 2008)

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι αυτο-οργανωμένες δράσεις πολιτών μπορούν να οριστούν ως «αυτο-οργανωμένες πρωτοβουλίες κοινωνικής αλληλεγγύης» (Staiou & Gouscos 2014, υπό έκδοση).

2. ΑΥΤΟ-ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΕΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΠΟΛΗΣ

Μία από τις κατηγορίες που συναντήσαμε κατά την χαρτογράφηση των δράσεων ήταν αυτές για την φροντίδα της πόλης ή της γειτονιάς, οργανωμένες από ομάδες πολιτών. Οι πρωτοβουλίες αυτές εξαπλώθηκαν γρήγορα σε όλη την Ελλάδα, από τα μεγάλα αστικά κέντρα μέχρι και τις πιο μικρές πόλεις, και υιοθέτησαν την άτυπη ονοματολογία των ομάδων –istas, από την γνωστότερη των ομάδων αυτών, τους Atenistas. Οι ομάδες αυτές πραγματοποιούν ενέργειες σχετικές με την πόλη στην οποία δραστηριοποιούνται, από

---

¹ <http://organosi20.gr>

² Περισσότερες λεπτομέρειες: http://organosi20.gr/?page_id=10

δράσεις καθαριότητας και αναδιαμόρφωσης χώρων μέχρι και δράσεις γνωριμίας με την πόλη, όπως περίπατοι, επισκέψεις σε μουσεία κ.ά.

Χαρακτηριστικό των ομάδων αυτών είναι ότι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο, και ειδικότερα τα συλλογικά ψηφιακά μέσα, προκειμένου να οργανώσουν και να γνωστοποιήσουν τις δράσεις τους και να συγκεντρώσουν εθελοντές συμμετέχοντες.

Στην αρχική καταγραφή των εν λόγω δράσεων για την πλατφόρμα Οργάνωση 2.0 εντοπίστηκαν 48 τέτοιες ομάδες, διασκορπισμένες σε όλη την Ελλάδα. Με το πέρασμα του χρόνου όμως δεν έμειναν όλες ενεργές. Κάποιες εξακολούθησαν και εξακολουθούν να πραγματοποιούν δράσεις, ενώ κάποιες άλλες γρήγορα σταμάτησαν να εμφανίζουν δραστηριότητα.

Θέτοντας ως χρονική περίοδο αναφοράς την διετία Άνοιξη 2011-Άνοιξη 2013 και πιο συγκεκριμένα το 24μηνο Μάιος 2011 - Απρίλιος 2013, η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε στις ομάδες εκείνες που ήταν ενεργές το συγκεκριμένο διάστημα και έκαναν δράσεις σχετικές με την πόλη. Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι υπήρξαν και ομάδες που έκαναν δράσεις σε αυτό το χρονικό διάστημα αλλά έμειναν εκτός δείγματος διότι δεν αφορούσαν την πόλη με την στενή έννοια (λ.χ. δράσεις αιμοδοσίας ή συγκέντρωσης σχολικών ειδών). Ο διαχωρισμός αυτός έγινε με σκοπό να είναι το δείγμα ομοιόμορφο ως προς το είδος των δράσεων και να μπορεί να συγκριθεί. Με τις επιλογές αυτές, το μέγεθος του δείγματος διαμορφώθηκε στις 34 αυτο-οργανωμένες ομάδες και σε 334 δράσεις συνολικά.

Οι ομάδες παρουσιάζουν μεγάλη διασπορά στη χώρα καθώς έχουμε ομάδες που δραστηριοποιούνται στην Θράκη και στην Δυτική Μακεδονία αλλά και στην Κρήτη, στα Επτάνησα, στα Δωδεκάνησα και στις Κυκλάδες, πρακτικά σε ολόκληρη την χώρα. Όλες οι ομάδες είχαν παρουσία στο διαδίκτυο με διαφοροποιήσεις στα μέσα που χρησιμοποιούν, οι οποίες θα αναλυθούν στη συνέχεια.

3. ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσα από την χαρτογράφηση των αυτό-οργανωμένων ομάδων για τις ανάγκες εμπλουτισμού της πλατφόρμας Οργάνωση 2.0 και την παρακολούθηση των δράσεων τους μέσα από το διαδίκτυο. Για την καταμέτρηση των δράσεων συνδυάστηκαν οι μετρήσεις από τις ιστοσελίδες των ομάδων (όπου υπήρχαν) και από τους λογαριασμούς στα συλλογικά ψηφιακά μέσα (επίσης όπου υπήρχαν). Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, καταμετρήθηκαν οι δράσεις που είχαν να κάνουν αποκλειστικά με την πόλη (καθαριότητα, φροντίδα, γνωριμία κ.ο.κ.) ενώ αποκλείστηκαν οι γενικές δράσεις αλληλεγγύης.

Στο δείγμα των 34 ομάδων υπήρξαν κάποιες αρκετά ενεργές, με περισσότερες από 20 δράσεις στη χρονική περίοδο αναφοράς (5 ομάδες, ποσοστό 15%) ενώ ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό περιορίστηκε σε λιγότερες από 5 δράσεις (15 ομάδες, ποσοστό 44%).

Παρατηρώντας τις καταγεγραμμένες ομάδες και τις δράσεις που τους αντιστοιχούν, και θέτοντας ως ποσοτικό μέτρο για τη μελέτη της εικόνας αυτής μια έννοια δραστηριοποίησης, πλήθους δηλαδή πραγματοποιούμενων δράσεων ως προς τον χρόνο, δεν προκύπτει κάποιο ενιαίο μοτίβο δραστηριοποίησης το οποίο να ακολουθούν όλες οι ομάδες. Δεν υπάρχει συγκεκριμένος αριθμός ή τύπος δράσεων που να πραγματοποιείται κάθε μήνα, με αποτέλεσμα να μην είναι διακριτοί οι παράγοντες που επηρεάζουν το πόσο δραστήριες είναι οι ομάδες στην πάροδο του χρόνου.

Από την εικόνα αυτή, επομένως, προκύπτει ως ερευνητικό ερώτημα, το γιατί διαφορετικές αυτο-οργανωμένες ομάδες του δείγματος εμφανίζουν διαφορετική δραστηριοποίηση, και το με ποιους τελικά παράγοντες οι διαφορές αυτές συναρτώνται.

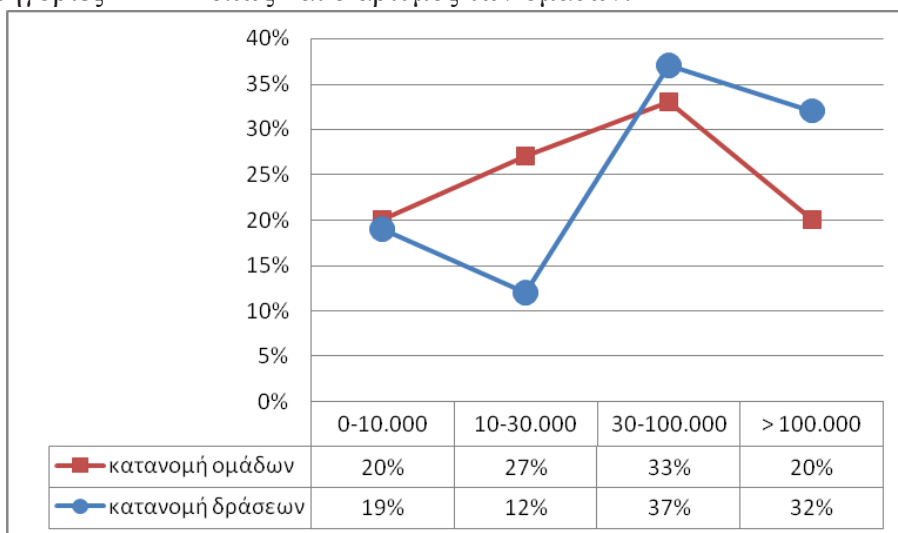
4. ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ

Σε μια προσπάθεια να ερευνηθεί αν ο αριθμός των δράσεων εξαρτάται από κάποια μεταβλητή ή αν είναι εντελώς τυχαίος, θέτουμε τρεις ανεξάρτητες μεταβλητές προκειμένου να ελεγχθεί η υπόθεση εργασίας ότι ο αριθμός των δράσεων εξαρτάται από εξωτερικές μεταβλητές. Οι εξωτερικές μεταβλητές που τίθενται είναι (α) ο πληθυσμός των πόλεων αναφοράς των αυτο-οργανωμένων ομάδων φροντίδας πόλης, (β) οι κλιματικές συνθήκες των γεωγραφικών χώρων αναφοράς των παραπάνω ομάδων, οι οποίες εξ ορισμού δραστηριοποιούνται στον εξωτερικό χώρο, καθώς και (γ) το μείγμα επικοινωνιακών μέσων (media mix) το οποίο αξιοποιούν οι εν λόγω ομάδες προκειμένου να επικοινωνήσουν τις δράσεις τους.

4.1 ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΟΛΕΩΝ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Οι αυτο-οργανώσεις φροντίδας πόλης δραστηριοποιούνται σε πόλεις με ποικιλία πληθυσμών. Για τις ανάγκες της έρευνας οι πόλεις αυτές χωρίστηκαν σε 4 κατηγορίες με πληθυσμό, αντίστοιχα, έως 10.000 κατοίκους (Π1), 10-30.000 κατοίκους (Π2), 30-100.000 κατοίκους (Π3) και περισσότερους από 100.000 κατοίκους (Π4).

Με αυτό τον διαχωρισμό προκύπτει μια σχετικά ομοιόμορφη κατανομή των αυτο-οργανωμένων ομάδων ως προς τον πληθυσμό των πόλεων αναφοράς: 7 ομάδες (ποσοστό 20% του δείγματος), 9 ομάδες (ποσοστό 27%), 11 ομάδες (ποσοστό 33%) και 7 ομάδες (ποσοστό 20%) σε πόλεις των κατηγοριών Π1, Π2, Π3 και Π4 αντίστοιχα. Παρατηρώντας όμως το πλήθος των δράσεων από αυτές τις ομάδες σε συνάρτηση με τις πληθυσμιακές κατηγορίες Π1-Π4 βλέπουμε ότι αυτό δεν ακολουθεί μια παρόμοια ομοιόμορφη κατανομή στις 4 κατηγορίες Π1-Π4 όπως και ο αριθμός των ομάδων:

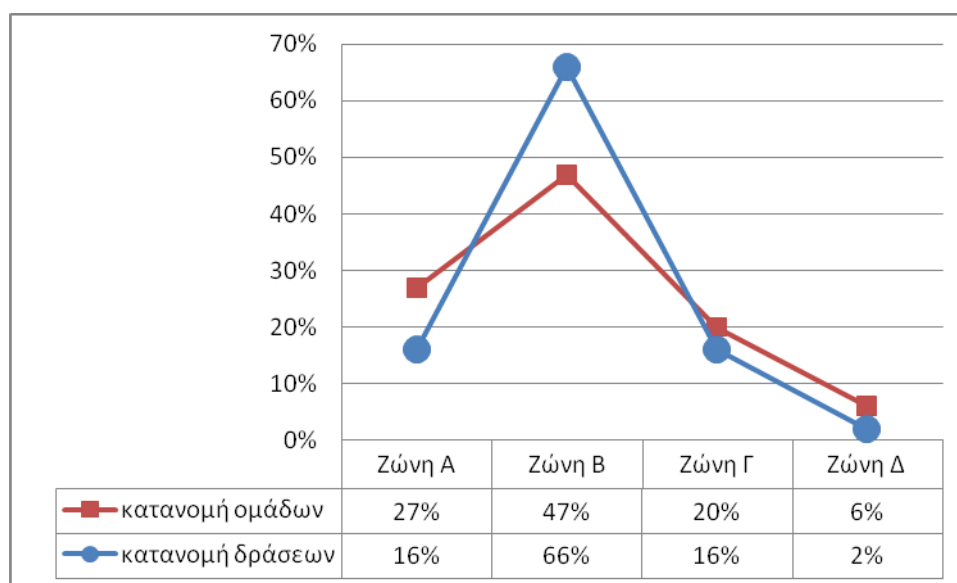

Σχήμα 1. Πλήθος δράσεων αυτο-οργανωμένων ομάδων φροντίδας πόλης ως προς τον πληθυσμό των πόλεων αναφοράς.

Από το Σχήμα 1 διαπιστώνουμε ότι ενώ το πλήθος των αυτο-οργανωμένων ομάδων ανάμεσα σε διαφορετικές πληθυσμιακές κατηγορίες πόλεων αναφοράς μπορεί να μην διαφέρει σημαντικά, το πλήθος των πραγματοποιούμενων δράσεων παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Τα υψηλότερα νούμερα και στις δύο περιπτώσεις σημειώνουν οι πόλεις με πληθυσμό 30.000-100.000 κατοίκους, δηλαδή σχετικά μεγάλα αστικά κέντρα (εν προκειμένω, οι δήμοι Αργυρούπολης-Ελληνικού, Γαλασίου, Ζωγράφου και Κηφισιάς, το Ηράκλειο Κρήτης, η Μυτιλήνη, οι Σέρρες, τα Ιωάννινα, η Κομοτηνή, η Πτολεμαΐδα και η Τρίπολη).

4.2 ΚΛΙΜΑΤΙΚΕΣ ΖΩΝΕΣ

Για τον διαχωρισμό της χώρας σε κλιματικές ζώνες χρησιμοποιήσαμε την Τεχνική Οδηγία του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος (Αργυρού κ.ά., 2012, σελ. 7), η οποία χωρίζει την Ελλάδα σε 4 κλιματικές ζώνες με την Ζώνη Α να είναι η θερμότερη και τη Ζώνη Δ να είναι η ψυχρότερη. Σύμφωνα με αυτόν τον διαχωρισμό, στη Ζώνη Α δραστηριοποιούνται 9 αυτο-οργανωμένες ομάδες του ερευνητικού δείγματος (ποσοστό 27% του δείγματος), στη Ζώνη Β 16 ομάδες (ποσοστό 47%), στην Ζώνη Γ 7 ομάδες (ποσοστό 20%) και στη Ζώνη Δ μόλις 2 ομάδες (ποσοστό 6%). Αν δούμε ωστόσο το πλήθος των πραγματοποιούμενων δράσεων επιμερισμένο στις συγκεκριμένες κλιματικές ζώνες, προκύπτει το παρακάτω Σχήμα 2:

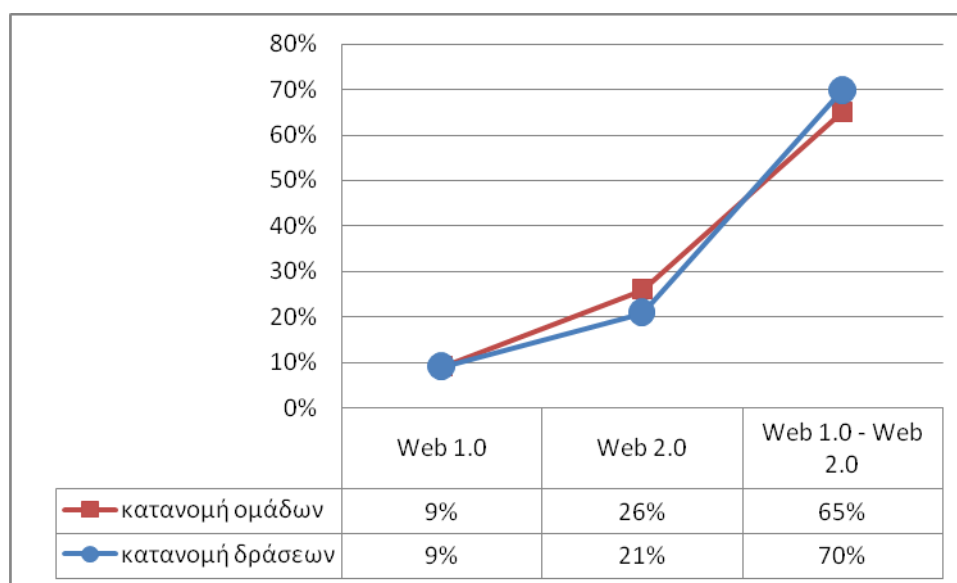
Σχήμα 2. Πλήθος δράσεων αυτο-οργανωμένων ομάδων φροντίδας πόλης ως προς τις κλιματικές ζώνες των γεωγραφικών περιοχών δραστηριοποίησης.

Και από τις δύο συγκρίσεις (πλήθος ομάδων και πλήθος δράσεων), παρατηρούμε ότι οι περισσότερες αυτο-οργανωμένες ομάδες αλλά και οι περισσότερες δράσεις εμφανίζονται σε πόλεις της Κλιματικής Ζώνης Β (Αθήνα, Πειραιάς, Πάτρα, Βόνιτσα, Πάργα, Σύβοτα, Χίος Κέρκυρα, Μυτιλήνη, Ρίο). Πρόκειται για μια κλιματική ζώνη σχετικά ζεστή η οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει ήπιο και ζεστό κλίμα, με καλές καιρικές συνθήκες.

4.3 ΜΕΙΓΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ ΜΕΣΩΝ (MEDIA MIX)

Η τρίτη ανεξάρτητη μεταβλητή που μελετήθηκε είναι ο συνδυασμός των επικοινωνιακών μέσων που χρησιμοποιούν οι αυτο-οργανωμένες ομάδες προκειμένου να επικοινωνήσουν με τους πολίτες, να οργανώσουν τις δράσεις τους και να συγκεντρώσουν συμμετέχοντες. Με βάση τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν οι αυτο-οργανωμένες ομάδες μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες ως προς το χαρακτηριστικό αυτό. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις ομάδες που χρησιμοποιούν μόνο μέσα web 1.0 (ιστοσελίδες, email), η δεύτερη τις ομάδες που χρησιμοποιούν μόνο μέσα web 2.0 (συλλογικά ψηφιακά μέσα, όπως facebook, twitter κ.ά.) και η τρίτη κατηγορία τις ομάδες που χρησιμοποιούν συνδυασμό μέσων Web 1.0 και Web 2.0. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται 3 ομάδες (ποσοστό 9% του δείγματος), στην δεύτερη κατηγορία 9 ομάδες (ποσοστό 26%) και στην τρίτη 22 ομάδες (65%). Στο Σχήμα 3 παρακάτω βλέπουμε τη συσχέτιση των κατηγοριών μείγματος μέσων με τον αριθμό των πραγματοποιούμενων δράσεων.

Σχήμα 3. Πλήθος δράσεων αυτο-οργανωμένων ομάδων φροντίδας πόλης ως προς τις διαφορετικές περιπτώσεις μείγματος επικοινωνιακών μέσων που χρησιμοποιείται.

Εν προκειμένω, παρατηρούμε ότι και στις δύο συγκρίσεις (κατανομής των ομάδων και κατανομής των δράσεων) είναι φανερή η υπεροχή του συνδυασμού επικοινωνιακών μέσων που προέρχονται από περιβάλλον Web 1.0 και Web 2.0.

Στην τελευταία αυτή μεταβλητή μπορούμε να πάμε σε μεγαλύτερο βάθος ανάλυσης ως προς τα ψηφιακά μέσα που χρησιμοποιούν οι αυτο-οργανωμένες ομάδες της τρίτης κατηγορίας (μείγμα μέσων Web 1.0 και Web 2.0).

Ο συνδυασμός μέσων που συναντάται συχνότερα στην κατηγορία αυτή είναι η χρήση ιστοσελίδας, email, facebook και twitter, συγκεντρώνοντας συνολικά 20% των ομάδων και 29% των δράσεων.

Ίδιο ποσοστό ομάδων (20%) χρησιμοποιεί ιστοσελίδα, email και facebook (αλλά όχι twitter), με τον αριθμό των αντίστοιχων δράσεων όμως να μειώνεται στο 13%.

Ακολουθούν οι ομάδες που χρησιμοποιούν μόνο facebook (ποσοστό 18%, με ποσοστό δράσεων επίσης 18% επί του συνόλου).

Τέλος, 3 ομάδες (ποσοστό 9%) χρησιμοποιούν ιστοσελίδα, email, facebook, twitter και youtube με τις δράσεις τους να φτάνουν τις 46 (ποσοστό 14% επί του συνόλου των δράσεων).

Παρατηρείται επομένως ότι οι ομάδες που χρησιμοποιούν έστω ένα επικοινωνιακό εργαλείο web 2.0 έχουν περισσότερες δράσεις από αυτές που δεν χρησιμοποιούν καθόλου τέτοια εργαλεία. Ο συνδυασμός μέσω web 1.0 και web 2.0 φαίνεται να είναι αυτός που βοηθά τις ομάδες να επικοινωνούν καλύτερα με τους πολίτες. Από τα εργαλεία του web 2.0, το facebook κρατά τα σκήπτρα χρήσης με το twitter να ακολουθεί. Τέλος, παρότι η ποιοτική ανάλυση του τρόπου χρήσης των μέσων αυτών εκφεύγει από το πλαίσιο της παρούσας έρευνας, αξίζει να σημειωθεί ότι η μελέτη των αναρτήσεων που πραγματοποιούνται δείχνει ότι πρόκειται κατά κύριο λόγο για καλέσματα προς τους πολίτες να συμμετέχουν σε δράσεις αλλά και να δώσουν ιδέες για νέες δράσεις.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο αριθμός δράσεων των αυτο-οργανωμένων ομάδων για τη φροντίδα πόλης δείχνει να μην ακολουθεί κάποιο συγκεκριμένο μοτίβο αύξησης/μείωσης στο πέρασμα του χρόνου, καθώς το πιο πιθανό είναι να εξαρτάται από τη θέληση και τη δυνατότητα των μελών της κάθε ομάδας να πραγματοποιήσουν δράσεις. Παρόλα αυτά, υπάρχουν ορισμένες μεταβλητές που φαίνονται να το επηρεάζουν, όπως προκύπτει και από τα στοιχεία που παραθέσαμε παραπάνω. Τα όχι πολύ μεγάλα αστικά κέντρα (30-100.000 κάτοικοι) φαίνεται ότι έχουν τον ιδανικό πληθυσμό προκειμένου να οργανωθούν τέτοιες δράσεις αποτελεσματικά, ενώ οι ήπιες καιρικές συνθήκες εμφανίζονται περισσότερο ευνοϊκές, καθώς η ηλιοφάνεια και οι όχι πολύ υψηλές ή πολύ χαμηλές θερμοκρασίες είναι κατάλληλες για δράσεις σε εξωτερικούς χώρους, όπως είναι επί το πλείστον οι δράσεις των ομάδων αυτών. Στο επικοινωνιακό πεδίο, τα στοιχεία δείχνουν ότι ο συνδυασμός των εργαλείων web 1.0 και web 2.0 λειτουργεί περισσότερο αποδοτικά προκειμένου οι ομάδες αυτές να επικοινωνήσουν τις δράσεις τους και να προσελκύσουν εθελοντές και νέες ιδέες. Το facebook είναι το εργαλείο που κυριαρχεί στις επιλογές, πράγμα αναμενόμενο λόγω και της ευρείας χρήσης του από το κοινό.

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές από τις αυτο-οργανωμένες ομάδες που μελετήθηκαν μετά από σύντομο χρονικό διάστημα δείχνουν να αμελούν την ανανέωση της ιστοσελίδας τους και να στρέφονται μόνο στα εργαλεία web 2.0, ή το αντίστροφο, και μάλιστα με μεγάλα διαστήματα επικοινωνιακής αδράνειας. Έτσι ένας ενδιαφερόμενος πρέπει να παρακολουθεί όλους τους λογαριασμούς μιας ομάδας στα ψηφιακά μέσα προκειμένου να παραμένει ενημερωμένος. Όπως φαίνεται, στο σημείο αυτό, δεν υπάρχουν συγκεκριμένα επικοινωνιακά πλάνα για την διάχυση των δράσεων των αυτο-οργανωμένων ομάδων. Οι λόγοι της έλλειψης αυτής στοιχειοθετούν ένα ενδιαφέρον ερευνητικό ερώτημα προς περαιτέρω μελέτη.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Castells, M. (2002). *The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford: Oxford University Press

- Chaves, R. & Monzón, J.L. (2012). Beyond the crisis: the social economy, prop of a new model of sustainable economic development. *Service Business*, Volume 6, Issue 1, pp 5-26. Available online at: <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11628-011-0125-7>.
- Giddens, A. (2002). *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg
- Hechter, M. (1988). *Principles of Group Solidarity*. California: University of California Press.
- Henderson, P. & Vercseg, I. (2010). *Community Development and Civil Society. Making Connections in the European context*. Bristol: Polity Press
- Miller, E. (2010). Solidarity Economy: Key Concepts and Issues. In Kawano, E. et al (eds). *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet*. Amherst, MA: Center for Popular Economics. Available online at: http://www.communityeconomies.org/site/assets/media/Ethan_Miller/Miller_Solidarity_Economy_Key_Issues_2010.pdf
- Primavera, H. (2010). Social currencies and solidarity economy: an enduring bond of common good. *WorkingUSA*, Volume 13, Issue 1, pp. 41–59
- Staiou E. R. & Gouscos, D. (2014) Self-organized social solidarity (SoSS) initiatives in Greece: exploring their scope and their relationship to online media. *International Journal of Public Administration in the Digital Age* (to appear)
- Αργυρού, Α., Γαγλιά, Α., Δασκαλάκη, Ε., Ζαχαριάς, Π., Κατσάνος, Δ., Κοντογιαννίδης, Σ., Λαδόπουλος, Γ. & Λαδόπουλος Ι. (2012). *Κλιματικά δεδομένα ελληνικών περιοχών*. Προσβάσιμο στο: <http://portal.tee.gr/portal/page/portal/tpree/totee/TOTEE-20701-3-Final-TEE%202nd.pdf>
- Κλήμη-Καμινάρη, Ο. & Παπαγεωργίου, Κ.Α. (2010). *Κοινωνική Οικονομία. Μια πρώτη προσέγγιση*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική
- Μακρυδημήτρης, Α. (2006). *Κράτος και Κοινωνία των Πολιτών*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις
- Τσομπάνογλου, Γ. (2008). Κοινωνική πολιτική και κοινωνική οικονομία. Κοινωνικές επιχειρήσεις ως νέες μορφές οργάνωσης σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης. Στο: Τσομπάνογλου, Γ. (επιμ.) *Η ανάδυση της κοινωνικής οικονομίας. Ο δρόμος της βιώσιμης απασχόλησης σε μία Ευρώπη ενεργών πολιτών*. (σελ. 257-298) Αθήνα: Παπαζήση

Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ
ΩΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Αθηνά Σταματοπούλου

Διπλωματούχος Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, athinastamatopoulou@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κατοίκηση, ως προϋπόθεση δημιουργίας χώρου, μπορεί, μέσα από συλλογικές πρακτικές της, να διαπραγματευτεί την έννοια του δημόσιου χώρου. Η σχέση συλλογικής κατοίκησης και δημόσιας διάστασης του χώρου διερευνάται μέσα από εκφάνσεις της στο υπαίθριο δυναμικό του κέντρου της Αθήνας. Πεδίο εστίασης αποτελούν περιπτώσεις, όπου οι πρακτικές του συλλογικού έχουν ως άμεσο στόχο την κατοίκηση του χώρου. Μια εκδοχή αποτελούν νομαδικές δραστηριοποιήσεις, κατά τις οποίες κατοίκηση είναι η μετακίνηση στο χώρο. Εμβαθύνοντας στη λογική αυτών των περιπτώσεων, διακρίνεται η σημασία του περιοδικού και εφήμερου χαρακτήρα που διέπει ορισμένες δράσεις: αναδεικνύεται η δυναμικότητα της ρήξης με την καθημερινότητα, ως τακτική διαπραγμάτευσης της δημόσιας διάστασης του χώρου, ξεκινώντας από το βασικό συστατικό του υπαίθριου δυναμικού, το δρόμο. Ως ερεθίσματα λειτουργούν το 'What Street Party' και το 'Καρναβάλι του Μεταξουργείου': παραδείγματα συλλογικής κατοίκησης που τονίζουν αφενός, τη δύναμη της αυθόρμητης δράσης και, αφετέρου, τις προοπτικές στοιχείων, όπως η δημιουργικότητα, η εμπλοκή του κάτοικου με το χώρο και η τοπικότητα, ως τρόπων παρέμβασης, ικανών να διαπραγματευτούν τη δημόσια κατοικησιμότητα του χώρου με μη υλικό τρόπο.

Λέξεις κλειδιά: συλλογική κατοίκηση, δράση, δημόσιος χώρος, κέντρο Αθήνας

1. ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ, ΧΩΡΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Δημόσιος χώρος είναι το πεδίο αλληλεπίδρασης και συνάντησης του συλλογικού, όπως ενεργοποιείται από τις πρακτικές κατοίκησης. Η δημόσια διάσταση του χώρου διαμορφώνεται από παραμέτρους που αφορούν, αφενός, τις σχέσεις που ο χώρος αναπτύσσει με το περιβάλλον του, μέσω των ορίων του και, αφετέρου, το περιεχόμενο που κάθε φορά τον δημιουργεί: τις αλληλεπιδράσεις που ο χώρος φιλοξενεί, προκαλεί ή αποτρέπει, στη δυναμική και αμφίδρομη σχέση του μαζί τους.

Η θεώρηση του χώρου, ως έργο πρακτικών κατοίκησης στη διαπλοκή τους με το χρόνο, όπως τίθεται εδώ, αντλεί στοιχεία από τις οπτικές των Lefebvre (2004, 2007), De Certeau (2010), Σταυρίδη (1990, 2002) και Internationale Situationniste (1999). Οι πηγές αυτές διαμορφώνουν τη βασική παραδοχή της ανακοίνωσης: τη μη-στατική διάσταση του

χώρου τη σημασία της συμπεριφοράς και των αλληλεπιδράσεων (Goffman, 1963, 1996) στη δημιουργία, στη νοηματοδότηση και στους μετασχηματισμούς του χώρου.

Η προσέγγιση της έννοιας του δημόσιου χώρου δίνει έμφαση στη δυναμική διαπραγμάτευσης των υφιστάμενων όρων, που ρυθμίζουν την προσπελασιμότητα και τη διαθεσιμότητά του, χωρίς κανένα είδος περιορισμού και αποκλεισμού (Σταματοπούλου, 2011: 455). Επισημαίνεται η προϋπόθεση αποδοχής της ετερογένειας των συνιστωσών του συγκροτούμενου συλλογικού, που συνδιαλέγεται με την έννοια του δημόσιου χώρου¹.

Δεδομένου του εύρους των εκφάνσεων συλλογικής κατοίκησης, η παρούσα ανακοίνωση εστιάζει σε τρία θέματα, όσον αφορά τη σχέση συλλογικής κατοίκησης και δημόσιας διάστασης του χώρου. Πρώτο θέμα αποτελεί η συγκρότηση του συλλογικού: η αφορμή, το υποκείμενό της, σε ποιούς απευθύνεται και η εμβέλειά της. Το δεύτερο επικεντρώνεται στη σχέση του συλλογικού με το χώρο και την πόλη: στις πρακτικές κατοίκησης, στο βαθμό εμπλοκής τους με το χώρο (Goffman, 1963: 35) και στη σχέση τους με τους ρυθμούς της καθημερινότητας (Lefebvre, 2004). Το τρίτο θέμα, βασιζόμενο στα δύο προηγούμενα, διερευνά αν και πως οι πρακτικές συλλογικής κατοίκησης σχετίζονται και διαπραγματεύονται τη δημόσια υπόσταση του χώρου.

Η παρούσα ανακοίνωση εξερευνά παραδείγματα συλλογικής κατοίκησης που διαπραγματεύονται την έννοια του δημόσιου χώρου στο παράδειγμα του υπαίθριου δυναμικού στο κέντρο της Αθήνας, εστιάζοντας στις δράσεις ‘What Street Party’ και ‘Καρναβάλι του Μεταξουργείου’. Δεν περιλαμβάνονται περιπτώσεις, όπου η συλλογική κατοίκηση είναι το εκφραστικό μέσο μιας ευρύτερης διεκδίκησης ή διαμαρτυρίας.

2. Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η έννοια του δημόσιου χώρου βρίσκεται σε μια μακροχρόνια κρίση, ριζωμένη μαζί με την αντικατάσταση της ‘πόλης έργου’ από την ‘πόλη προϊόν’ (Lefebvre, 2007). Στο πλαίσιο αυτό, μια πτυχή της οικονομικής κρίσης ίσως αποτελεί την εξέλιξη και την ωρίμανση της ίδιας κρίσης που εκδηλώνεται στο δημόσιο χώρο, ως αντανάκλαση της αστικοποιημένης καθημερινότητας.

Η ωρίμανση της κρίσης του δημόσιου χώρου είναι ευανάγνωστη στην αναζήτηση παραδειγμάτων κατοίκησης, όπως προβάλλεται στο υπαίθριο δυναμικό του κέντρου της Αθήνας, από το 2008 έως σήμερα. Η κρίση του Αθηναϊκού δημόσιου χώρου εκδηλώνεται με ιδιαίτερη έξαρση. Πρόκειται για το ‘Αθηναϊκό παράδοξο’ (Σταματοπούλου, 2012: 30), το οποίο συνοψίζεται σε μια συγκριτική αντίθεση μεταξύ του υπαίθριου δυναμικού της πόλης και των συνόλων του διαθέσιμου χώρου των πιθανοτήτων ανάδυσης δημόσιου χώρου. Η πιο κρίσιμη διαπίστωση αφορά τις πυκνώσεις των καθημερινών κινήσεων και πρακτικών στο υπαίθριο δυναμικό, οι οποίες περιορίζονται σε συγκεκριμένες περιοχές, με τάση πύλωσης στο εμπορικό τρίγωνο. Οι πυκνώσεις αυτές περιορίζονται περισσότερο στις ζώνες εμπορίου αναψυχής, κατά τον ελεύθερο χρόνο, με αποκορύφωμα το Σαββατοκύριακο (Σχήμα 1). Η ζωή των υπαίθριων χώρων σχεδόν ταυτίζεται με τους χρόνους και τις θέσεις των δυνατοτήτων κατανάλωσης. Στην Αθήνα δε λείπουν υπαίθριοι χώροι, όπως επικρατεί στην αντίληψη περί έλλειψης ‘πρασίνου’ λείπουν κάτοικοι και η ανάλογη κουλτούρα κατοίκησης του υπαίθριου χώρου στην πόλη, αντί των καταναλωτών.

Σχήμα 1. Πυκνώσεις κατοίκησης: καθημερινότητα (μαύρο) > ελεύθερος χρόνος (κόκκινο)

Η ένταση του Αθηναϊκού παράδοξου διαφοροποιείται ανά περιοχές, καθώς διαμορφώνεται από την οικονομική δυνατότητα των κοινωνικών στρωμάτων που κατοικούν στις διάφορες γειτονιές του κέντρου. Όσο αυξάνεται η αδυναμία των καταναλωτών να καταναλώσουν, τόσο περιορίζεται και η εξάρτηση του υπαίθριου χώρου από την κατανάλωση, ποιοτική διαπίστωση που επιβεβαιώνει η οικονομική κρίση.

Τελευταία, αυξάνονται τα παραδείγματα κατοίκησης, απεξαρτημένης από την κατανάλωση, στους υπαίθριους χώρους της Αθήνας, πέρα από ηλικιωμένους, παιδιά, τουρίστες, μετανάστες και άστεγους, που παραμένουν πιστοί κάτοικοι υπαίθριων χώρων.

Εκτός από τα παραδείγματα ατομικής κατοίκησης των υπαίθριων χώρων στο κέντρο της Αθήνας, οι περιπτώσεις φαινομένων συλλογικής κατοίκησης έχουν επίσης αυξηθεί. Πρόκειται για μια ευρύτερη στροφή προς τη συλλογική δραστηριοποίηση, γύρω από το μοίρασμα των κοινών (commoning), τόσο σε επίπεδο θεωρητικής διερεύνησης όσο και πρακτικής εφαρμογής, μέσα από τη συγκρότηση κοινωνικών κινημάτων, δικτύων κοινωνικής αλληλεγγύης και συνεργατικών εγχειρημάτων – κολεκτίβων.

3. ΕΚΔΟΧΕΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ένα είδος πρακτικών συλλογικής κατοίκησης υπαίθριου χώρου στο κέντρο της Αθήνας εντάσσεται στις δραστηριοποιήσεις ‘πρωτοβουλιών’ - ‘κινήσεων’ κατοίκων περιοχών² και δικτύων αυτών, ως μια περιοδική δραστηριότητά τους που σχετίζεται με την αμιγή διεκδίκηση συγκεκριμένου υπαίθριου χώρου. Αυτό το είδος διεκδίκησης χώρου εκφράζεται μέσα από την εφήμερη, περιοδική ή πιο μόνιμη κατάληψή του³. Η κατάληψη διαμορφώνεται από την περιοδικότητα της κατοίκησης του χώρου στους κύκλους του αστικού χρόνου (Lefebvre, 2004) και συνήθως διαφοροποιείται από την πρόθεση κατοχής του (Lefebvre, 2007: 176). Ορισμένα από αυτά τα εγχειρήματα διαμορφώνουν τις ελάχιστες υλικές υποδομές κατοίκησης, από τους ίδιους τους κάτοικους, και ενίοτε περιλαμβάνουν απόπειρες φυτεύσεων στο αστικό έδαφος.

Η συγκρότηση του συλλογικού στις περιπτώσεις αυτές προκύπτει από τις τυχαίες, καθημερινές ή πιο εστιασμένες αλληλεπιδράσεις (Goffmann, 1996: 63) των κατοίκων της γειτονιάς (Σταυρίδης, 2002: 273, De Certeau, 1998: 15). Ωστόσο, η τοπικότητα της συλλογικής κατοίκησης ορισμένες φορές αποκτά πιο υπερτοπικό εύρος. Η μεταβολή αυτή (τοπικό – υπερτοπικό) εξαρτάται από τη σχέση του χώρου και του χρόνου συλλογικής κατοίκησης, με τις κατανομές των εντάσεων του περιβάλλοντος του κάθε παραδείγματος χωρικά και χρονικά.

Η μεταβολή της συλλογικής κατοίκησης, μεταξύ τοπικότητας και υπερτοπικότητας, κάποιες φορές εκδηλώνεται με συγκεκριμένη περιοδικότητα, ανάλογη των καθιερωμένων ρυθμών της καθημερινότητας. Κάτι τέτοιο ευδοκίμει σε περιοχές, όπου η χρήση της κατοικίας συνυπάρχει με χρήσεις που λειτουργούν ως πόλοι ευρύτερου δημόσιου ενδιαφέροντος. Ένας άλλος τρόπος, κατά τον οποίο τα παραδείγματα τοπικής κατοίκησης αποκτούν πιο διευρυμένη απήχηση, είναι μέσω ευκαιριακών δραστηριοποιήσεων: υπαίθριες παραστάσεις, κινηματογραφικές προβολές, μουσικές και επιμορφωτικές εκδηλώσεις, συλλογικές κουζίνες και ανταλλακτικά παζάρια.

Μια ξεχωριστή έκφανση συλλογικής κατοίκησης αποτελούν παραδείγματα νομαδικής δράσης. Εν γένει παρατηρείται στην Αθήνα πως η νομαδικότητα μπορεί να εμφανιστεί με δύο βασικούς τρόπους, ως εναλλαγή σημείων κατοίκησης και ως μετακινούμενη κατοίκηση στους δρόμους της πόλης:

Ο πρώτος τρόπος, εναλλαγής σημείων, περιλαμβάνει δράσεις που εκκινούνται από μια προσδιορισμένη συλλογικότητα και κάθε φορά λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικούς υπαίθριους χώρους της Αθήνας⁴. Η κλίμακά τους ποικίλει, μεταξύ φεστιβαλικών διαστάσεων, υπερτοπικά ή τοπικά, όπως οι διάφορες εκδηλώσεις που διοργανώνει το 'Κενό Δίκτυο' και το 'Φεστιβάλ Χρωμάτων του Μεταξουργείου', αντίστοιχα. Μια άλλη εκδοχή περιλαμβάνει δραστηριότητες με πιο εστιασμένα δημιουργική εμπλοκή με το χώρο: αυτή μπορεί να επιτευχθεί, μέσα από ένα καλλιτεχνικό εργαστήριο σε μια πλατεία ή κάποια ακτιβιστική ενέργεια, όπως η καθαίρεση περιφράξεων στου Φιλοπάππου.

Στον δεύτερο τρόπο νομαδικότητας, κατοίκηση αποτελεί η συλλογική μετακίνηση στην πόλη, μέσα από πρακτικές προσωρινής κατάληψης δρόμων⁵. Αυτές ενίοτε προκαλούν μερική ή ολική διακοπή κυκλοφορίας των οχημάτων, παραπέμποντας στην φιλοσοφία του κινήματος 'reclaim the streets' (Missinformation, 2007: 128). Σε κάποια παραδείγματα, η μετακίνηση ως πρακτική κατοίκησης συνδυάζεται με στάση σε διάφορα σημεία της πόλης. Αυτή η στάση και εναλλαγή σημείων έχει πιο προσωρινό χαρακτήρα από τον πρώτο τρόπο, παραπάνω.

Δύο σχετικές πρωτοβουλίες είναι το What Street Party και το Καρναβάλι του Μεταξουργείου. Πρόκειται για 'do it yourself' γιορτές 'κατασκευή καταστάσεων' (Internationale Situationniste, 1999: 46) ανεξαρτήτως θεσμών, κερδοσκοπιών, με σκοπό την κατοίκηση, αντιτιθέμενες στην εμπορευματοποίηση των υπαίθριου χώρου.

4. ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΣΤΟ WHAT STREET PARTY

Το What Street Party (Wsp)⁶ αποτελεί μια guerilla γιορτή ενός μετακινούμενου πλήθους ανθρώπων που περπάτησαν, χόρεψαν και στάθηκαν· κατοίκησαν υπό τη συνοδεία μουσικής σε δρόμους και υπαίθριους χώρους του κέντρου της Αθήνας.

Πρόκειται για μια περιοδική κατάσταση (Μάρτιος 2008 – Σεπτέμβριος 2009) που διοργάνωνε μια κολεκτίβα (Παρασκευόπουλος, Καραθανάσης, 2013). Η περιοδικότητα των δράσεων συγχρονιζόταν με την εναλλαγή των τεσσάρων εποχών, κυνηγούσε ισημερίες, αργίες και Κυριακές, ενώ συχνά επιδίωκε και τη χρονολογική συνύπαρξη με άλλα υπαίθρια δρώμενα, συγκροτώντας ένα ευρύτερο δίκτυο γεγονότων στην πόλη. Οι διαδρομές που προέκυψαν ήταν οχτώ διαφορετικές μεταβάσεις ανάμεσα σε περιοχές του κέντρου της Αθήνας (Σχήμα 2.) Το Wsr γεννήθηκε ως μια αυθόρμητη ολιγομελής διαδήλωση μασκαράδων τις αποκριές του 2008. Στόχος ήταν η σαρκαστική αντίδραση στον νόμο που απαγόρευε τις κουκούλες ως κάλυψη του προσώπου, θίγοντας το ζήτημα των ορίων εκφραστικότητας στους χώρους έκθεσης του ατόμου στην πόλη. Έκτοτε, η φιλοσοφία του Wsr εξελίχθηκε σε μια πρακτική κατοίκησης, που διαπραγματευόταν δημόσιο χώρο για τον ελεύθερο χρόνο και την ψυχαγωγία.

Η συγκρότηση του συλλογικού αυτής της δράσης συνίσταται από δύο επίπεδα: Το πρώτο αφορά τις αλληλεπιδράσεις των συνιστωσών της κολεκτίβας από την αρχική σύλληψη της ιδέας μέχρι τις συναντήσεις για την οργάνωση της κάθε νέας εξόρμησης. Οι συναντήσεις λάμβαναν χώρα μέσα σε διαδικτυακά ιστολόγια και σε υπαίθριους χώρους.

Το δεύτερο επίπεδο εστιάζει στο συλλογικό που συγκροτούσε το σύνολο των ανθρώπων που συμμετείχαν στην εκάστοτε γιορτή, όπως την πληροφορούσαν είτε από το διαδίκτυο, από αφίσες σε τοίχους της πόλης και από στόμα σε στόμα, είτε μέσω του ίδιου του γεγονότος, επί τόπου. Το συλλογικό αυτής της φάσης εμφανίζει μεγαλύτερη μεταβλητότητα και ποικιλομορφία, συγκριτικά με αυτό του οργανωτικού κομματιού. Ένα μέρος του περιεχομένου του συλλογικού μεταβαλλόταν, ανάλογα με το σημείο του κάθε στιγμιότυπου της πορείας στην πόλη και από το πως αυτή προκαλούσε και εξέτρεπε τις πορείες των ατόμων που συναντούσε στο πέρασμά της, ως ερέθισμα. Η εμπέλεια του συγκροτούμενου συλλογικού ήταν ανάλογης υπερτοπικότητας με αυτήν των εκάστοτε διαδρομών, εντός του κέντρου της Αθήνας και με μια τάση έλξης από τη νότια πλευρά του εμπορικού τριγώνου.

Κατοίκηση αποτελούσε η κίνηση και οι αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων. Η μεταμόρφωση του χώρου, βασιζόταν στην επανανοσηματοδότησή του, μέσω του ήχου (Σταυρίδης, 1990: 161) της μουσικής, των φωνών και των κινούμενων σωμάτων του συλλογικού. Ακόμα, όμως, και ο συγχρονισμός της περιοδικότητας των δράσεων με τις εναλλαγές των εποχών παραπέμπει σε μια μεταβαλλόμενη εμπειρία του χώρου, όπως αυτή αλλάζει στους κύκλους των καιρικών συνθηκών (Σταματοπούλου, 2010: 417). Μοναδικός υλικός εξοπλισμός και κεντρικό σημείο αναφοράς της κινούμενης αυτής συλλογικής κατοίκησης ήταν το 'άρμα': μια τροχήλατη πλατφόρμα που έφερε πάνω της ένα αυτοσχέδιο ηχοσύστημα και τις απαραίτητες υποδομές για το μουσικό αποτέλεσμα.

5. ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΣΤΟ ΚΑΡΝΑΒΑΛΙ ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟΥ

Το Καρναβάλι του Μεταξουργείου (ΚτΜ) αποτελεί μια γιορτή, με χαρακτηριστικά το μασκάρωμα και τη συνεργατική διοργάνωσή της, από ανθρώπους που κατοικούν την περιοχή. Βασικός τρόπος κατοίκησης είναι η μετακίνηση του συγκροτούμενου συλλογικού ανάμεσα σε σημεία - στάσεις. Λαμβάνει χώρα κάθε αποκριά από το 2010, ξεκινώντας ως μια αυθόρμητη πρωτοβουλία από λίγα άτομα, που αυξήθηκαν με το χρόνο.

Η συγκρότηση του συλλογικού συνίσταται, από δύο κομμάτια: αυτό της προετοιμασίας και αυτό που προκύπτει κατά την τελική δράση. Στο παράδειγμα του Μεταξουργείου η προετοιμασία υφαίνεται από ένα αλληπάλληλες συναντήσεις, με όλο και πιο πυκνό καθημερινό ρυθμό, όσο πλησιάζει το τελικό γεγονός. Οι πρακτικές της διοργάνωσης, κατά τον ένα μήνα που διαρκούν, προσεγγίζουν μια εκδοχή συλλογικής κατοίκησης που διαπραγματεύεται δημόσιο χώρο. Αυτό ευδοκίμει λόγω της σχέσης των αλληλεπιδράσεων με το χώρο, στο επίπεδο της γειτονιάς, σε συνδυασμό με τη συνεργατική δημιουργικότητα ως δομικό συστατικό της προετοιμασίας. Το κάλεσμα για διοργάνωση απευθύνεται σε όλους, χωρίς περιορισμούς, και παροτρύνεται η πολυπολιτισμική εμπλοκή των εθνοτήτων της περιοχής. Κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας δημιουργικές δραστηριότητες, όπως η κατασκευή του γαϊτανακίου, πραγματοποιούνται υπαίθρια, λειτουργώντας ως περαιτέρω ερεθίσματα καλέσματος προς (συν)διοργάνωση. Ταυτόχρονα, τα σπίτια και οι αυλές κατοίκων που προσφέρονται ως χώροι προετοιμασίας, έχουν τις πόρτες τους ανοιχτές και μετατρέπονται σε εστίες δημόσιου ενδιαφέροντος στη γειτονιά. Η συνολική διοργάνωση συγκροτεί μικρότερες θεματικές ομάδες, οι οποίες επικεντρώνονται στη διαχείριση ζητημάτων, όπως της μουσικής, των δρώμενων, των κατασκευών, των χειροτεχνιών.

Μια ενδιάμεση συγκρότηση του συλλογικού - μετάβαση, μεταξύ προετοιμασιών και συμβάντος του καρναβαλιού - αποτελεί η αφισοκόλληση και η ενημερωτική βόλτα, η οποία κορυφώνεται με τον 'τελάλη': μια μικρότερης κλίμακας πορεία μασκαράδων, που αναγγέλλει με δραματοποιημένες κινήσεις το καρναβάλι.

Στο δεύτερο στάδιο, την Κυριακή του καρναβαλιού, το συλλογικό διογκώνεται σε μέγεθος, διατηρώντας, ωστόσο, την ατμόσφαιρα της τοπικότητας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το εύρος της διαφορετικότητας συνιστωσών, εθνοτικά και ηλικιακά.

Η κατοίκηση συνίσταται από μια εναλλαγή μετακίνησης, υπό χορό και ζωντανή μουσική, και στάσεων σε διάφορα σημεία, όπου λαμβάνουν χώρα οπτικοακουστικά δρώμενα από ομάδες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Σημείο αναφοράς της πορείας είναι το κάθε δρώμενο και ο καρνάβαλος ή κάποια άλλη κατασκευή, όπως το 'άρμα' και το 'λάβαρα', μια πολύχρωμη σημαία. Στη κατάληξη της πορείας, στην κεντρική πλατεία (Αυδή) του Μεταξουργείου, τα βλέμματα και τα σώματα στρέφονται προς το γαϊτανάκι και κατόπιν στον φλεγόμενο καρνάβαλο.

6. Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΩΣ ΡΗΞΗ

Οι εκφάνσεις συλλογικής κατοίκησης που δεν εντάσσονται στην καθημερινότητα του περιβάλλοντός τους, αλλά αποτελούν νομαδικά συμβάντα, λειτουργούν ως μια διείσδυση που διαρρηγνύει τους ρυθμούς και την κανονικότητα της αστικής καθημερινότητας. Τα έκτακτα γεγονότα κατοίκησης, ανάλογα με την εμβέλεια και την έντασή τους, όπως αποκτούν μεγαλύτερη κλίμακα και συνεκτικότητα στη συλλογική εκδοχή τους, προκαλούν προσωρινή ρήξη στη ροή της καθημερινότητας. Ο βαθμός της ρήξης διαμορφώνεται επίσης και από το πόσο αυθόρμητη και αιφνιδιαστική είναι η εκάστοτε δράση, καθιστώντας κάθε νέα πρωτοβουλία πιο έντονη, μέσω του μη αναμενόμενου της εκδήλωσής της. Οι περιοδικές δράσεις - καταστάσεις μπορούν να παρεμβάλλουν, μέσω της ρήξης που προκαλούν, έναν άλλο εφήμερο τόπο και χρόνο στον παγιωμένο αστικό χώρο μια χωροχρονική 'ετεροτοπία' (Foucault, 1994:265). Ο ετεροτοπικός χαρακτήρας των καταστάσεων ενισχύεται περαιτέρω από το στοιχείο της 'γιορτής' (Σταυρίδης, 2002:

375, Foucault, 1994: 266) και του πνεύματος της απελευθέρωσης που τη διέπει, όπως αγγίζει μια ακραία της εκδοχή στην περίπτωση του καρναβαλιού (Bakhtin, 1984: 10).

Η ρήξη ευδοκιμεί καλύτερα στο πεδίο του δρόμου. Ο δρόμος αποτελεί το πιο πυκνό και συχνό συστατικό του υπαίθριου δυναμικού· είναι το υπόβαθρο των κινήσεων που υφαίνουν την αστική καθημερινότητα, γεγονός το οποίο καθιστά το ερέθισμα της ρήξης εκεί πιο αισθητό. Ωστόσο, η αίσθηση της ρήξης δεν είναι ίδια σε όλους τους δρόμους, αλλά εξαρτάται από την υφιστάμενη έντασή του στο κάθε στιγμιότυπο κατοίκησης του.

Τα παραδείγματα του What Street Party και του Καρναβαλιού του Μεταξουργείου, αποδεικνύουν πως το ερέθισμα της συλλογικής κατοίκησης στο δρόμο επαρκεί για να προκαλέσει αυτή τη ρήξη. Και στις δύο περιπτώσεις παρατηρείται ρήξη με τους εκάστοτε χρονικούς ρυθμούς της καθημερινότητας στην οποία εισέρχονται, αλλά χωρίς σκοπό επιβολής, παρα μόνο προτροπής, όπως επιβεβαιώνεται μέσα από την προσπάθειά τους να δυσκολέψουν στο ελάχιστο δυνατό την κυκλοφορία στους δρόμους. Η ρήξη δε χαράζει νέα όρια στο χώρο, αλλά προσκαλεί σε διαπραγμάτευση των υφιστάμενων.

7. ΡΗΞΗ, ΚΡΙΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ, ΧΩΡΟΣ

Η ρήξη, ως δημιουργός προσωρινής ετεροτοπίας, αμφισβητεί τις παγιωμένες χωρικές σχέσεις που διαμορφώνουν την πόλη (Missinformation, 2007: 131). Μια τέτοια ρήξη είναι μια κριτική δράση, που διαπραγματεύεται την έννοια του δημόσιου χώρου, συνδυάζοντας δύο επίπεδα: το επίπεδο έκφρασης κριτικής και αυτό μιας εναλλακτικής πρότασης δημιουργίας δημόσιου χώρου, της οποίας το υποκείμενο πράττει αυτό που ζητά – δρα.

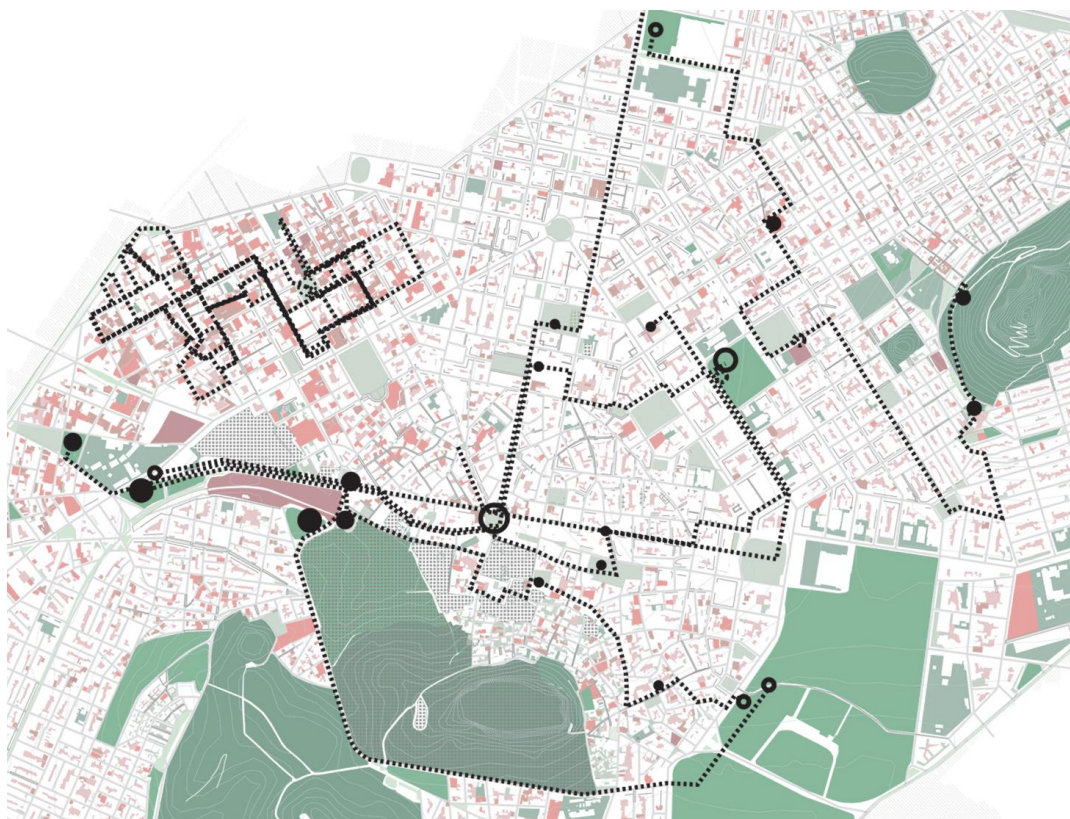
Η κριτική μπορεί να εκφραστεί μέσω συμβολισμών, όπως παρατηρείται στα παραδείγματα του Wsp και του ΚτΜ. Η θεατρικότητα της συμπεριφοράς του σώματος, που χορεύει και παίζει μουσική στο δρόμο, διαμεσολαβεί μια πρώτη κριτική, μέσω της ρήξης και των οπτικοακουστικών αντιθέσεων με το περιβάλλον της. Η κριτική δύναμη της θεατρικότητας εντείνεται, όταν συνδυάζεται με στοιχεία μεταμφίεσης, τα οποία ενισχύουν τη σαρκαστική και παρωδιακή κατεύθυνση της παραστατικότητας, παραπέμποντας στη σχετική θεωρία του Μπάχτιν για τη γελοιοποίηση ως αντιστασιακή δύναμη που караδοκεί σε ένα καρναβάλι (Σταυρίδης, 2002: 218, Bakhtin, 1984). Μάλιστα, η συμβολική δύναμη της μεταμφίεσης νοηματοδοτείται περαιτέρω, όταν αποτελεί σημείο αναφοράς πρακτικών (συν)δημιουργικότητας, όπως αυτό διαπιστώνεται κατά το στάδιο της προετοιμασίας στο ΚτΜ. Οι πρακτικές μεταμφίεσης περιλαμβάνουν την όλη αισθητική της κάθε δράσης, όπως παρατηρείται ως δυνατότητα μέσα από τη σαρκαστική στόχευση της διακόσμησης του άρματος και των αφισών του Wsp.

Σημαντικότερο τρόπο εκδήλωσης κριτικής δράσης αποτελεί ο χώρος, οι περιοχές, τα σημεία και οι δρόμοι της πόλης, που επιλέγονται ως τόποι κατοίκησης, καθώς και η χρονική στιγμή στους κύκλους του αστικού χρόνου, στο πλαίσιο της σχέσης της συλλογικής κατοίκησης με τους ρυθμούς της καθημερινότητας της πόλης. Η κριτική διάσταση της δράσης, μέσω των χωροχρονικών επιλογών της, αναδεικνύεται στο παράδειγμα του Wsp. Το Wsp επιδίωκε, κατά το πέρασμά του, να προκαλέσει, ως ερέθισμα, έντονες αντιθέσεις με το περιβάλλον του, θίγοντας το ζήτημα της εξάρτησης της κατοίκησης του υπαίθριου χώρου από την κατανάλωση, το ‘Αθηναϊκό παράδοξο’. Για το λόγο αυτό, οι διαδρομές του Wsp συνδύαζαν το πέρασμα από κάποια περιοχή της ζώνης του εμπορίου αναψυχής, ανάμεσα στο Γκάζι, στου Ψυρρή, στο Μοναστηράκι και

το Κολωνάκι (Σταματοπούλου 2011: 329), μαζί με έρημα σημεία του κέντρου της Αθήνας, κατά τις ώρες του ελεύθερου χρόνου (Σχήμα 2).

Στη στοχευμένη μετάβαση μεταξύ διαφορετικών προσώπων της πόλης συνέβαλε το υπερτοπικό εύρος των διαδρομών στο κέντρο της Αθήνας και το τεθλασμένο ίχνος τους που διέσχισε την πόλη και κάθε περιοχή αντίστοιχα από πολλά σημεία. Η επιλογή του χώρου ως εργαλείο κριτικής μπορεί να λειτουργήσει και τοπικά, όπως παρατηρείται στο παράδειγμα του ΚτΜ. Οι διαδρομές (Σχήμα 2), που σαρώνουν σχεδόν όλο το πεδίο της περιοχής, επιδιώκουν να φέρουν σε επαφή, αλλά και να αναδείξουν, όλες τις διαφορετικές πτυχές της, από την άποψη της πολυπολιτισμικότητας και των διαφορετικών δραστηριοτήτων που φιλοξενεί. Η μετακινούμενη συλλογική κατοίκηση κατά την ημέρα του ΚτΜ επιχειρεί να επισκεφτεί και να ξεσηκώσει τσιγγάνους, κινέζους και λοιπούς μετανάστες, τους οίκους ανοχής και κάθε συνιστώσα της γειτονιάς.

Σχήμα 2. Χάρτης ίχνους διαδρομών του Wsp (μαύρες γραμμές που πολώνουν στη νότια πλευρά εμπορικού τριγώνου) και ΚτΜ (μαύρες γραμμές στην περιοχή του Μεταξουργείου – Κεραμεικού) πάνω στο υπόβαθρο των υπαίθριων χώρων (οτιδήποτε δεν είναι σημειωμένο με άσπρο, μαύρο χρώμα).

8. ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Το ίχνος και η μνήμη τέτοιων δράσεων συλλογικής κατοίκησης δύναται να παρέμβει πιο μόνιμα σε μια περιοχή (Σταυρίδης, 2009: 17). Η κάθε δράση, ως ρήξη που προκαλεί την εμπειρία ενός προσωρινού έτερου τόπου, επανανοηματοδοτεί το χώρο και τις σχέσεις των βιωμένων τόπων της πόλης (Σταυρίδης, 1990: 102, 111). Οι δράσεις εντυπώνονται

στη μνήμη του συλλογικού, που κατοικεί ή παρατηρεί το κάθε γεγονός, και συνεχίζουν να υπάρχουν στην πόλη, λόγω της έντασης του βιωματικού και του προσωρινού τους χαρακτήρα. Η εμπειρία του γεγονότος, όπως εξελίσσεται μέσω της μνήμης, είναι ένα αποτύπωμα της κάθε δράσης στην πόλη. Το αποτύπωμα αυτό τείνει να ενισχύεται, μέσω της προκαλούμενης ανάκλησης της μνήμης του από την επανάληψη του ερεθίσματος, με το οποίο είναι συνδεδεμένο.

Η ρήξη, ως διαπραγμάτευση, ριζώνει περαιτέρω, και μέσω των στοιχείων της δημιουργικότητας, της εμπλοκής του κάτοικου με το χώρο, και της γειτονιάς. Αυτή η προοπτική εδραίωσης στηρίζεται στη δυνατότητα των στοιχείων αυτών να διαπλέκουν τον εφήμερο χαρακτήρα των νομαδικών δράσεων με την ροή της καθημερινότητας. Αυτό διαπιστώνεται στο παράδειγμα του Μεταξουργείου, όπου η διαδικασία του ΚτΜ και της προετοιμασίας του ενδυναμώνει τις σχέσεις των εμπλεκόμενων κατοίκων και καθιερώνει ένα δίκτυο αλληλεπίδρασης με πιο καθημερινή περιοδικότητα από το ευκαιριακό. Όσο οι σχέσεις αυτές ωριμάζουν, το δίκτυο εξαπλώνεται στο πεδίο της γειτονιάς. Το ΚτΜ λειτουργεί ως μια μετάβαση από τις μη εστιασμένες συναθροίσεις (Goffman, 1996) της γενικής ‘συλλογικότητας της γειτονιάς’ (De Certeau, 1998: 15, Σταυρίδης, 2002: 273) σε συναντήσεις (Goffman, 1996) με κοινό παρονομαστή το μοίρασμα της καθημερινότητας. Η μεταλλαγή αυτή στις σχέσεις των κατοίκων εντοπίζεται και στη σχέση τους με το χώρο, καθώς η εμπλοκή που προκύπτει από τη δημιουργική δραστηριότητα δένει τα υποκείμενά της, τόσο μεταξύ τους, όσο και με τη γειτονιά. Επιβεβαίωση αυτής της σκέψης αποτελεί η διοργάνωση του Φεστιβάλ Χρωμάτων στην περιοχή (Μάιος, Οκτώβριος 2013), ως περαιτέρω δημιουργική δραστηριότητα από το ίδιο δίκτυο κατοίκων, μετά το Καρναβάλι.

Και αντίστροφα: το στοιχείο της γειτονιάς σε μια περιοχή δείχνει να καθορίζει το πόσο εύφορη είναι για τοπικές δράσεις. Η πρωτοβουλία του ΚτΜ, καθώς και η συμμετοχή των κατοίκων σε αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ανεξάρτητα από τη δεδομένη ταυτότητα της συνοικίας, αναδεικνύοντας τον κομβικό ρόλο του στοιχείου της γειτονιάς, ‘ως τόπο γέννησης μικρών και μεγάλων συμβάντων’ (Σταυρίδης, 2002: 275).

9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΩΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Συνοψίζοντας τις προεκτάσεις της νομαδικής συλλογικής κατοίκησης του δρόμου, μέσα από την ανάλυση των σχετικών παραδειγμάτων, αναδύονται στοιχεία που συμβάλουν στη σύνθεση μιας διαδικασίας παρέμβασης στο αστικό περιβάλλον, η οποία υποκινείται από τη συμμετοχή και τη συνεργασία των εκάστοτε κατοίκων του. Αφετηρία της διαδικασίας αυτής είναι η πρωτοβουλία, ένα ερέθισμα συλλογικής κατοίκησης, το οποίο, με τον αυθορμητισμό και την ενεργητικότητά του, μπορεί προσωρινά να αναιρέσει τον καθιερωμένο χωροχρόνο και να παρεμβάλει έναν άλλο. Το ερέθισμα αυτό είναι ικανό να προκαλέσει την ελάχιστη προσωρινή ρήξη που απαιτείται, ως τακτική διαπραγμάτευσης των όρων της κρίσης του δημόσιου χώρου. Η δημόσια διάσταση του χώρου ριζώνει, πέραν της εφήμερης υπόστασης των νομαδικών δράσεων, υπό την προϋπόθεση της δημιουργικότητας, της εμπλοκής του κάτοικου με το χώρο και της γειτονιάς. Η συλλογική κατοίκηση μπορεί να διαπραγματευτεί τη δημόσια διάσταση και την κατοικησιμότητα του χώρου με μη υλικό τρόπο.

10. ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1]. Βλέπε συνέντευξη Σταυρίδη ‘The Commons As Community Versus The Commons As Public Space’ στο An Architektur., 2010
- [2]. Κινήσεις και πρωτοβουλίες Κατοίκων στην περιφέρεια του κέντρου της Αθήνας: Κίνηση Κατοίκων Ψυρρή, Παρέμβαση Κατοίκων Πετραλώνων – Θησειού – Φιλοπάππου – Κουκακίου, Ανοιχτή Πρωτοβουλία Πολιτών Θησειού – Πετραλώνων, Επιτροπή Πρωτοβουλίας Κατοίκων Εξαρχείων, Δίκτυο Κοινωνικής Αλληλεγγύης Νεάπολης - Εξαρχείων – Μουσείου, Κίνηση Κατοίκων της Δημοτικής Κοινότητας, Συνέλευση Αντίστασης και Αλληλεγγύης Κυψέλης/ Πατησίων, Ομάδα Κατοίκων ‘Η Κυψέλη μας’
Επιτροπή Κατοίκων για τη Διάσωση του Κτήματος Δρακόπουλου, Λαϊκή Συνέλευση Πατησίων, Πρωτοβουλία Κατοίκων Μετς, Συνέλευση Άλσους Παγκρατίου
- [3]. Κατάληψη χώρων: Κήπος Τσαμαδού (Εξάρχεια, 03/2008), Πάρκο Ναυαρίνου (Εξάρχεια, 03/2009), Πάρκο Κύπρου και Πατησίων (01/2009), Κτήμα Δρακόπουλου (Πατήσια), Αστικός κήπος οδού Ασωμάτων (Ψυρρή, 03-04/2012), δράσεις Θεάτρου Εμπρός (Ψυρρή, 11/2011)
- [4]. Δράσεις με εναλασσόμενα σημεία κατοίκησης: Νομαδική Αρχιτεκτονική (2004), Αστικό Κενό (1998 - 2006), Κέντρο Απόκεντρο, Ομάδα Φιλοπάππου, Lunch Street Party (01/2010 – 2012), Κενό Δίκτυο (1998)
- [5]. Δράσεις μετακινούμενης κατοίκησης: What Street Party (04/2008 – 2009), Καρναβάλι Μεταξουργείου (02/2010), Λοκάλ Athens (06/2006), Ποδηλάτες – Ποδηλάτισσες
- [6]. <http://whatstreetparty.blogspot.gr/>

11. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- An Architektur., 2010. «On the Commons: A public interview with Massimo De Angelis and Stavros Stavrides», Available from: <http://www.e-flux.com/journal/on-the-commons-a-public-interview-with-massimo-de-angelis-and-stavros-stavrides> [Accessed 1 Oct. 2013]
- Bakhtin M., 1984. Rabelais and His World, Indiana University Press, Indianapolis
- Certeau M. de, 1990. Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική, Σμίλη, Αθήνα
- Certeau M. de, Giard L., Mayol P, 1998. The practice of everyday life, Vol. 2: Living and Cooking, Univ. of Minnesota Press, Minneapolis – London
- Goffman E., 1961. Συναντήσεις, Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Goffman E., 1963. Behaviour in Public Spaces, The Free Press, New York
- Internationale Situationniste, 1999. Το Ξεπέρασμα της Τέχνης, Ύψιλον, Αθήνα
- Lefebvre H., 1968. Δικαίωμα στην πόλη, Κουκίδα, Αθήνα
- Lefebvre H., 1992. Rhythmanalysis, Continuum, London – New York
- Missinformation., 2007. Guerilla Installation, Futura, Αθήνα
- Παρασκευόπουλος Η., Καραθανάσης Π., 2013. Ιδιωτική επικοινωνία Wsp, Αθήνα
- Σταματοπούλου Α., 2011. «Αθήνα 2010: 9+1 διαδραστικές αναγνώσεις», Διάλεξη, ΕΜΠ, Αθήνα, Available from: <http://issuu.com/astm/docs/mappingathens2010>
- Σταματοπούλου Α., 2012. «Η ανάγνωση της πόλης, εργαλείο του σχεδιασμού της: Αθήνα», Διπλωματική, ΕΜΠ, Αθήνα, Available from: <http://issuu.com/astm/docs/mappingastool>
- Σταυρίδης Σ., 1990. Η Συμβολική Σχέση με το Χώρο, Κάλβος, Αθήνα
- Σταυρίδης Σ., 2002. Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Σταυρίδης Σ. (επ.), 2009. Μνήμη και εμπειρία του χώρου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα

ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ + ΑΝΑΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Βόλος, 1-3 Νοεμβρίου 2013

Στρογγυλό τραπέζι

«ΟΤΑΝ ΤΟ ΦΥΛΟ (ΔΕΝ) ΣΥΝΑΝΤΗΣΕ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ.
ΕΚΤΟΠΙΣΜΕΝΑ ΣΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΟΥΣΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ Η/ΚΑΙ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Σάσα Λαδά

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Α.Π.Θ., lada@arch.auth.gr

A.

Αφετηρία της συζήτησης αυτής είναι η διαπίστωση ότι, από τα πολλά που λέγονται για την κρίση, απουσιάζουν αναφορές στις έμφυλες διαστάσεις της και αυτή η διαπίστωση δεν αφορά μόνο τους άλλους, αλλά με/μας αφορά κυρίως στο βαθμό που η διαπίστωση αυτή ισχύει και για την πλειονότητα των εισηγήσεων που έχουν κατατεθεί και θα παρουσιαστούν στο εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό συνέδριο στο οποίο συμμετέχουμε και το οποίο έχει τίτλο «Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης».

Το συγκεκριμένο τραπέζι θέλει να κάνει ορατή αυτή την απουσία, να την διερευνήσει, να διατυπώσει κάποιες υποθέσεις γιατί συμβαίνει αυτό και να ανοίξει μία συζήτηση για την κρίση στο χώρο, την κρίση του χώρου, τους χώρους της κρίσης, μέσα από την επισήμανση και προβολή των έμφυλων συνεπειών της, αλλά και την αμφισβήτηση και πολιτικοποίηση των έμφυλων ταυτοτήτων, να καταλάβουμε, με άλλα λόγια, *τι λέγεται* αλλά και κυρίως *τι δεν λέγεται*.

Πως αφηγούνται την κρίση οι διάφοροι/ες εμπλεκόμενοι/ες; Να επιχειρήσουμε να σκεφτούμε τις έμφυλες διαστάσεις των νέων φαινομένων στις ζωές ανδρών και γυναικών «εν-τόπω». Να αφηγηθούμε τα νέα φαινόμενα στο χώρο της πόλης όπως είναι οι «αγανακτισμένοι», τα δίκτυα αλληλεγγύης, οι καταλήψεις, οι δημόσιοι διασυρμοί γυναικών, μεταναστών, ρομά. Να αναδείξουμε τις πολλαπλές επιπτώσεις, από την κατάργηση κοινωνικών δομών φροντίδας και την ιδιωτικοποίηση και συρρίκνωση της δημόσιας παιδείας, στην ενίσχυση των έμφυλων στερεοτύπων ρόλων και επιλογών.

Η απουσία της οπτικής του φύλου στις προσεγγίσεις των νέων φαινομένων του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης, (εδώ αλλά και αλλού) δηλώνουν, συνειδητά ή ασυνειδητά, σαν η διάσταση του φύλου να είναι ένας αυτονόητος άξονας διαφοράς (δίπλα στον ταξικό και τον φυλετικό), που η λειτουργία του είναι ήδη γνωστή και ότι η βασική αφήγηση δεν πρόκειται να αλλοιωθεί εξ αυτού.

Η διαπίστωση αυτή είναι ομολογία με το γεγονός ότι οι περισσότεροι λόγοι που αρθρώνονται δημόσια από όσους αλλά και όσες αντιτίθενται στην σύγχρονη πολιτική διαχείριση της κρίσης δεν ενδιαφέρονται να αμφισβητήσουν το νόημα του φύλου. Η γλώσσα των πολιτικών, των συνδικαλιστών και των ενώσεών τους, και των περίφημων ΜΜΕ, οργανώνεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από ένα μεταφορικό λόγο που παραπέμπει στον πόλεμο και σε ένα επιθετικό ανδρισμό.

Ούτε οι έμφυλες συνέπειες της κρίσης προβάλλονται, ούτε τα στερεότυπα των έμφυλων σχέσεων δοκιμάζουν την αντοχή τους στις νέες συνθήκες. Η τυπική ισότητα και η επίκλησή της κάνουν δυσδιάκριτες τις έμφυλες ασυμμετρίες που αναπαράγει ή επιτείνει η κρίση, η/και δημιουργεί καινούργιες. Όμως και οι νέες μορφές συλλογικής διαμαρτυρίας, όπως το «κίνημα των αγανακτισμένων», εκ πρώτης όψεως ουδέτερες από

την άποψη του φύλου, συμβάλλουν ίσως και αυτές στην αφάνειά του, ακριβώς επειδή δρουν ανάλογα όπως η γενικευτική πολιτική οντότητα γνωστή ως «πλήθος», μαζί με τη νέα έννοια των «κοινών».

B.

Για τη *συζήτηση* αυτού του ζητήματος θεωρώ αφετηριακές δύο προϋποθέσεις:

1. Ο *χώρος* δεν αποτελεί μία *διάσταση*, έστω και σημαντική των διάφορων κοινωνικών σχέσεων (της κρίσης συμπεριλαμβανομένης), αλλά μία οπτική, μία μέθοδο ανάλυσής τους, μια καταστατική συνθήκη για την ύπαρξή τους

2. Το φύλο δεν είναι μία *κατηγορία*, έστω και σημαντική των διάφορων κοινωνικών σχέσεων, δεν αφορά μόνο άνδρες η γυναίκες, αλλά μια οπτική και ένα εργαλείο για την ανάλυσή των μεταξύ τους σχέσεων.

Ο *χώρος* όπως και το φύλο δεν είναι αυταπόδεικτες έννοιες. Ο *χώρος*, όπως και το φύλο, σημαίνει κάτι πολύ περισσότερο από την σχετικά απλή έννοια του φυσικού χώρου, όπως το ανάλογο του «βιολογικού φύλου».

Ο υλικός κόσμος που μας περιβάλλει είναι εκείνος στα πλαίσια του οποίου εμείς ως έμφυλα και σεξουαλικοποιημένα σώματα δίνουμε υπόσταση σε κοινωνικές διακρίσεις και διαφορές οι οποίες χαρακτηρίζουν κοινωνικές σχέσεις, συμβολικά συστήματα, μορφές εργασίας και σχέσεις οικίες. Με την έννοια αυτή όχι μόνο ο *χώρος* είναι κοινωνικά κατασκευασμένος αλλά και το κοινωνικό είναι με τη σειρά του χωρικά κατασκευασμένο, με αποτέλεσμα «ο *χώρος* να είναι εξ ορισμού γεμάτος δύναμη και συμβολισμό, ένα σύνθετο δίκτυο σχέσεων εξουσίας και υποταγής, αλληλεγγύης και συνεργασίας (Massey 1994), ο *χώρος* είναι έμφυλος και σεξουαλικοποιημένος, επειδή παράγεται από και αναπαράγει έμφυλα και σεξουαλικοποιημένα σώματα.

Γ.

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, η μελέτη των υλικών διαστάσεων ενός πολιτισμού έχει συνδεθεί με μία συνολική κριτική βασικών επιστημολογικών παραδοχών που αφορούν στις εννοιολογήσεις του χωρου, η οποία αποδίδεται συχνά με τον όρο χωρική στροφή (spatial turn). Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη θετικιστική προσέγγιση η οποία κυριαρχούσε για μια μεγάλη περίοδο στις επιστήμες του χώρου, ο *χώρος* γινόταν αντιληπτός ως μία αφηρημένη διάσταση, ως μία γεωμετρική επιφάνεια μετρήσιμη, ουδέτερη και οικουμενικά ομοιόμορφη. Η επιφάνεια αυτή θεωρούνταν ως ένα αντικειμενικά υπάρχον σκηνικό, διακριτό από τη σκέψη και τη δράση των ανθρώπων. Η προσέγγιση αυτή αμφισβητήθηκε από τη δεκαετία του 1970, κυρίως από μαρξιστές γεωγράφους σύμφωνα με τους οποίους ο *χώρος* διαμορφωνόταν με βάση τις κοινωνικές σχέσεις και τις υλικές κοινωνικές πρακτικές. Ωστόσο, στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης η σχέση χωρικού και κοινωνικού γινόταν αντιληπτή ως μονομερής: οι χωρικές μορφές αντιμετωπίζονταν ως η ενσωμάτωση και το αποτέλεσμα κοινωνικών σχέσεων οι οποίες διερευνούνταν με βάση άλλες επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία και τα οικονομικά (Massey 1994). Η αντίληψη αυτή για το *χώρο* συναντάται και σε προσεγγίσεις που εμπνέονται από τα θεωρητικά ρεύματα της γλωσσολογικής στροφής και της φαινομενολογίας, σύμφωνα με τις οποίες ο *χώρος* επενδύεται, κατασκευάζεται με

κοινωνικά, πολιτισμικά νοήματα/σημασίες. Έτσι, σε αυτές τις θεωρήσεις της κοινωνικής κατασκευής λανθάνουν οι ίδιες ιεραρχικές αντιθέσεις οι οποίες είχαν αποτελέσει και τη βάση της θετικιστικής προσέγγισης του χώρου: πολιτισμός-φύση/περιβάλλον, άνθρωπος/υποκείμενο-υλικός κόσμος/αντικείμενο, νους-σώμα.

Από τη δεκαετία του 1980 έχει αρχίσει να διερευνάται η αμφίδρομη σχέση μεταξύ κοινωνικού και χωρικού, η κοινωνιο-χωρική διαλεκτική. Αναγνωρίζεται ότι το χωρικό δεν είναι απλώς το αποτέλεσμα κοινωνικών/πολιτισμικών νοημάτων και σχέσεων αλλά επίσης και το μέσο, η προϋπόθεση της ύπαρξής τους. Με άλλα λόγια, το χωρικό κατασκευάζεται κοινωνικά αλλά και το κοινωνικό συγκροτείται επίσης χωρικά.

Η οπτική αυτή της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ κοινωνικού και χωρικού είχε ήδη τεθεί από τον Ανρί Λεφέβρ στο πρωτοποριακό έργο του *Η παραγωγή του χώρου*: «Παραμένει ένα ερώτημα το οποίο ακόμη δεν έχει τεθεί: Ποιος είναι ακριβώς ο τρόπος ύπαρξης των κοινωνικών σχέσεων; Ουσία; Φυσικότητα; Αφηρημένη μορφή; Η μελέτη του χώρου μας επιτρέπει να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό: οι κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής έχουν κοινωνική ύπαρξη εφόσον υπάρχουν στο χώρο, προβάλλονται, εγγράφονται στο χώρο ενώ τον παράγουν. Ειδάλλως, θα παρέμεναν στο επίπεδο της «καθαρής» αφαίρεσης, δηλαδή σε εκείνο των αναπαραστάσεων και συνακόλουθα της ιδεολογίας ή αλλιώς της πολυλογίας, περιττολογίας/φλυαρίας, των λέξεων».

Στο πλαίσιο λοιπόν της «χωρικής στροφής» αναγνωρίζεται, κατά πρώτον, ότι ο χώρος είναι μία κοινωνική κατασκευή, η οποία σχετίζεται άμεσα με την κατανόηση των διαφορετικών ιστοριών των πολιτισμικών φαινομένων. Κατά δεύτερον, ότι ο χώρος είναι εξίσου σημαντικός όσο και ο χρόνος ή, με άλλα λόγια, η γεωγραφία έχει σημασία γιατί δεν υποβαθμίζεται σε παρεπόμενο των κοινωνικών σχέσεων, αλλά θεωρείται ότι εμπλέκεται με στενό τρόπο στην κατασκευή τους. Οι αναλυτές του χώρου έφεραν στο προσκήνιο την πολλαπλότητα των κοινωνικών ταυτοτήτων σε σχέση με τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούν, βιώνουν και συνδέονται με τους ίδιους αστικούς χώρους διαφορετικές ομάδες και άτομα. Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε αφενός στην αναζήτηση των μηχανισμών και των δυνάμεων εκείνων που με συστηματικό τρόπο αποδυναμώνουν και περιθωριοποιούν κοινωνικές ομάδες, και αφετέρου στους τρόπους με τους οποίους κοινωνικές ομάδες και κοινωνικοί δράστες απεργάζονται την ανατροπή ηγεμονικών τάσεων ελέγχου των χώρων και την οικειοποίησή τους, συγκροτώντας έτσι γεωγραφίες της αντίστασης. Το αποτέλεσμα ήταν να θεωρηθεί η κατασκευή του χώρου είτε από κυρίαρχες είτε από περιθωριοποιημένες ομάδες, πεδίο άσκησης σχέσεων εξουσίας.

Άλλοι αναλυτές του χώρου αναρωτήθηκαν για την ίδια τη σύσταση (συγκρότηση) του χώρου και υπογράμμισαν τον συσχετικό του χαρακτήρα. Έτσι, οι χώροι αντιμετωπίζονται ως πολλαπλές διασταυρώσεις σχέσεων μεταξύ δραστών με ετερογενή προέλευση. Παρόλο όμως που οι χώροι φαίνεται ότι αποτελούν σταθεροποιημένες διαδικασίες και σχέσεις, έχουν όπως επισημαίνει ο Harvey, ευκαιριακό χαρακτήρα, καθώς βρίσκονται σε διαρκή αναδιάρθρωση και αποδιάρθρωση, σε διαρκή αλλαγή. Η Doreen Massey υπογραμμίζει ότι οι σχέσεις διατρέχουν διαφορετικά χωρικά επίπεδα, από το τοπικό στο παγκόσμιο καθώς και όλα τα ενδιάμεσα στάδια. Σημειώνει επίσης ότι οι σχέσεις συμβαίνουν χωρικά, ενώ την ίδια στιγμή ο χώρος γεννιέται στο σημείο συνάντησης πολλαπλών διαδικασιών που συνδυάζονται μεταξύ τους. Καταλήγει ότι ο χώρος δεν είναι ποτέ κλειστός και προκαθορισμένος, αλλά σε διαρκή διαδικασία γίνεσθαι, με συνέπεια

να αποτελεί τη σφαίρα της ενδεχομενικότητας και της πολλαπλότητας (Massey 1999, 2005).

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Εάν, το να σκεφτόμαστε χωρικά μας επιτρέπει να διαπραγματευόμαστε την ίδια την υλικότητα των κοινωνικών σχέσεων, των έμφυλων συμπεριλαμβανομένων, τι θα σήμαινε αυτό σήμερα, στη συνθήκη έλλειψης ορατότητας του φύλου?

Θα οδηγούσε σε «πισωγύρισμα» και τις προσεγγίσεις του χώρου ,που εμπνέονται και αντλούν από τις προσεγγίσεις του φύλου?

Η, ακριβώς επειδή, ένας λόγος για τον οποίο πρέπει να μιλάμε για το φύλο, είναι για να επανεξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους έχουμε σκεφτεί και σκεφτόμαστε για τα παραπάνω και ίσως αυτό να μας επιτρέψει να κάνουμε κάποιες καινούργιες σκέψεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Doreen Massey, *Space, Place, Gender*. Polity Press, 1994.

Ντίνα Βαΐου, «Η πόλη: ένας χώρος για τις γυναίκες;», στο *Αναπαραστάσεις της Θηλυκότητας: Φεμινιστικές Προσεγγίσεις*, Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης, 1994.

Έφη Αβδελά, «Το φύλο στην (σε) κρίση ή τι συμβαίνει στις ‘γυναίκες’ σε χαλεπούς καιρούς», *Σύγχρονα Θέματα* 115, σ. 17-26, 2011.

ΟΤΑΝ ΤΟ ΦΥΛΟ (ΔΕΝ) ΣΥΝΑΝΤΗΣΕ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ. ΕΚΤΟΠΙΣΜΕΝΑ ΣΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΟΥΣΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Ντίνα Βαϊού

Σχολή Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π., divaiou@central.ntua.gr

Στην Αθήνα, και ειδικότερα στο Δήμο Αθηναίων, δηλαδή στο κέντρο της μητροπολιτικής περιοχής, τα σημάδια της πολύπλευρης κρίσης και των πολιτικών για την «αντιμετώπισή» της είναι περισσότερο από εμφανή. Λιγότερο εμφανείς είναι οι έμφυλες συνέπειες των μνημονιακών πολιτικών, όπως και των πρακτικών και αφηγήσεων που συνδέονται με αυτές, προετοιμάζοντας και νομιμοποιώντας τα «τελευταία» κάθε φορά μέτρα. Στο πλαίσιο αυτό θέλω να θέσω στη συζήτηση τρία σημεία:

Το πρώτο έχει να κάνει με το **έλλειμμα φροντίδας** που διαμορφώνουν οι περικοπές στους μισθούς και τις συντάξεις, η κατεδάφιση των κοινωνικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών υγείας. Από τις αρχές της δεκαετίας 1990 έχει συμβεί μια σημαντική αναδιάρθρωση της οικιακής εργασίας και φροντίδας, με τη μαζική απασχόληση μεταναστριών, οι οποίες υποκατέστησαν εν μέρει την απλήρωτη εργασία των γυναικών της οικογένειας, διαμορφώνοντας ένα νέο καταμερισμό εργασίας – μεταξύ γυναικών. Αυτή η διευθέτηση στηρίχτηκε σε δύο βασικούς πυλώνες: από τη μια τη χαμηλά αμειβόμενη εργασία των μεταναστριών (δεν θα μπω εδώ στη συζήτηση των όρων με τους οποίους αυτό συνέβη) και από την άλλη ένα επίπεδο μισθών και συντάξεων που εξασφάλιζε τους υλικούς όρους ύπαρξης αυτού του καταμερισμού.

Οι δραματικές περικοπές σε μισθούς και συντάξεις και η εκπώχευση μεγάλου μέρους του πληθυσμού της πόλης κάνουν την αμειβόμενη φροντίδα απρόσιτη. Οι δε περικοπές στο εύρος και την ποιότητα των υπηρεσιών που προσέφεραν οι δήμοι ή το κράτος (φροντίδα ηλικιωμένων, ωράρια παιδικών σταθμών και σχολείων, νοσοκομειακή περίθαλψη, κλπ) επαναπροσδιορίζουν το περιεχόμενο της οικιακής εργασίας και φροντίδας και το χρόνο που είναι απαραίτητος γι' αυτήν.

Τα πιο πάνω έχουν εντελώς διαφοροποιημένο χωρικό αποτύπωμα, καθώς εγγράφονται σε ιστορικά διαμορφωμένες χωρο-κοινωνικές ανισότητες στην πόλη. Ταυτόχρονα έχουν έμφυλο αποτύπωμα, καθώς από τη μια επαναφέρουν την ανάγκη (και νομιμοποιούν την ύπαρξη) μιας «νοικοκυράς πλήρους απασχόλησης» σε κάθε σπίτι, ενώ από την άλλη αποδιαιρώνουν σημαντικούς τομείς αμειβόμενης εργασίας γυναικών, με διάφορες μορφές, όρους και σχέσεις μεταξύ γυναικών, ντόπιων και μεταναστριών, γυναικών και ανδρών – και συνδυασμούς των παραπάνω.

Το δεύτερο σημείο αφορά τους **«εν-τοπισμούς» του φόβου στην πόλη**, καθώς η δράση της ΧΑ και οι επιχειρήσεις της επίσημης πολιτείας έχουν διαμορφώσει περιοχές εδαφοκυριαρχίας και αποκλεισμού του «άλλου». Στις φτωχές και «ξεχασμένες» γειτονιές του κέντρου της Αθήνας, με την έντονη παρουσία μεταναστευτικού πληθυσμού, ο κατάλογος των επεισοδίων βίας, εκφοβισμού, εκβιασμών, δολοφονιών είναι μακρύς μέχρι τις πρόσφατες διώξεις με αφορμή τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα. Και πρέπει εδώ να σημειώσουμε πως αυτές οι γειτονιές ήταν «ξεχασμένες» πολύ πριν έρθουν μετανάστες στην πόλη.

Η βία και επιθετικότητα στους δρόμους και τις πλατείες της πόλης συνδέονται, μεταξύ πολλών άλλων και, με την ανάδυση ενός ακραίου σεξισμού δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο και με την προβολή συγκεκριμένων προτύπων φύλου, που περιορίζει την παρουσία «άλλων» σωμάτων στο δημόσιο χώρο, με προφανείς συνέπειες στην καθημερινότητα. Συνοδεύονται ακόμη από έναν ακραίο λόγο που ανοιχτά προβάλλει το ρατσισμό στο όνομα της «εθνικής καθαρότητας» και προωθεί την ομοφοβία και το σεξισμό στο όνομα μιας επιθετικής αρρενωπότητας, που εκφράζεται και με ογκώδη ανδρικά σώματα διαμορφωμένα από μπόντυ-μπιλντιγκ και έτοιμα για βίαιες επιθέσεις κατά των πιο αδύναμων, τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό χώρο.

Η ανάκτηση των χώρων της καθημερινότητας δεν είναι εύκολη υπόθεση, καθώς ο λόγος και οι πρακτικές της βίας έχουν διαμορφώσει ένα πλαίσιο σιωπηρής αποδοχής και κανονικοποίησής της – όσο κι αν την κρύβει η συνομωσία της σιωπής.

Το τρίτο σημείο έχει να κάνει με τις **αντιστάσεις στην κρίση**, όπως αυτές εκφράζονται από την πληθώρα πρωτοβουλιών αλληλεγγύης στις περισσότερες γειτονιές της πόλης. Η ανάδυση τέτοιων πρωτοβουλιών, πολλές από τις οποίες συζητήθηκαν τις προηγούμενες μέρες του Συνεδρίου, αποτελεί ελπιδοφόρο μήνυμα στη ζοφερή καθημερινότητα και αντίδοτο στις επιχειρήσεις κάθαρσης του χώρου της πόλης από ανεπιθύμητους κατοίκους, όπως αυτοί κάθε φορά ορίζονται από διάφορους αρμόδιους με ή χωρίς εισαγωγικά. Οι πρωτοβουλίες αυτές έχουν συμβάλει στην ανασυγκρότηση των χώρων της καθημερινότητας, επαναπροσδιορίζοντας την έννοια της γειτονιάς και της γειτονιάς.

Μια «κρυφή» όψη τους είναι ο έμφυλος καταμερισμός εργασίας μεταξύ όσων δραστηριοποιούνται και η δυναμική, αν και αφανής, δραστηριοποίηση γυναικών που εξασφαλίζει τη δικτύωση και την διευρυμένη απεύθυνση και κυρίως τη διάρκεια πολλών εγχειρημάτων. Η εργασία, συναισθηματική και υλική, που απαιτείται για να λειτουργήσουν τέτοια εγχειρήματα έχει ένα βαθιά έμφυλο πρόσημο – η αναγνώριση του οποίου δεν τίθεται καν ως αίτημα, αν δεν αποτελεί ταμπού στις περισσότερες αναλύσεις των εγχειρημάτων αλληλεγγύης, αν και καθορίζει τις σχέσεις που οικοδομούνται μέσα στην κρίση και πέρα από αυτήν.

Λεπτομέρειες της καθημερινότητας όπως οι παραπάνω δεν αποτελούν ιδιαιτερότητες, οι οποίες δεν χρειάζεται να απασχολούν τις «σοβαρές αναλύσεις» και τη «μεγάλη εικόνα» περί κρίσης. Αντίθετα αποτελούν στρατηγικό εργαλείο για μια διαφορετική προσέγγιση: η αλλαγή εστίασης (όπως και στη φωτογραφία) δεν σημαίνει μεγέθυνση ή σμίκρυνση του ίδιου του αντικειμένου, αλλά αλλαγή οπτικής ως προς το τι πρέπει να μάθουμε και πώς, μέσα από έμφυλες προσεγγίσεις της πόλης και της κρίσης.

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΣΥΛΛΟΓΙΣΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΣΗΜΕΙΩΝ

Βενετία Καντσα

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
vkantsa@sa.aegean.gr

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εγώ, πάλι, θα σας απομακρύνω για λίγο από τη παρούσα χρονική και χωρική συγκυρία και θα σας μεταφέρω ακριβώς μισό αιώνα πίσω, το έτος 1963, στις ΗΠΑ. Το 1963 ανήκει σε μια εποχή όπου κεντρική θέση είχαν οι δράσεις των ακτιβιστών υπέρ των κοινωνικών δικαιωμάτων και, βέβαια, όσων –από την άλλη πλευρά– αντιστέκονταν σε αυτά. Δεν είναι τυχαίο ότι τα κινήματα των γυναικών, των ομοφυλόφυλων, των μαύρων αναδύθηκαν αυτή την περίοδο. Το 1963 είναι, άλλωστε, η χρονιά που δημοσιεύτηκε το βιβλίο της Betty Friedan *The feminine mystique* [που στα ελληνικά ο τίτλος μεταφράστηκε ως *Το γυναικείο μυστικό*, αν και ίσως θα έπρεπε να είχε μεταφραστεί ως *Η θηλυκή αύρα/αίγλη*], ένα βιβλίο που θεωρήθηκε καταστατικό στην ιστορία του φεμινιστικού κινήματος. Στο έργο αυτό η Friedan χρησιμοποιεί την έκφραση «το πρόβλημα που δεν έχει όνομα» για να περιγράψει τη διάχυτη μελαγχολία γυναικών που ζούνε στα προάστια τις δεκαετίες του 1950 και '60 στην Αμερική και αισθάνονται δυστυχημένες παρά τον φαινομενικά πετυχημένο έγγαμο βίο τους και τις υλικές ανέσεις που έχουν στη διάθεσή τους. Η διάχυτη μελαγχολία των γυναικών στα προάστια σχετίζεται με τις περιορισμένες δυνατότητες να φανταστούν οποιοδήποτε άλλον από αυτόν τον υποτιθέμενα ευτυχισμένο τρόπο ζωής, από αυτή την «ευτυχισμένη» θηλυκή αύρα που τυλίγει το σύζυγο, τα παιδιά τη κουζίνα, τον κήπο τους. Στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου η Friedan εξετάζει περιπτώσεις γυναικών που αντιστέκονται σε αυτή τη θηλυκή αύρα, επιχειρηματολογεί υπέρ ενός νέου πλάνου ζωής όπου οι γυναίκες δε θα βλέπουν την οικιακή εργασία ως καριέρα, δε θα προσπαθούν να βρουν την ολοκλήρωση αποκλειστικά μέσω του έγγαμου βίου ή της μητρότητας ενώ θα προσπαθήσουν να επαναθεωρήσουν τη ζωή τους μέσω της εκπαίδευσης και της εξωοικιακής εργασίας. Το βιβλίο της Friedan θα θέσει τους όρους για μια συζήτηση ανάμεσα στο φύλο, την ατομική ζωή και τη συλλογικότητα που θα διαρκέσει για πολλά χρόνια και θα αποτελέσει κεντρικό ζητούμενο της φεμινιστικής προβληματικής.

Τι σχέση μπορεί να έχει η «μεταξωτή μελαγχολία» μιας αμερικανίδας νοικοκυράς το 1963 με τις χωρικές και υλικές συνθήκες στην Ελλάδα του 2013, όπου «το πρόβλημα έχει όνομα»; Όπου το πρόβλημα αφορά όπως ανέφεραν –ή θα αναφέρουν αμέσως μετά– οι άλλες ομιλήτριες «στην ανεργία, την εξάρτηση, τη φτώχεια» (Αλεξάνδρα Μπακαλάκη), «το έλλειμμα φροντίδας που διαμορφώνουν οι περικοπές στους μισθούς και τις συντάξεις, η κατεδάφιση των κοινωνικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών υγείας» ή «οι «εν-τοπισμοί» του φόβου στην πόλη» (Ντίνα Βαίου), «το διωγμό των γυναικών τις οποίες καταβρόχθισαν τα μήντια ως ‘ιερόδουλες φορείς του AIDS’ και απειλή για την ελληνική

οικογένεια» (Αθηνά Αθανασίου). Αλλά, όμως, «το πρόβλημα που έχει όνομα» όλο και πιο σπάνια συνδέεται με το φύλο.

Σε χρόνο παράλληλο, όλο και πιο συχνά οι συζητήσεις με φίλους και γνωστούς συρρικνώνονται στη διαπίστωση ενός αισθήματος αφόρητης μελαγχολίας που έχει διαπεράσει τον κάθε μας πόρο, έχει εκτοπίσει την ουτοπική φαντασία και έχει δώσει τη θέση της στη δυσκολεμένη διαχείριση της ατομικής ζωής ως να ήταν αποκλειστικά ατομική. Με άλλα λόγια η έμφαση στη πολιτική της έκτατης διαχείρισης έχει αποδυναμώσει το συλλογικό, έχει τονίσει το ατομικό και έχει προκαλέσει την επαναλαμβανόμενη αίσθηση ματαιώσης μιας κατά μόνας ζωής.

Αυτήν ακριβώς την καταστατική απουσία φύλου από τη παρουσίαση του «προβλήματος» και τη παράλληλη συρρίκνωση του «προβλήματος» στο επίπεδο της ατομικής ζωής νομίζω ότι κληθήκαμε να συζητήσουμε εδώ σήμερα.

ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ

Σε πολλές συζητήσεις και δημοσιεύματα η «κρίση» αντιμετωπίζεται ως ο κατεξοχήν χώρος και χρονική περίοδος καταπάτησης δικαιωμάτων που ανήκουν σε κάποιους. Στο ίδιο πάντα πλαίσιο η σχέση «φύλο–οικονομική κρίση» είναι μια σχέση αρνητική: οι ελάχιστες κοινωνικές παροχές περιορίστηκαν, αν δεν καταργήθηκαν, ενώ οι κοινωνικές πολιτικές είναι σχεδόν ανύπαρκτες (τα παραδείγματα ολοήμερων σχολείων που καταργήθηκαν, παιδικών σταθμών που έκλεισαν, θέσεων εργασίας που χάθηκαν, επιδομάτων, φαρμάκων και άλλων κοινωνικών παροχών που περιορίστηκαν είναι πολλά). Στα πλαίσια μιας πολιτικής και οικονομικής συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα και των κοινωνικών πολιτικών αφήνονται «αφρόντιστες» κοινωνικές κατηγορίες και ηλικιακές ομάδες όπου είτε τα χαρακτηριστικά τους φέρουν συχνά πάνω τους τα σημάδια της έμφυλης διάκρισής τους είτε η φροντίδα τους εναποτίθεται στα χέρια ανθρώπων που φέρουν «το σημάδι του φύλου».

Κι όμως, στους ίδιους αυτούς καιρούς το ενδιαφέρον για το φύλο ως αναλυτικό εργαλείο είναι αισθητά μειωμένο. Η «άνθηση» των προηγούμενων ετών σε επίπεδο ακαδημαϊκής παραγωγής, εκδόσεων, μαθημάτων, συνεδρίων έχει περιοριστεί σημαντικά. Η Γενική Γραμματεία Ισότητας συρρικνώθηκε και τα γραφεία της έκλεισαν σε ορισμένες πόλεις ακολουθώντας το παράδειγμα πολλών άλλων δημόσιων φορέων. Όπως παρατηρούν και οι διοργανώτριες του στρογγυλού αυτού τραπέζιου «η κρίση φαίνεται να συμβάλλει στην αορατότητα του φύλου». Άλλα προβλήματα –οικονομικά, επαγγελματικά, διαβίωσης– αναδύονται ως πιο σημαντικά και η έμφυλη διαφορά φαίνεται να εξατμίζεται μπροστά στη ζωτική ανάγκη επίλυσής τους.

Το φύλο, ωστόσο, έχει διανύσει μακρά πορεία στο να δείξει ότι «συνήθως τα πράγματα δεν είναι έτσι όπως φαίνονται». Έτσι, θα υποστηρίξω στα επόμενα λίγα λεπτά, ότι η απεμπλοκή από την ενασχόληση με την «αναταραχή του φύλου» στο όνομα ευρύτερων, συλλογικών, ουσιαστικών, ζωτικών επιδιώξεων συντελεί ακριβώς στην αδυναμία προσέγγισης και επίλυσης των ίδιων αυτών επιδιώξεων και στη διατήρηση ατομικών λύσεων «έκτακτης ανάγκης».

Η ενασχόληση με το φύλο δεν είναι πολιτικά ουδέτερη. Συνδέθηκε ιστορικά με περιόδους σημαντικών πολιτικών αλλαγών και αμφισβητήσεων ενώ, παράλληλα, αφορούσε και αφορά πολιτικές διεκδικήσεις. Οι διεκδικήσεις αυτές δε μπορούν να

πάρουν σήμερα τη μορφή γυναίκες vs άνδρες, αλλά έτσι και αλλιώς μικρή σημασία μπορεί να έχει αυτό γιατί η ίδια η αντιστικτική διάζευξη έχει αμφισβητηθεί εδώ και καιρό. Άρα, «ποιός φοβάται το φύλο;». Η απεμπόληση της αναλυτικής αξίας του φύλου στο όνομα της ομοιότητας –των «κοινών προβλημάτων»– συνηγορεί στην ίδια τη διατήρηση της διαφοράς καθώς η ομοιότητα διατυπωμένη με τους οικονομικούς όρους της κρίσης αφήνει το χώρο και το περιθώριο για τη διαιώνιση όλων των διαφορών. Γιατί το φύλο έχει κατορθώσει να δείξει και να τονίσει τη σημασία, την ουτοπία, την αυταπάτη αλλά και το όνειρο μιας κοινής, συλλογικής προσπάθειας ακόμα και όταν η βάση αυτή μετακινείται, αλλάζει και διαφοροποιείται. Προϋπόθεση για αυτό, ωστόσο, είναι η αναγνώριση των διαφορών.

Οι φεμινίστριες θεωρητικοί το έχουν διαπιστώσει αυτό εδώ και καιρό. Ήδη, από τη δεκαετία του 1980 η διχοτομία ανάμεσα στις έννοιες «ισότητα» και «διαφορά» γίνεται αντικείμενο ανάλυσης και διατυπώνονται αμφιβολίες σχετικά με τη χρησιμότητα της αντινομικής διάζευξης. Έτσι, για την ιστορικό Joan Scott «διαμέσου αυτής της αντίθεσης, αποκρύπτεται η αμοιβαία εξάρτηση των δύο όρων: γιατί ούτε η ισότητα είναι η εξάλειψη της διαφοράς, ούτε η διαφορά αποκλείει εκ των προτέρων την ισότητα». Όπως θα τονίσει η ίδια, η διεκδίκηση της ισότητας δεν αποσκοπεί στο να εξαφανίσει κάθε διαφορά, αλλά κάποιες συγκεκριμένες διαφορές οι οποίες ποικίλουν από συγκυρία σε συγκυρία και από τόπο σε τόπο. Σύμφωνα με αυτή τη χρήση του όρου το αντίθετο της ισότητας είναι η ανισότητα και όχι η διαφορά και η πολιτική έννοια της ισότητας όχι μόνο εμπερικλείει αλλά και θεμελιώνεται στην αναγνώριση της ύπαρξης διαφοράς. Γιατί αν τα άτομα και οι ομάδες ήταν όμοια μεταξύ τους, δεν θα υπήρχε λόγος να μιλούμε για ισότητα. Ταυτόχρονα, επισημαίνει ότι «το να επιμένουμε στην ύπαρξη των διαφορών όταν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τις κατηγοριοποιήσεις του φύλου –ή οποιασδήποτε άλλης κατηγοριοποίησης–, δεν αποτελεί επαρκή στρατηγική. Χρειαζόμαστε επίσης μια ανάλυση που να καταδεικνύει ότι οι παγιωμένες έμφυλες –κι άλλες– κατηγορίες αποτελούν κανονιστικές επιταγές οι οποίες οργανώνουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η ‘διαφορά’ μέσα σε συγκεκριμένα πολιτισμικά συμφραζόμενα». Κατά συνέπεια, «η υπέρβαση του διλήμματος της διαφοράς δεν έγκειται ούτε στην αδιαφορία μας για αυτήν ούτε στον εναγκαλισμό της με όρους κανονιστικούς. Αντίθετα έγκειται σε δύο παράλληλες κινήσεις: α) από τη μια στη συστηματική κριτική των λειτουργιών της κατηγορικής διαφοράς, στην αποκάλυψη των αποκλεισμών και των ενσωματώσεων που αυτή επιτελεί –των ιεραρχιών που κατασκευάζει– καθώς και στην άρνηση της απόλυτης αλήθειας στην οποία εν τέλει παραπέμπει και β) από την άλλη, η άρνηση αυτή δεν πρέπει να επιτελείται στο όνομα μιας ισότητας βασισμένης στην ομοιότητα ή την ταυτότητα, αλλά αντίθετα στο όνομα μιας ισότητας που στηρίζεται σε διαφορές –διαφορές που περιπλέκουν, αποδιαρθρώνουν και καθιστούν ασαφές το νόημα της οποιασδήποτε παγιωμένης διπολικής αντίθεσης».

Τα διδάγματα που μπορούν να αντληθούν από αυτή τη προσέγγιση είναι πολλά. Είναι μια προσέγγιση που επιτρέπει τη κριτική στην αυστηρή κατηγοριοποίηση και άρα εγκλεισμό και αποκλεισμό κατηγοριών όπως «άνεργοι», «άστεγοι», «μετανάστες» –για να αναφερθώ σε ορισμένα μόνο παραδείγματα– και, από την άλλη, αποτρέπει από μια απολιτική συγχώνευση όλων των κατηγοριών στο όνομα οικουμενικών ενδιαφερόντων που τελικά ενισχύει τη διατήρηση της ανισότητας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εν κατακλείδι, ο διαπιστωμένος περιορισμός του φύλου ως αναλυτικό εργαλείο δε αφορά στην αδυναμία του να «αναλύσει τη κρίση» αλλά αποτελεί σημείο της ίδιας της κρίσης που στοχεύει στην «έκτακτη διαχείριση», τη διαχείριση της ξεχωριστής περίπτωσης και του ατομικού βίου «μπροστά σε υποτιθέμενα ίδια προβλήματα», και την προσπάθεια απεμπόλησης μιας περισσότερο συλλογικής ζωής που θα είναι όμως σε θέση να αναγνωρίζει μια ισότητα που θα στηρίζεται σε διαφορές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Friedan, Betty 1963. *The feminine mystique*. W.W. Norton and Co.

Scott, Joan W. 2006 [1990]. «Αποδομώντας το δίλημμα 'ισότητα ή διαφορά', ή αλλιώς ή χρησιμότητα της μεταδομιστικής θεωρίας για το φεμινισμό». Στο Αθηνά Αθανασίου *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* Εκδ. Νήσος: Αθήνα, σ.σ. 141-166.

ΠΙΣΩΓΥΡΙΣΜΑΤΑ

Αλεξάνδρα Μπακαλάκη

Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ., abak@hist.auth.gr

Το θέμα μου είναι οι μετατοπίσεις που ενδεχομένως συντελούνται στις μέρες μας και αφορούν τις χρήσεις, το περιεχόμενο και τις συνδηλώσεις της έννοιας του φύλου. Όπως είναι γνωστό, η κρίση περιγράφεται συχνά ως «πισωγύρισμα». Αφετηρία της συζήτησής μας σήμερα είναι η επίγνωση ότι οι αναφορές στις έμφυλες διαστάσεις της κρίσης είναι ελάχιστες. Πιθανότατα το «πίσω» στο οποίο επιστρέφουν οι γυναίκες βρίσκεται πιο πίσω από εκείνο στο οποίο επιστρέφουν οι άντρες. Το γεγονός ότι αυτό περνάει λίγο-πολύ απαρατήρητο αποτελεί ίσως μέρος του «πισωγυρίσματος». Ιδιαίτερα φωτεινή εξαίρεση στη σιωπή που επικρατεί γύρω από τις επιπτώσεις της κρίσης στις γυναίκες αποτελεί το άρθρο της Έφης Αβδελά, «Το φύλο στην (σε) κρίση ή τι συμβαίνει στις γυναίκες σε χαλεπούς καιρούς», που δημοσιεύτηκε το 2011 στα *Σύγχρονα Θέματα* (τ. 115). Στο άρθρο αυτό η Αβδελά διερωτάται: «Πόσο υπερβολή, είναι, λοιπόν, να ισχυριστεί κανείς ότι η σημερινή οικονομική κρίση συνιστά πισωγύρισμα στον τρόπο με τον οποίο εννοιολογείται το φύλο και επιδρά πολιτικά, ιδίως επειδή η κρίση τείνει να το φυσικοποιεί και να το κάνει αόρατο;» Η ίδια θεωρεί ότι δεν πρόκειται για υπερβολή. Δεν έχω σκοπό να διαφωνήσω. Ωστόσο, θα υποστηρίξω ότι οι σιωπές δεν οφείλονται μόνο στην επάνοδο παρωχημένων ιδεών και προτύπων. Άλλωστε, η ελληνική κοινωνία δεν είναι ομοιογενής και το τι συμβαίνει στο πλαίσιο της ή τι νομίζει κανείς ότι συμβαίνει εξαρτάται από το που στρέφει το βλέμμα.

Αν η εκτίμηση ότι η έννοια του φύλου έχει χάσει τις κοινωνικές και πολιτικές συνδηλώσεις που είχε κάποτε είναι σωστή, εξυπακούεται ότι μπορούμε να αντισταθμίσουμε την απώλεια μέσω ενός συνειδητού «πισωγυρίσματος» σε εποχές στις οποίες η επίγνωση ότι η έννοια του φύλου δεν αναφέρεται σε φυσικές ιδιότητες, αλλά σε κοινωνικές κατασκευές ήταν κυρίαρχη. Όπως είναι γνωστό, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 το εγχείρημα της αποφυσικοποίησης του φύλου βασίστηκε στην εμβληματική αντίστιξη ανάμεσα στο βιολογικό και το κοινωνικό φύλο. Ωστόσο σε λιγότερο από δέκα χρόνια μετά την καθιέρωσή της, η αντίστιξη αυτή βρέθηκε στο στόχαστρο κριτικών προσεγγίσεων οι οποίες βασίζονταν σε διαφορετικά δεδομένα. Στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας οι επιφυλάξεις τροφοδοτήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από την επίγνωση ότι η ευρύτερη διάκριση της οποίας η παραπάνω αντίστιξη αποτελεί συνεκδοχή, η διάκριση ανάμεσα στην επικράτεια της φύσης και της βιολογίας από τη μια και της κοινωνίας και του πολιτισμού από την άλλη, δεν είναι ούτε οικουμενική ούτε αυτονόητη. Η ιδέα ότι οι επικράτειες αυτές αποτελούν το αντίπαλο δέος αλλήλων αναδύθηκε σε συγκεκριμένα ιστορικά συμφραζόμενα και αποτέλεσε το θεμέλιο της νεωτερικής σκέψης ως προς τις σχέσεις μεταξύ γυναικών και αντρών, αλλά και αυτές μεταξύ «άγριων» και «πολιτισμένων», σώματος και νου, παρελθόντος και παρόντος. Η επίγνωση ότι η εμβληματική για τον οικείο τρόπο σκέψης διάκριση ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό δεν είναι οικουμενική δεν οδήγησε βέβαια στην επανένταξη του φύλου στην επικράτεια

της φύσης, αλλά στο συμπέρασμα ότι η έννοια της φύσης χρήζει επανεξέτασης. Στο πλαίσιο αυτό αναθεωρήθηκαν δυο δίδυμες και κυρίαρχες ιδέες ότι το φυσικό αντιστοιχεί σε ένα επίπεδο προγενέστερο του κοινωνικού και ότι το κοινωνικό αντιστοιχεί στις διαδικασίες μέσω του οποίου το προϋπάρχον φυσικό υπόκειται στον έλεγχο και την εξουσία του κοινωνικού. Οι ιδέες αυτές αποτελούσαν μέρος των προβλημάτων για τη λύση των οποίων επιστρατεύονταν. Για παράδειγμα, η ιδέα ότι οι κοινωνικές εκφορές του φύλου δεν ανάγονται στον έμφυλο οργανισμό επιβεβαίωνε τελικά την πρωταρχική ύπαρξη και σημασία αυτού που εξαιρείται από το κοινωνικό φύλο, δηλαδή την πρωτοκαθεδρία του οργανισμού. Από την άποψη αυτή, αυτό που αποφυσικοποιήθηκε ήταν η ίδια η έννοια της φύσης και συνεπώς επίσης η ίδια η έννοια της αποφυσικοποίησης καθώς και η εκτίμηση ότι σημασία δεν έχουν τα βιολογικά δεδομένα, αλλά οι τρόποι με τους οποίους προσλαμβάνονται, οι «εγνωσολογήσεις» τους και οι πρακτικές γύρω από αυτά – ως εάν οι κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες του φύλου επικάθονταν στις βιολογικές χωρίς ωστόσο να τις επηρεάζουν. Στο πλαίσιο των εξελίξεων στο χώρο των αναπαραγωγικών και άλλων βιοτεχνολογιών μάλιστα, η αυτονόητη ιδέα ότι το κοινωνικό ή πολιτισμικό εξορισμού παραπέμπει στο επίκτητο, εύπλαστο και μεταβλητό ενώ το βιολογικό σ' αυτό που δεν αλλάζει άρχισε να υποχωρεί μπροστά στην επίγνωση ότι οι τροποποιήσεις του έμφυλου βιολογικού σώματος είναι ευκολότερες από αλλαγές που αφορούν τις κοινωνικές συμβάσεις στις οποίες μεταφράζεται το κοινωνικό φύλο.

Στο μεταξύ, σε ένα ευρύτερο επίπεδο, η έννοια της «επιλογής» άρχισε να μπαίνει όλο και δυναμικότερα στη σκέψη και το λεξιλόγιό μας. Κρίνοντας από την εμπειρία μου στο Πανεπιστήμιο, θα έλεγα ότι εδώ και αρκετά χρόνια η έννοια του υποκειμένου ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με τη δυνατότητα του να κάνει κανείς επιλογές. Μια μαχαιριά που δέχομαι τακτικά προέρχεται από φοιτήτριες που αφού έχουν παρακολουθήσει το μάθημά μου περί φύλου, σε εργασίες ή εξετάσεις καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα ζητήματα που αφορούν το φύλο είναι «ζητήματα προσωπικής επιλογής». Κι αν δεν είναι παντού, γιατί εκεί που φοράνε μπούρκες και φερετζέδες σίγουρα δεν είναι, σίγουρα πρέπει να γίνουν. Όλοι και όλες πρέπει να είμαστε ελεύθεροι/ες να κάνουμε τις δικές μας επιλογές και αν αποδειχτούν λανθασμένες, να αναλάβουμε τις ευθύνες μας. Μπορεί κανείς να διαφωνήσει με την άποψή σου ή ακόμα και να φρίξει, αλλά σίγουρα δεν πρόκειται για απόψεις που φυσικοποιούν το φύλο. Αν κάτι θεωρείται δεδομένο, αυτό είναι ότι η διαχείριση των βιολογικών δεδομένων δεν είναι δεδομένη. Αυτό που φυσικοποιείται δηλαδή είναι ο εαυτός ως αντικείμενο διαχείρισης επιλογών. Πρόκειται για μια λογική που εντάσσεται πλήρως στην κοσμοθεωρία του νεοφιλελευθερισμού. Προ κρίσης η λογική αυτή ήταν κυρίαρχη στο χώρο του εθελοντισμού που απευθύνεται στους φτωχούς με τον οποίο είχα ασχοληθεί παλιότερα.

Σίγουρα με την κρίση το αφήγημα σύμφωνα με το οποίο τελικά η φτώχεια είναι επιλογή – λανθασμένη ίσως ή υπό πίεση, αλλά πάντως επιλογή – άρχισε να χάνει έδαφος. Σιγά σιγά αρχίσαμε να μιλάμε όλο και περισσότερο για τα πράγματα που δεν μπορούμε να επιλέξουμε και γι αυτά τον έλεγχο των οποίων χάνουμε. Είναι σαν η κρίση να έχει σβήσει πολλά απ' αυτά που ήμασταν ή νομίζαμε ότι είμαστε ή θα θέλαμε να γίνουμε και τώρα οριζόμαστε ως υποκείμενα της κρίσης την οποία περιγράφουμε μέσω στερητικών -- χωρίς φάρμακα, χωρίς εργασία, χωρίς σύνταξη, χωρίς θέρμανση, χωρίς μισθό κλπ. Οποιοσδήποτε άλλος ορισμός φαίνεται να υποβαθμίζει το μέγεθος της κρίσης. Δεν μπορούμε πια να ζήσουμε σαν άνθρωποι. Και φυσικά όταν δεν μπορούμε να ζούμε σαν

άνθρωποι, το να μιλάμε για φύλο και για γυναίκες είναι περιττή πολυτέλεια. Εδώ απειλείται η ίδια η ανθρώπινη ιδιότητα – πρώτα είμαστε άνθρωποι, μετά γυναίκες και άντρες και αν δεν είμαστε πρώτα άνθρωποι καλό θα ήταν να γίνουμε. Με λίγα λόγια νομίζω ότι το αντίπαλο δέος του νεοφιλελεύθερου λόγου περί ατομικών επιλογών είναι ένας λόγος περί στοιχειωδών και οικουμενικών αναγκών και δικαιωμάτων στο πλαίσιο του οποίου η έμφαση είναι στον ελάχιστο κοινό παρονομαστή που αποτελεί το κριτήριο της ένταξης σε ένα μεγάλο «εμείς» από τη σκοπιά του οποίου οι επιμέρους διαφορές και διεκδικήσεις είναι επουσιώδεις. Όλοι στην ίδια βάρκα, οι ιδιαιτερότητες δεν ενδιαφέρουν και η πολλή έμφαση σ’ αυτές μπορεί να είναι και διασπαστική. Επισημαίνω εν παρόδω ότι μια ανάλογη στάση ως προς διαφορές και ιδιαιτερότητες μπορεί να διαπιστωθεί και ως προς τους μετανάστες, από την πλευρά ανθρώπων που με τις καλύτερες προθέσεις προσπαθούν να τους συμπαρασταθούν. Οι μετανάστες ορίζονται ως προς τις ανάγκες, τις στερήσεις και τη βία που υφίστανται, αλλά το γεγονός ότι έρχονται από συγκεκριμένες πατρίδες, μιλούν συγκεκριμένες γλώσσες κλπ. είναι δευτερεύον.

Νομίζω λοιπόν ότι η αποσιώπηση του φύλου έχει ίσως κάτι να κάνει με μια γενικότερη αντίληψη σύμφωνα με την οποία δεν είναι ώρα να μιλάμε για ιδιαιτερότητες και διαφορές. Διαβάζω από το οπισθόφυλλο του βιβλίου του Κωνσταντίνου Τσουκαλά, *Η Επινόηση της Ετερότητας: «Ταυτότητες» και «Διαφορές» στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης* που εκδόθηκε το 2010: «Το γεγονός ότι το ‘δικαίωμα στη διαφορά’ φαίνεται να αποσυνδέεται από την κοινωνική δικαιοσύνη και το δικαίωμα στην άμεση επιβίωση δεν είναι λοιπόν τυχαίο. Για όσο καιρό η καταξίωση της ελεύθερης επιλογής αποδεσμεύεται από την υλικότητα των επιβιωτικών αναγκών όλων δίχως εξαίρεση των αδικημένων, το όνειρο για έναν καλύτερο κόσμο παραμένει ανοιχτό και ανολοκλήρωτο». Αν καταλαβαίνω καλά, πρέπει να μιλάμε κυρίως για τις «επιβιωτικές ανάγκες» που μας ενώνουν και τα πολλά για τα όσα μας χωρίζουν είναι εκ του πονηρού. Ίσως λοιπόν η απουσία λόγου περί γυναικών και φύλου δεν είναι ή δεν είναι μόνο σύμπτωμα μιας τάσης για φυσικοποίηση. Ίσως οφείλεται στην επίγνωση ότι η ενασχόληση με το φύλο είναι πολυτέλεια γιατί το φύλο είναι ένα απλό κερασάκι πάνω στην κοινή ανθρώπινη ιδιότητα που, επαναπροσδιοριζόμενη υπό τις παρούσες, συρρικνώνεται στα βασικά.

Αν όντως το να μιλάμε για το φύλο έχει γίνει πολυτέλεια, τότε εξορισμού μπαίνει στην κατηγορία αυτών που πρέπει να κοπούν προκειμένου να διασφαλίσουμε την επάρκεια στα ουσιώδη. Γιατί το «πισωγύρισμα» της κρίσης δεν μας φέρνει βέβαια στο πρόσφατο αμαρτωλό παρελθόν της σπατάλης, στα χρόνια που «είχαμε παρασυρθεί» και «ξεφύγει». Αλλά σε παλιότερες εποχές ανέχειας και φτώχειας. Εν παρόδω σημειώνω ότι τόσο η σπατάλη και η κατανάλωση όσο και η τάση προς το παρασύρεσθαι έχουν γυναικείες συνδηλώσεις, όπως άλλωστε και πολλά από τα αγαθά τα οποία υποτίθεται συνέθεταν την πρόσφατη κατάσταση αφθονίας. Όπως επισημαίνει η Έφη Αβδελά στο άρθρο στο οποίο αναφέρθηκα παραπάνω, στην ήττα, την επιστροφή στη φτώχεια, στην εξάρτηση, στην ανεργία – σε όλες τις καταστάσεις στις οποίες τα κεφάλια πρέπει να (ξανα)μπουν μέσα, βρίσκει κανείς μπόλικες θηλυκές συνδηλώσεις -- άλλωστε στην κρίση «μας γαμάνε».

Το «πισωγύρισμα» στις παλιές εποχές όμως έχει και ορισμένες θετικές συνδηλώσεις. Μιλώ για την ιδέα ότι επιστρέφουμε ή πρέπει να επιστρέψουμε στο σπιτικό, το οικογενειακό, το χειροποίητο, το απλό, το αυθεντικό κλπ. Η επιστροφή παρουσιάζεται ως δυνάμει αντιστάθμισμα της επιστροφής στη βαρβαρότητα. Στο

υποθετικό αυτό «κάποτε» ή «τότε» υπήρχε μπόλικη φτώχεια, ναι, αλλά από την άλλη η ζωή ήταν πιο απλή, πιο φυσική, τελικά πιο ανθρώπινη, υπήρχε λιγότερη εξάρτηση από την αγορά, μεγαλύτερη αυτονομία και τέλος υπήρχε μεγαλύτερη αλληλεγγύη. Στο μέτρο που αυτό το παρελθόν θεωρείται προγενέστερο στάδιο μιας νομοτελειακής εξέλιξης, η αλληλεγγύη ανάγεται σε συστατικό στοιχείο μιας φυσικότερης κατάστασης και με τον τρόπο αυτό αναδεικνύεται σε σχέση και αξία που βρίσκεται πέραν της πολιτικής, δηλαδή σε σχέση και αξία «απλώς ανθρώπινη». Ως τέτοια μάλλον δεν έχει γυναικείες συνδηλώσεις. Ταυτόχρονα ωστόσο, η μαγική λέξη «αλληλεγγύη» αναφέρεται σε μια λύση ανάγκης: *τώρα* χρειαζόμαστε αλληλεγγύη γιατί δεν τα βγάζουμε πέρα μόνοι μας -- υπονοείται ότι αν τα βγάζαμε, η αλληλεγγύη δεν θα ήταν απαραίτητη. Στο μέτρο πάντως που η «απλή» ζωή και η αλληλεγγύη εντάσσονται σε μια «φυσικότητα» που είχαμε και χάσαμε και τώρα, εκ των συνθηκών, αναζητούμε ξανά, η φυσικότητα αυτή έχει πάψει πια να είναι φυσική· αλλιώς δεν θα υπήρχε λόγος να την ψάχνουμε. Κατ' αναλογία, ακόμα και αν θεωρήσουμε ότι η έννοια του φύλου μετακομίζει ξανά στην επικράτεια της φύσης, η επικράτεια αυτή δεν είναι πια εκείνη που ήταν πριν από την προσωρινή έστω αναχώρηση του φύλου. Συνεπώς ακόμα και αν θέλαμε να «πισωγυρίσουμε» στην εποχή όπου η λέξη «αποφυσικοποίηση» ηχούσε μαγική γιατί ήταν συνεκδοχή της απελευθέρωσης από καταναγκασμούς, κάτι τέτοιο είναι αδύνατο. Ίσως συστατικό στοιχείο του μέλλοντος στο οποίο ήδη βρισκόμαστε είναι ότι πολλά από αυτά που συμβαίνουν και μοιάζουν καινούργια θυμίζουν καταστάσεις που νομίζαμε ότι είχαμε αφήσει για πάντα πίσω. Αλλά σίγουρα δεν είναι τα ίδια. Ίσως μάλιστα είναι πολύ χειρότερα.

Ενδεχομένως το να ασχολούμαστε με σκέψεις σαν αυτές, δηλαδή με το αν η σιωπή γύρω από τις έμφυλες διαστάσεις της κρίσης οφείλεται στο ότι οι διαστάσεις αυτές θεωρούνται φυσικές και αυτονόητες ή οφείλεται στο γεγονός ότι στις μέρες μας το φύλο παραπέμπει περισσότερο σε «επιλογές» και λιγότερο σε «φυσικές» διαφορές ή στην επίγνωση ότι οι «φυσικές» διαφορές είναι ασήμαντες μπροστά στις ομοιότητες που μας ενώνουν ως θύματα της κρίσης ή τέλος αν οφείλεται σε όλα τα παραπάνω και ενδεχομένως επίσης σε άλλα ή δεν οφείλεται σε τίποτα από τα παραπάνω είναι ίσως πολυτέλεια. Αν το ζητούμενο είναι να καταγγείλουμε το γεγονός ότι οι γυναίκες πλήττονται περισσότερο ή να κάνουμε έρευνες που τεκμηριώνουν το «πλήττονται» και το «περισσότερο» ή να σκεφτούμε εναλλακτικές πολιτικές, η εκτίμηση αυτή μου φαίνεται σωστή. Αν όμως μιλάμε για ενδεχόμενες μετατοπίσεις ως προς τις σημασίες και τις συνδηλώσεις του φύλου δε βλέπω πως θα μπορούσαμε να αποφύγουμε τέτοιες σκέψεις στο μέτρο που η έννοια αυτή μάλλον δεν έχει νόημα εκτός του λόγου για τη διάκριση ή τη σχέση ανάμεσα στη φύση, την κοινωνία και τον πολιτισμό, στο εγγενές και το επίκτητο, σ' αυτό που περνάει από το χέρι μας και αυτό που μας ξεπερνάει. Ένας από τους λόγους για τους οποίους πιστεύω ότι πρέπει να «πισωγυρίζουμε» σε ζητήματα που αφορούν τις σημασίες του φύλου είναι για να επανεξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους έχουμε σκεφτεί για τη σχέση αυτής της έννοιας με άλλες και ίσως να κάνουμε κάποιες καινούργιες σκέψεις. Για παράδειγμα, ίσως θα έπρεπε να διερωτηθούμε μήπως έχουμε περάσει σε κυνικότερες εποχές όπου οι αδικίες δεν χρειάζεται να νομιμοποιηθούν μέσω αναφορών στη φύση των αδικημένων είτε γιατί δεν χρειάζεται καν να νομιμοποιηθούν είτε γιατί η φύση έχει πάψει ταυτίζεται με το εγγενές, το δεδομένο και το αμετάβλητο -- άλλωστε τόσος λόγος γίνεται για το ενδεχόμενο να μην αντέξει για πολύ ακόμα.

Η ΚΡΙΣΗ ΩΣ ΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΝΟΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ, Η ΠΩΣ ΠΑΡΑΓΕΤΑΙ ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΥΠΑΡΧΕΙ ΗΔΗ

Αθηνά Αθανασίου

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο
athenaathanasiou@hotmail.com

Το τι μένει αθέατο και άφωνο, τι μένει εκτός του πεδίου του διανοητού και αισθητού αφορά κατεξοχήν το ερώτημα της πολιτικής: ποιος/α ανήκει, υπό ποιους όρους και με τι κόστος, ποιων οι φωνές ακούγονται και ποιων όχι. Αφορά επίσης και το ερώτημα της πολιτικής της γνώσης: τι είδους επιστημολογίες της κρίσης αναδύονται και ποιες κριτικές επιστημολογίες παραλείπονται ή αποκλείονται από τη «μεγάλη αφήγηση» της κρίσης; Πάνω σε ποιες αποσιωπήσεις οικοδομείται το εθνικό αφήγημα της κρίσης; Και τι είναι αυτό που εμφυλοποιεί την αποσιώπηση σε συνθήκες κρίσης;

Ως ένα πρώτο σχόλιο στα ερωτήματα αυτά, θα ήθελα να δούμε αυτές τις δυο εικόνες (για την πρώτη, ευχαριστώ το περιοδικό *Unfollow* και για τη δεύτερη, με τον τίτλο “manarchy”, ευχαριστώ θερμά την Αγγέλικα Ψαρρά). Οι κατηγορίες, οι αναπαραστάσεις και οι χειρονομίες του φύλου, της σεξουαλικότητας και της οικογένειας διαπερνούν το δημόσιο λόγο και χώρο της κρίσης, ακόμη κι αν παραμένουν στη σκιά, ή στο υποσυνείδητο, του αφηγήματος.

Θεωρώ κρίσιμο στο σημείο αυτό να προβληματισθούν δυο «κοινότοπες» εννοιολογήσεις. Η πρώτη: το ότι «λείπει» το φύλο από τα αφηγήματα της κρίσης δεν σημαίνει καθόλου ότι πρέπει να «επιστρέψει» με τις συμβατικές εκφορές της θυματοποίησης των γυναικών ως κατεξοχήν «ευάλωτη ομάδα» ή με τη μορφή του έμφυλου διμορφισμού. Άλλωστε, με αυτές τις μορφές, δεν «λείπει» και τόσο το φύλο. Αυτό που λείπει, επισκιάζεται ή αποσιωπάται είναι η οπτική των σπουδών φύλου και της φεμινιστικής/κούρη θεωρίας: η θεωρία του φύλου ως κριτική επιστημολογία της κρίσης. Και η δεύτερη: αν μας ενδιαφέρει η θεωρία του φύλου ως *κριτική* επιστημολογία της κρίσης, στο επίκεντρο της κριτικής αναλυτικής εργασίας μας δεν είναι, για λόγους που θα εξηγήσω σε λίγο, η διαχείριση της κρίσης αλλά η διακυβέρνηση μέσω της κρίσης. Αυτό

που ενδιαφέρει είναι το πώς η κρίση γίνεται εργαλείο άσκησης εξουσίας, το πώς επιτελείται και τι επιτελεί στο επίπεδο των σχέσεων εξουσίας. Ειδικότερα, καλούμαστε να διερευνήσουμε την τρέχουσα μετατόπιση που τελείται στο πεδίο της βιοπολιτικής, από το κράτος δικαίου και την παραγωγή του κανονικού μέσω πολιτικών πρόνοιας προς την παραγωγή και διαχείριση κρίσεων και καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, που με τη σειρά τους εγκαθιδρύουν μια τάξη του κανονικού.

Εκτός από τεχνική κυριαρχικής διακυβέρνησης με γνώμονα τον ωμό ρεαλισμό της αναδιανομής, η κρίση αποτελεί και ένα αυταρχικό «καθεστώς αλήθειας», ένα καθεστώς γνώσης και εξουσίας που επιζητεί να αποκλείσει εκ των προτέρων τη δυνατότητα της εναλλακτικής και τη δυνατότητα της ίδιας της κριτικής. Η νεοφιλελεύθερη υπαγωγή της γνώσης στην επιχειρησιακή λογική αποστρέφεται την ετεροφροσύνη: ή την αποκλείει ή την ενσωματώνει. Από την άλλη, η κριτική σκέψη, ως διανοητική και πολιτική πρακτική που στερεί τις νόρμες από την οντολογική τους θεμελίωση, είναι εξ ορισμού σκέψη σε κρίση. Η θεωρία του φύλου αποτελεί μια τέτοια κριτική επιστημολογία της κρίσης.

Η θεωρητικο-πολιτική σημασία και, θα έλεγα, και η επαναστατικότητα των Σπουδών Φύλου έγκειται στο ότι προβληματοποιούν την ίδια τη διαδικασία παραγωγής γνώσης, το τι μετράει ως γνώση και ποιοι/ποιες λογίζονται ως υποκείμενα γνώσης. Η μελέτη του φύλου δεν αποτελεί απλώς και μόνο (μια ακόμη) θεματική, όπως θα απαιτούσε ο αναλυτικός θετικισμός. Επίσης, δεν μπορεί να ενεργοποιείται ως ευκαιρία περαιτέρω υποστασιοποίησης των καθιερωμένων έμφυλων κατηγοριών. Είναι θεωρητικοπολιτική σκευή της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτισμικής θεωρίας που αφορά την έννοια του πολιτικού, της κοινωνικής συγκρότησης του υποκειμένου, της ισότητας, της διαφοράς, των σχέσεων εξουσίας.

Ενώ όμως μιλάμε για απύσες προσεγγίσεις και εκτοπισμένα σώματα, την ίδια στιγμή ο δημόσιος χώρος είναι τόπος «έκθεσης», εντόπισης και υγειονομικής ρύθμισης έμφυλων / σεξουαλικοποιημένων σωμάτων. Ο διωγμός των γυναικών που καταβροχθίσθηκαν από τα μήντια ως «ιερόδουλες φορείς του AIDS» και απειλή για την ελληνική οικογένεια, τα πογκρόμ εναντίον των τρανς για να «βελτιωθεί η εικόνα της πόλης» σύμφωνα με τα λόγια του αρμόδιου Υπουργού, και η νεοναζιστική επιχείριση εκκαθάρισης που ακούει στο ανατριχιαστικό πλην εύγλωττο όνομα «αίμα-τιμή» δεν αποτελούν εξαιρέσεις αλλά συστατικές περιστάσεις της υγειονομικής περιχαράκωσης του κοινωνικού χώρου ως αποκαθαρμένου εθνικού κορμού-σε-κρίση.

Όπως έδειξε ο ηθικός πανικός για τα μολυσματικά, γυναικεία ξένα σώματα που «μολύνουν την ελληνική οικογένεια», το καθεστώς της νεοφιλελεύθερης κρίσης (όπου βασιλεύει η «νόμιμη» ανομία) γίνεται πρόσφορο έδαφος για την ανάδυση καθεστώτων «νόμου και τάξης», με γνώμονα την εθνική, οικογενειακή και έμφυλη πειθαρχία –την εθνική αρρενωπότητα. Δεν είναι ασφαλώς διόλου τυχαίο ότι ο νέος υπουργός Υγείας Αδωνις Γεωργιάδης, σε μια από τις πρώτες αποφάσεις που υπέγραψε ως μέλος της κυβέρνησης, επανέφερε σε ισχύ την υπουργική απόφαση «για τον περιορισμό της διάδοσης λοιμωδών νοσημάτων», γνωστή πλέον και ως «διάταξη Λοβέρδου».

Αυτή η υγειονομική και επιδημιολογική στρατηγική διαχείρισης και περιχαράκωσης του χώρου, που αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, συστατικό στοιχείο της διακυβέρνησης μέσω της κρίσης, δεν αναφέρεται σε έναν χώρο κυρίαρχης και κυριαρχικής εδαφικότητας αλλά κυρίως στις «γεωμετρικές ισχύος» που αφορούν τη συγκρότηση υποκειμένων σύμφωνα με τις νόρμες του φύλου, της σεξουαλικότητας, της κοινωνικής τάξης και της

εθνικής και εθνοτικής ταυτότητας.¹ Με αυτή την έννοια, τα συναθροισμένα σώματα και η οριζόντια εξεγερμένη υποκειμενικότητα των κινήματων Occupy αναδομούν δυνητικά το τι λογίζεται ως δημόσιος χώρος και τι λογίζεται ως χώρος της πολιτικής.

Βέβαια, πάντα δεν ήταν ο δημόσιος χώρος τόπος και τρόπος «έκθεσης» σωμάτων, τόπος όπου τα σώματα υλοποιούνται, μπαίνουν σε τάξη ή δεν μένουν στη θέση τους, εκτοπίζονται και εντοπίζονται; Πράγματι. Επιχειρώντας να κατανοήσουμε την ειδική ένταση που χαρακτηρίζει την επιδημιολογία της κρίσης και την ηθική οικονομία του «τοξικού χρέους» στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού (με τις ειδικές παραμέτρους της εμπορευματοποίησης/ιδιωτικοποίησης των δημόσιων υπηρεσιών υγείας, πρόνοιας και εκπαίδευσης), βρισκόμαστε μπροστά στην πρόκληση να εξετάσουμε *πώς παράγεται αυτό που υπάρχει ήδη*. Πώς παράγονται, ξανά και ξανά, οι συνθήκες του «εκτός τόπου», αλλά και του εντοπισμού του εκτός τόπου. Αυτή η κοινωνική χρονικότητα που διαπερνά και ρυθμίζει την κανονιστική επανάληψη, αν και ατελώς, σχετίζεται άμεσα με την επιτελεστικότητα του φύλου. Το φύλο αφορά μια διαρκώς αστάθμητη επιτελεστική τροχιά συμπυκνωμένης ιστορικότητας, που περιπλέκει, απεδαφοποιεί και θέτει σε δοκιμασία τους τρόπους με τους οποίους «ανήκουμε» στο φύλο μας ή αυτό μας «ανήκει». [Η σχέση ανάμεσα στις φιλελεύθερες εννοιολογήσεις του φύλου και τη λογική του έχειν και ανήκειν είναι εδώ κρίσιμη αλλά δεν έχω το χρόνο να την αναπτύξω σ' αυτή την ανακοίνωση. Αρκεί όμως να αναφέρω ότι ο ιδιοκτητικός ατομικισμός αποτελεί το κατεξοχήν κανονιστικό ιδεώδες του φιλελευθερισμού: αυτό που μου ανήκει ορίζει το αν και πώς ανήκω. Η ιστορία του καπιταλισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια του self-possession, όπως έχει υποστηρίξει ο C. B. Macpherson. Προσπαθήσαμε να αναλύσουμε τη μη-κυριότητα ως υφαρπαγή αλλά και ως πολιτική συνθήκη της πολλαπλής και έκκεντρης υποκειμενικότητας που εκθέτει τα όρια του αυτάρκους ατομικιστικού υποκειμένου και θέτει υπό αμφισβήτηση τον ιδιοκτητικό ατομικισμό, στο βιβλίο που γράψαμε με την Τζούντιθ Μπάτλερ, *Dispossession: The Performative in the Political*, Polity, 2013].

Ένα παράδειγμα του *πώς παράγεται αυτό που υπάρχει ήδη* είναι το ότι συχνά η ανάλυση της νεοφιλελεύθερης επισφαλειοποίησης της εργασίας επισκιάζει το γεγονός ότι η γυναικεία και η μεταναστευτική εργασία ήταν πάντοτε επισφαλής: δευτερεύουσα, υποτιμημένη, αναλώσιμη, αλλά και δομικά απαραίτητη για την κοινωνική αναπαραγωγή των πατριαρχικών και καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας: επίσης, στατική και περιορισμένη στη γεωγραφική και συμβολική επικράτεια του οίκου, αλλά ταυτόχρονα επιτακτικά αναγκαία για τη λειτουργία της «ελεύθερης αγοράς» και τη διακίνηση του κεφαλαίου. Αρκεί να αναλογιστούμε την άμισθη οικιακή εργασία των γυναικών και την υπερ-εκμεταλλευμένη εργασία πάνω στην οποία στηρίχτηκε η αποικιοκρατική κυριαρχία, αλλά και η μετααποικιακή παγκόσμια οικονομία. Θα πρέπει εδώ, έστω και παρενθετικά, να επισημάνω ότι η επισφάλεια δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως μια συνθήκη θυματοποίησης των γυναικών ούτε ως ευκαιρία νοσταλγικής εξιδανίκευσης παλαιότερων, δήθεν «ασφαλέστερων» εργασιακών καθεστώτων, ιδιαίτερα αν αυτά συνεπέφεραν μια «σταθερή ζωή» θεμελιωμένη στις προδιαγραφές της οικοκεντρικής θηλυκότητας.

---

¹ Όπως υποστηρίζει η Doreen Massey, ο χώρος είναι πάντα γραμμωμένος, οργανωμένος γύρω από γεωμετρικές εξουσίας. Βλ. Doreen Massey, *Space, Place, Gender*. Polity Press, 1994. Βλ. και Ντίνα Βαΐου, «Η πόλη: ένας χώρος για τις γυναίκες;», στο *Αναπαραστάσεις της Θηλυκότητας: Φεμινιστικές Προσεγγίσεις*, Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης, 1994.

Ένα ακόμη παράδειγμα: Η αποστροφή για τον/την άλλον/άλλη, με τη μορφή της ετοιμοπόλεμης εθνομαγκιάς, της εθνοφυλετικής καθαρότητας, του μισογυνισμού και της εθνικής εξιδανίκευσης της μητρότητας, που έχουν κεντρική θέση στο λόγο και τις πρακτικές της νεοναζιστικής οργάνωσης, «πατάνε» σε «πατροπαράδοτα» αξιακά συστήματα που προϋπήρχαν στην ελληνική κοινωνία. Στα συμφραζόμενα της κοινωνικής εξαθλίωσης και υπό τη αιγίδα της νεοφιλελεύθερης κυβερνο-λογικής, η επιχείρηση «αίμα-τιμή» (με τις προφανείς εθνοφυλετικές και έμφυλες συνδηλώσεις) αποκτά περαιτέρω ερείσματα και αξιώσεις νομιμοποίησης.

Πάντως αυτή η επιλεκτική αρχαιοθέτηση «κρίσιμων» συμβάντων ως «κρίσεων» δείχνει ότι η κρίση, ως αντικείμενο γνώσης και εξουσίας, λειτουργεί ως ευέλικτο και στρατηγικό κριτήριο του τι παράγεται και λογίζεται ως αξιομνημόνευτη κρίση. Από ποια θέση υποκειμένου και εμπειρίας μετράει κάποια κρίση ως κρίση; Τι είδους καθεστώτα χρονικότητας και ιστορικότητας παράγει (ή δεν παράγει) η συγκεκριμένη και κάθε κρίση; Και το κατεξοχήν πολιτικό ζήτημα για την εξουσία και τη γνώση της κρίσης: ποιων οι φωνές περιλαμβάνονται και ποιων όχι, πώς διαμορφώνεται το τι μπορεί και τι δεν μπορεί να λεχθεί;

Η βιοπολιτική της κρίσης συνιστά ένα καθεστώσ γνώσης και εξουσίας που υπάγει κάθε πολιτικό λόγο και στάση στη μη-σημασμένη αρχή (“unmarked universal”) της οικονομικής και λογιστικής διαχείρισης. Το «μη-σημασμένο» εξαλείφει τα ίχνη των εξουσιαστικών σχέσεων που το οργανώνουν ως τέτοιο. Ποικίλες επεξεργασίες στο πλαίσιο της φεμινιστικής θεωρίας έχουν δείξει ότι το πρότυπο της μη-σημασμένης λευκής, αστικής, ετεροφυλόφιλης αρρενωπότητας εμπεδώνεται κανονιστικά μέσω της παραγωγής σημασμένων εξαιρέσεων που όχι μόνο θεωρούνται ότι δεν αποτελούν μέρος, αλλά και εκλαμβάνονται ως απειλητικές *μερικότητες* στο βαθμό που δεν *συμμερίζονται* την «ουσία» της ανθρώπινης οικουμενικότητας. Δυνάμει της μη-σημασμένης κατηγορίας «οικονομία», μετατρέπομαστε όλοι σε «απλώς ανθρώπους», ενώ την ίδια στιγμή η επικράτεια του ανθρώπινου ολοένα και περιορίζεται καθώς η λογιστική της κρίσης παράγει αναλώσιμες, αποκλεισμένες και περιττές μορφές ζωής. Μέσω της κανονικοποιητικής βίας της λογιστικής διακυβέρνησης ιεραρχείται και επιμερίζεται το ευάλωτο της ανθρώπινης ζωής και περι-ορίζεται αυτό που είναι πολιτισμικά διανοητό υποκείμενο, ενώ τα «ξένα σώματα» εγκλείονται και αποκλείονται, ταξινομούνται και παραλείπονται. Άρα, η πρόκληση είναι να καταλάβουμε τι είδους έμφυλες, σεξουαλικές, φυλετικές, ταξικές διαδικασίες υποκειμενοποίησης υποστηρίζουν τη βιοπολιτική του νεοφιλελευθερισμού.

Επομένως, δεν είναι μόνο οι σιωπές που καλούμαστε να ανιχνεύσουμε αλλά και την παραγωγή των λόγων. Οι οντολογίες του έμφυλου ετεροκανονικού διπολισμού, όπως εκφαινόνται στις κανονιστικές κατασκευές της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, βρίσκονται στον πυρήνα αυτής της βιοπολιτικής λογιστικής του παραγωγικού, ανταγωνιστικού και αναλώσιμου ανθρώπινου σώματος. Αποτελούν κανονιστικά ιδεώδη, τεχνολογίες κανονικοποίησης, μέσω των οποίων το έθνος-σε-κρίση θέτει και εξασφαλίζει τους όρους οικειότητάς του: μιας οικειότητας που θεμελιώνεται στη ρουτίνα του έμφυλου διμορφισμού και της αναπαραγωγικής ετεροκανονικότητας.

Θα ήθελα λοιπόν εδώ να υποστηρίξω ότι η “αστάθεια” και η “κρίση” λειτουργούν στερεωτικά και σταθεροποιητικά των σχέσεων εξουσίας που αφορούν τις αλληλένδετες έμφυλες, εθνικές και φυλετικές νόρμες.² Η νεοφιλελεύθερη συνθήκη της κρίσης και της επισφάλειας προσφέρει εύφορο έδαφος για την περαιτέρω εδραίωση των εμποδωμένων στην ελληνική κοινωνία διακρίσεων και ιεραρχιών που αφορούν το φύλο αλλά και τον έμφυλο διαχωρισμό δημόσιου και ιδιωτικού χώρου: οι γυναίκες στο ρόλο της οικιακής και αναπαραγωγικής εργασίας και οι άνδρες εγγυητές της κυκλοφορίας του κεφαλαίου και θεματοφύλακες της τιμής του έθνους. Και όλοι και όλες μαζί πίσω ολοταχώς στις αξίες της «ελληνικής οικογένειας», στις αρχές του «οίκου», εκεί που η οικο-νομία (ως νομή του οίκου) αποκτά τη διττή έννοια αφενός του οικονομικού καταμερισμού εργασίας και αφετέρου της ρύθμισης της σεξουαλικότητας και της αναπαραγωγής. Η οικονομία γίνεται το πεδίο όπου η φαντασιακή κοινότητα του έθνους συνέχεται με βιολογικούς δεσμούς ετεροκανονικής αναπαραγωγής και ενσαρκώνεται ως αυθεντική κοινότητα.

Η παραγωγή και διαχείριση του ευάλωτου με έμφυλους όρους είναι κρίσιμη όψη αυτής της διαδικασίας. Έτσι, από τη μια πλευρά οι αλλαγές στον καταμερισμό της αμειβόμενης εργασίας πλήττουν τις γυναίκες, και, από την άλλη, στο πλαίσιο του διαχειριστικού λόγου της κρίσης εμποδώνεται ο έμφυλος βιολογισμός της θυματοποίησης και οι γυναίκες γίνονται αντικείμενο ενός πατερναλιστικού προσεταιρισμού (ως «ευάλωτη ομάδα»). Ας αναλογιστούμε πώς οι «μόνες μητέρες» έφτασαν την εποχή της Θάτσερ να αποτελούν σύμβολο εξάρτησης (“nanny-state”), κοινωνικής μειονεξίας και κατάχρησης της «ευεργεσίας» του βρετανικού κράτους πρόνοιας, ή πώς οι Αφρο-αμερικανές μητέρες κατασκευάστηκαν ως επονείδιστη ταυτότητα και δυσβάσταχτο φορτίο για το βορειοαμερικανικό ασφαλιστικό σύστημα.

Ας μην ξεχνάμε ότι ο νεοσυντηρητισμός των δεκαετιών 80 και 90 είχε κατασκευάσει για να κυνηγά δυο ταυτότητες-φαντάσματα: τις υπερ-αναπαραγωγικές φτωχές γυναίκες και τους μολυσματικούς ομοφυλόφιλους. Από τα μέσα του 90, ο ηθικός πανικός πήρε χαρακτηριστικά οικονομίας, έγινε οικονομικό ρίσκο της τοξικής εξάπλωσης.³

Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση επιφέρει ριζικές αλλαγές στον καταμερισμό της αμειβόμενης εργασίας (αλλά και της επισφάλειας και της ανεργίας) κατά φύλο, ενώ βαθαίνει την ανισότητα και τη βία του σεξισμού και της ετεροκανονικότητας. Στην περσινή ετήσια διάλεξη στη μνήμη του Νίκου Πουλαντζά (2012), η φεμινίστρια θεωρητικός Γκάγιατρι Σπίβακ υποστήριξε κάτι εξαιρετικά σημαντικό: ότι η αναπαραγωγική ετεροκανονικότητα αποτελεί θεμελιακή φόρμα και νόρμα του νεοφιλελευθερισμού, η οποία υπαγορεύει μορφές διαχείρισης της πολιτικής οικονομίας.⁴ Θεωρώ κρίσιμο να κατανοήσουμε ότι ο νεοφιλελευθερισμός είναι, εκτός από στρατηγική

---

² Βλ. και: Έφη Αβδελά, «Το φύλο στην (σε) κρίση ή τι συμβαίνει στις ‘γυναίκες’ σε χαλεπούς καιρούς», *Σύγχρονα Θέματα* 115, σ. 17-26, 2011. Αγγελικά Ψαρρά, «Τιμωροί με φύλο στον Αγ. Παντελεήμονα», *Ενθέματα, Η Αυγή*, 29.1.2012. Έφη Αβδελά και Αγγελικά Ψαρρά, «Απόκρυφες πτυχές της μελανής ψήφου», *Ενθέματα, Η Αυγή*, 1.7.2012. Αθηνά Αθανασίου, «Η βιοπολιτική της αυταρχικής δημοκρατίας και η διακυβέρνηση του επικίνδυνου σώματος», *Ενθέματα, Η Αυγή*, 16.9.2012. Ντίνα Βαΐου, «Διεκδικήσεις φύλου», *Red Notebook*, 5.10.2012. Δημήτρης Παπανικολάου, «Είμαστε όλοι ξεσκισμένες αδερφές; Ομοφυλοφιλία, Χρυσή Αυγή και ομοκοινωνικότητα», *Ενθέματα, Η Αυγή*, 21.10.2012.

³ Βλ. και Angela Mitropoulos, *Contract and Contagion: From Biopolitics to Oikonomia*. Minor Compositions, 2012.

⁴ Gayatri Chakravorty Spivak, *Η Ευρώπη και ο Ταύρος των Αγορών*. Ετήσια διάλεξη 2012 στη μνήμη του Νίκου Πουλαντζά. Εκδόσεις Ινστιτούτου Νίκου Πουλαντζά, 2013.

της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς, και μια ευρύτερη νεοσυντηρητική τεχνική φρονηματικής διακυβέρνησης, στο επίκεντρο της οποίας βρίσκεται η ενεργοποίηση κανόνων που αφορούν, ταυτόχρονα και αδιάρρηκτα, την αναπαραγωγική ετεροκανονικότητα, την οικιακή οικονομία και την οικονομία της αγοράς, την εθνική ταυτότητα, την παραγωγή «ικανών» σωμάτων.

Ο αυταρχικός ρεαλισμός της κρίσης απαιτεί μια πολιτικο-οικονομική επένδυση στο σώμα: το σώμα της λιτότητας και των «απαραίτητων θυσιών»: το σώμα του ηθικού πανικού και του συλλογικού φόβου, το εθνικό σώμα του οποίου η καθαρότητα απειλείται, το μεταμελημένο σώμα του χρέους που πρέπει να αναμορφωθεί προκειμένου να μετατρέψει τη ντροπή σε υπερηφάνεια, το ευάλωτο σώμα, το επικίνδυνο σώμα και το σώμα σε κίνδυνο, το σώμα που ορίζεται ως ξένο ή μη αφομοιώσιμο, το σώμα εκείνο που οφείλει την οδύνη και την ευπάθειά του στην μη-ανταγωνιστική ατομικότητά του. Αυτή η πολιτική και οικονομική επένδυση στη ζωή των υποκειμένων, μια επένδυση που ενέχει καταστατικά ακόμη και την εγκατάλειψη στο θάνατο, δεν έχει να κάνει με μια άνευ όρων αδιαφοροποίητη συμπερίληψη αλλά με τον επιμερισμό και την οριοθέτηση της ανθρώπινης ιδιότητας υπό όρους. Η επιστράτευση της πολιτικής και οικονομικής «επένδυσης» στο σώμα αποτυπώνεται άλλωστε χαρακτηριστικά στην ιστορία της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Η οικονομική θεωρία του Γάλλου φυσιοκράτη και ιατρού του 18^{ου} αιώνα Francois Quesnay, ο οποίος συνέβαλε στα πρώτα βήματα της οικονομικής σκέψης και της «οικονομικής διακυβέρνησης», διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό μέσω της ιατρικής γνώσης της εποχής, και ειδικότερα μέσω της γνώσης σχετικά με την κυκλοφορία του αίματος, όπως αυτή είχε συστηματοποιηθεί από τον William Harvey το 1628. Το *laissez-faire* οφείλει πολλά στην κυκλοφορία του αίματος, αφού ο Quesnay έβλεπε την οικονομία των εμπορευμάτων ως αντίστοιχη με την κυκλοφορία του αίματος. Ωστόσο, όπως μας θυμίζει ο Μισέλ Φουκώ, ο νεοφιλελευθερισμός δεν έχει μόνο να κάνει με το *laissez-faire*, αλλά με «μόνιμη επιτήρηση, δραστηριότητα, παρέμβαση» (*permanent vigilance, activity, intervention*).⁵

Είναι λοιπόν καίριας σημασίας σήμερα να πάμε πέρα από τους αυτοματισμούς του οικονομισμού και να βαθύνουμε τις επεξεργασίες μας για τη σχέση νεοφιλελευθερισμού, κρατικού ρατσισμού και κοινωνικού εκφασισμού, και ειδικότερα για τους τρόπους με τους οποίους το φύλο και η σεξουαλικότητα επενεργούν ως θεμελιακές διαστάσεις του εκφασισμού στις συνθήκες της κρίσης. Η υπαγωγή των γυναικών στο «φυσικό» ρόλο της οικιακής φροντίδας στο πλαίσιο του αποδεκατισμού του δημόσιου συστήματος φροντίδας, η ανασφάλιστη εργασία της οικιακής φροντίδας που αναλαμβάνουν μετανάστριες από τον παγκόσμιο νότο, οι αποκλεισμοί του οικογενειοκρατικού μοντέλου φροντίδας, η διαπόμπευση των οροθετικών γυναικών, ο νεοναζιστικός όχλος έτοιμος να λιντσάρει τις «ξεσκισμένες αδερφές» έξω από το θέατρο Χυτήριο, τα ρατσιστικά πογκρόμ εναντίον των τρανς ατόμων από την Αστυνομία Θεσσαλονίκης προκειμένου «να βελτιωθεί η εικόνα της πόλης»: δεν είναι απλώς δευτερεύοντα ούτε «μειονοτικά» συμπτώματα της νεοφιλελεύθερης οικονομίας της ωμότητας και της εγκατάλειψης. Είναι ο αθέατος και άδηλος κανόνας της. Αποτελούν αποτυπώματα μιας βιοπολιτικής που δεν είναι απλώς παράπλευρη απώλεια της κρίσης αλλά κρίσιμη στρατηγική διακυβέρνησης μέσω της κρίσης.

---

⁵ Για τη βιοπολιτική του νεοφιλελευθερισμού, βλ. Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*.

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΑΘΑΙΡΕΣΕΙΣ ΣΗΜΑΣΙΩΝ
ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΜΙΑΣ ΠΕΡΙΦΡΑΞΗΣ ΚΑΙ ΕΝΟΣ
ΚΟΙΝΟΥ (COMMON) ΣΤΗΝ ΦΥΣΙΚΗ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ‘‘ΣΚΟΥΡΙΕΣ’’
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΙΕΡΙΣΣΟΣ, ΣΤΗΝ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ ΤΗΣ
ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.

Ιορδάνης Στυλίδης

Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων,
της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
stilidis1@otenet.gr, istylidis@uth.gr,

Όπως γνωρίζουμε όλοι, ήδη μπλεγμένοι και δόκιμοι ασκητές στις αιτίες και τα συμπτώματα της γενικής οικονομικής και πολιτισμικής κρίσης της τελευταίας πενταετίας στον νότο της ευρώπης, στον βορρά της αφρικανικής ηπείρου αλλά και στις δυτικές διοικητικές οντότητες της εγγύς ανατολής, στην περίμετρο δηλαδή της Μεσογείου θαλάσσης, το σύνολο των βεβαιοτήτων για την κοινή ζωή και το αξιακό και οικονομικό πλέγμα που την καθόριζε για τουλάχιστον μισό αιώνα έχει διαρραγεί. Αυτή η διάρρηξη συμπαρέσυρε μαζί της όχι μόνο τις υλικές βεβαιότητες, την ευστάθεια και την ευρωστότητα της ζωής ‘‘...όπως την ξέρουμε...’’ αλλά και το ιδεολογικό της πλέγμα, το αξιακό της σύστημα που συγκρατούσε και συγκροτούσε την γενική και μεριστή ιδέα για τον πολιτισμό.

Η ιδεολογική οικονομικο-γενής αγριότητα του νεο-φιλελεύθερου καπιταλισμού εκφρασμένου από τα τυπικά δημοκρατικο-φανή καθεστώτα του ευρωπαϊκού νότου και η θρησκευτικο-γενής αγριότητα των απολυταρχιών στις νότιες και ανατολικές ακτές της μεσογείου υφίστανται μία εξωτερική και μία εσωτερική συντριπτική πίεση αναδιάθρωσης εγκαταλείποντας ή αναδιατάσσοντας ταχύτατα τα ισχυρά τους κοινωνικά και ιδεολογικά υπόβαθρα. Αυτό που γίνεται φανερό είναι πως η διαβρωτική ισχύς των εσωτερικών εγκατεστημένων ιδεολογικών μηχανισμών ορισμού και καθορισμού της ιδέας και των πρακτικών για ‘‘...τα τυπικά της ζωής όπως τα ξέρουμε...’’ (1. η διάχυση και εγκατάσταση της αποκλειστικής ιδεολογίας της νεο-φιλελεύθερης αγοράς, 2. η εγκατάσταση της ιδέας και των ιδεολογικών διακλαδώσεων της βιο-πολιτικής των αλληπάλληλων κρίσεων ως συνισταμένων της γενικής ιδέας της κρίσης ως συστατικού της ζωής, 3. Η πλημμυρίδα των δειγμάτων του αποικισμού του φαντασιακού έως το σημείο της κατασκευής ενός εικονογραφημένου ανθρώπου των διάσπαρτων και άτακτων ιδεολογημάτων, των εξαρτησιογόνων φαινομένων, και όχι της δυνατής και ανεξέλεγκτης ελκυστικότητας της ζωής) συνετέλεσε στην ραγδαία διάλυση του κοινωνικού ιστού τόσο των φαινομένων δυτικών ευρωπαϊκών δημοκρατικών του νότου όσο και των φαινομένων σταθερών απολυταρχιών του αφρικανικού βορρά και της ασιατικής δύσης. Η ποικιλία και η πλοκή των δικτύων τόσο των κυβερνητικών και διοικητικών ελίτ όσο και της γενικής διάχυτης κοινωνικής διαφθοράς καθώς και η τεχνική ανικανότητα στην ευέλικτη και ακριβή διαχείριση κάθε ποσότητας πλούτου, που προοριζόταν να διαχυθεί ομαλά στο εσωτερικό αυτών των κοινωνιών ώστε να μπορέσει να προστατεύσει το κοινωνικό πλέγμα αναγκών και εκδηλώσεων, υπονόμεισε και διέλυσε τους ήδη

εξουδετερωμένους από το θέαμα*¹ κοινωνικούς ιστούς συντελώντας καίρια στην καταστροφή τους, τον μετασχηματισμό τους δηλαδή σε λειτουργικά και εργαλειοποιημένα στοιχεία της αγοράς*². Το αποτέλεσμα αυτής της καταστροφής, του μετασχηματισμού, δεν φαίνεται να έχει ένα ισχυρό αντίκτυπο στις ιεραρχίες και τις δομές της διακυβέρνησης και της αγοράς αλλά συνέτριψε, μετασχημάτισε ιδεολογικά δηλαδή, το διαρκώς υφιστάμενο και απαθές κοινωνικό σώμα. Η κρίση*³, ως διαρκής συνθήκη συγκρότησης και προσανατολισμού των κοινωνιών, αποτέλεσε και αποτελεί συνεχώς είτε έναν επιταχυντή (η ενεργή κρίση μιάς συλλογικής συμπεριφοράς έναντι ενός γεγονότος της πραγματικότητας) είτε ένα εργαλείο επιβολής κάθε πολιτικού σχεδιασμού διακυβέρνησης πληθυσμών σε συγκέντρωση, κάθε ειδικού και γενικού, ατομικού και δημόσιου ελέγχου (η πολιτική στρατηγική της εγκαθίδρυσης συνθηκών κρίσης ως τεχνική της βιο-πολιτικής διακυβέρνησης). Η τρομοκρατία των κυβερνο-τεχνικών που συνοψίζεται στις φράσεις και τα συνοδά στρεβλά ή εξουδετερωμένα περιεχομενά τους για το “...κοινό χρέος...”, την “...κοινή και ισχύουσα αποκλειστική ιδεολογία της αγοράς...”, την “...θεαματικοποίησης της δημοκρατίας...” και την “...άφωνη ζωή σε συγκέντρωση...” εξαπλώνεται και κυριαρχεί χωρίς να συναντήσει ισχυρές αντιστάσεις, χρεώνεται επί και μορφοποιεί την συμπεριφορά του κοινωνικού σώματος ενώ οι οικονομικές και κυβερνητικές ελίτ παραμένουν παραγωγοί, χειριστές και οδηγοί της.

Στην Ευρώπη, στο μέτωπο της Βόρειας Αφρικής και τις ακτές της εγγύς ανατολής αναδιατάσσεται ραγδαία ολόκληρο το υπόβαθρο της ιδέας και των μηχανισμών της αγοράς και μαζί με αυτό αναδιατάσσεται η ιδέα για τους τύπους και τις εκφάνσεις της ζωής ως καθημερινών στρατηγικών πρακτικών εγγύτητας και μοιρασμένης σκέψης*⁴. Κάθε κατάκτηση και κάθε ολοκλήρωση ενός οράματος για την εργασία και τα κοινά, μεριστά τυπικά της ζωής, την δημιουργία, δηλαδή, και την απόλαυση του ελεύθερου χρόνου, τις πολιτικές και φιλοσοφικές ενισχύσεις και εκμεταλλεύσεις των δυνατοτήτων πύκνωσης των συννευρέσεων, την επιτάχυνση του σχεδιασμού και την εφαρμογή ενός νέου πλήθους πρακτικών αλληλεγγύης, συμμετοχής στις δράσεις της εξομάλυνσης των ανισοτήτων, καταρρέει και οπισθοχωρεί εξαιτίας του ιδεολογικού στρατηγικού ρήγματος, της εξουδετέρωσης κάθε δυνατότητας ανταπόκρισης και ανταπάντησης σε όσα επιβάλλονται και εγκαθιδρύονται. Οι κοινωνίες αδυνατούν να ανταποκριθούν. Αδυνατούν

---

¹. Γκί Ντεμπόρ. *Η Κοινωνία του θεάματος*. Εδάφιο 42, : “...Το θέαμα είναι η στιγμή όπου το εμπόρευμα κατάφερε να φτάσει στην ολοκληρωτική κατοχή της κοινωνικής ζωής. Όχι μόνον η σχέση με το εμπόρευμα είναι ορατή, αλλά δεν βλέπουμε πιά παρά μόνον αυτή : ο κόσμος που αντικρίζουμε είναι ο κόσμος του εμπορεύματος. Η σύγχρονη οικονομική παραγωγή επεκτείνει τη δικτατορία της τόσο σε έκταση όσο και ένταση...”

². Γενικές Ομοσπονδίες εκπροσώπησης κλάδων της εργασίας στις συλλογικές διαπραγματεύσεις καθορισμού του μισθού, ομάδες καθορισμού πολιτικών στρατηγικών (“think tanks”) και επιρροής της νομοθετικής εξουσίας, χορηγοί στρατηγικών πωλήσεων ιδεολογίας και διαφημιστικών τακτικών για τη ζωή και τις συνήθειες του καθημερινού.

³. Με το διπλό νόημά της, την εξωτερική της συνείδησης κίνηση της πραγματικότητας (π.χ. η κρίση της οικονομίας, η πολιτική κρίση) αλλά και την άλλη, την διανοητική ικανότητα, την ενδογενή υποχρέωση της ενεργοποίησης της συνείδησης για τον έλεγχο ή την άμυνα έναντι μιάς αλλαγής της πραγματικότητας.

⁴. Σέρζ Λατούς. Το στοίχημα της απο-ανάπτυξης. Σελ. 15, : “Οι υπερκατοικημένες και εκπτώχευμένες περιοχές της Βόρειας Αφρικής, εμπροσθοφυλακή μιάς ηπείρου σε κατάσταση εγκατάλειψης, είναι περισσότερο από κάθε άλλη φορά χωρισμένες από τις ακτές της ευημερίας οι οποίες φαίνονται σαν απρόσιτοι παράδεισοι.”

να συγκροτήσουν λειτουργικούς πυρήνες, στοχαστικούς θύλακες παραγωγής ιδεολογίας και αδιάσπαστα μέτωπα αντίστασης.

Σε αυτό το πεδίο σύγκρουσης ακόμη και η διαλεκτική πρακτική ως στοχαστικό υπόβαθρο και εργαλειακή τακτική αναζήτησης διαφυγών από και πλαγιοκοπήσεων του κυρίαρχου και εγκατεστημένου μοντέλου σκέψης και επιβολής έχει ήδη εξουδετερωθεί και μεταμορφωθεί σε τακτικό παιχνίδι των μέσων επικοινωνίας διαμορφώνοντας και καθοδηγώντας θεαματικά τυπικά συμπεριφοράς (debates ή ‘‘συζητήσεις φραγής’’)*⁵ ώστε ‘‘...η δουλειά να γίνεται...’’. Έτσι, φαίνεται πως, αυτή η ευφυής μετακίνηση και υπονόμηση των επιτευγμάτων και των κατακτήσεων της σκέψης που ανιχνεύει, δημιουργεί και αποδίδει απαντήσεις, ενεργοποιώντας και κατευθύνοντας διαρκώς την κοινωνική δυνατότητα, αμυνόμενη στην περιοχή του θεαματικού εξουδετερώνεται πλήρως. Αυτή και κάθε δυναμική αντιπαράθεση με την πραγματική, ενεργή, και πλήρως επιβεβλημένη κυριαρχία του κεφαλαίου.

Ένα επίκαιρο παράδειγμα σηματορός αυτών των φαινομένων που συμπτκνώνονται και συνεπιδρούν ειδικά και καίρια ρυθμίζοντας την τοπική μεταβολή του χώρου και εξουδετερώνοντας το σημασιολογικό πλαίσιο που την υποστηρίζει είναι η περίπτωση του ανοικτού μεταλλείου στην περιοχή ‘‘Σκουριές’’ της Χαλκιδικής. Εκεί υπήρχε ανέκαθεν ένα τυπικό μεταλλείο συμβατικής εξόρυξης μετάλλων που, στο πλαίσιο της γενικής κρίσης αποδόθηκε ως ‘‘επένδυση ζωτικού ενδιαφέροντος’’ σε πολυ-εθνική μεταλλευτική εταιρία εξόρυξης ώστε να μεταβληθεί σε μεταλλείο ανοικτού τύπου πολλαπλασιάζοντας δραστικά και ανυπολόγιστα την φυσική επιβάρυνση της τοπικής γεω-μορφολογίας και γεωγραφίας σε απροσδιόριστο βάθος χρόνου. Αυτή η απόφαση και η επιβολή της όρισε και επιτάχυνε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά της σύγκρουσης αφενός σε ένα ειδικό ιδεολογικό-στοχαστικό πεδίο και αφετέρου και αλληλένδετα σε ένα πρακτικό-επικοινωνιακό πεδίο.

Η πρόθεση αυτής της εισήγησης είναι η ανίχνευση μιάς πιθανής ενεργού και καίριας συσχέτισης. Είτε ενός δεσμού δηλαδή είτε ενός ρήγματος δυνατότητας μεταξύ των δυνατών εργαλείων-κειμένων και των συνοδών πρακτικών εξελίξεων από την υιοθέτηση τους. Εργαλείων-κειμένων που, είτε εμφανίστηκαν εκεί να αλληλεπιδρούν και να ορίζουν τις ειδικές τοπικές συμπεριφορές, τις συνοδούς πρακτικές και τις ταυτότητες των δρώντων υποκειμένων είτε αναμένουν ακόμη την υποδοχή τους, την υιοθέτηση και την εξαπόλυση τους, την ραγδαία υιοθέτηση και τη μετατροπή τους σε πολιτικά και στοχαστικά εργαλεία, εργαλεία εξέδρες και φορείς ειδικής πολεμικής σημασίας και σημαντικής εγκατάστασης ιδεολογίας. Εργαλείων-κειμένων που μπορούν ακόμη να χρησιμοποιηθούν σε αυτή την τυπική και ουσιώδη αντιπαράθεση σε αυτό το χωρικό θύλακα σχέσεων διαφοράς:

1. ΟΙ ΣΗΜΑΣΙΕΣ ΩΣ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΕΝΟΣ ΥΠΟΒΑΘΡΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ.

---

⁵. Με τη φράση ‘‘συζήτηση φραγή’’ (debate) ορίζω ένα τελετουργικό θεαματικό τυπικό, κυρίως στην εποχή της ψηφιακής κατασκευής της ζωής σαν εικονογραφία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, όπου προσφέρονται και ‘‘εξετάζονται’’ δημόσια και ενδεδειγμένα εναλλακτικές δυνατότητες εφόσον όμως έχει ήδη πραγματοποιηθεί από το κράτος μία σειρά τεχνικών ή γραφειοκρατικών, νομικών επεμβάσεων που εξουδετερώνουν κάθε δυνατότητα μετατροπής ή μετασχηματισμού. Έτσι, επιτυγχάνεται η επιβολή της ιδέας του αποκλειστικού, του ειδικού και ιδεώδους κρατικού στρατηγήματος (η χάραξη μιάς οδού στην εξοχή ή την πόλη, οι υποδομές μιάς επέκτασης του σχεδίου πόλεως, ο σχεδιασμός μιας επέκτασης στην περιφέρεια και στις κοινότητες, η χρηματοδότηση ως σύστημα όρων και προθεσμιών, τα διόδια και η μετατροπή του δικαιώματος ελεύθερης διέλευσης σε εμπόρευμα.) έναντι του ανέφικτου και ατελούς άλλου, του διαφορετικού (εναλλακτικού, συλλογικού, ευέλικτου και, κυρίως, ανατάξιμου κατά βούληση).

1. Εκεί και γιαυτό, λοιπόν, εμφανίστηκε ένα **θεωρητικό-ιδεολογικό υπόβαθρο αναφοράς**, η κατασκευή και η χρήση μιας ειδικής προπαγάνδας για την ταιριαστή ιδέα της χρήσης του εγχωρίου πλήρους κόσμου και της φαινομένης ζωής, από τον κεντρικό διοικητικό πυρήνα άσκησης εξουσίας, τον εκτελεστικό φορέα της επιβολής της απόφασης και, ταυτόχρονα, εμφανίστηκε ένας δυνατός διαλεκτικός διεγέρτης, που αντιπαρέθεσε σε αυτό το επιβεβλημένο εξωτερικό υπόβαθρο αναφοράς ένα είδος **πρακτικών και θεωρητικών παραγμάτων-δηλώσεων** και διαδηλώσεων. Ως αντίσταση, ως αμυντικός αντίλογος, ως κοινή και μεριστή θέση σε αυτή την ενέργεια. Το θεωρητικό-ιδεολογικό υπόβαθρο υποστηρίζει ένα βασικό πλήθος φράσεων-προτάσεων που αποτελούν το γενικό περιεχόμενο της επίσημης και επιβεβλημένης προπαγάνδας. Παραδείγματα αυτών των φράσεων-στρατηγημάτων είναι οι φράσεις: “...η γενική οικονομική-λογιστική κρίση...”, “...η σημασία των επενδύσεων...” που ως φράσεις και περιεχόμενα με ειδικές-μαγικές ιδιότητες, ακόμη και τώρα, συνεχώς, φαίνεται να καθορίζουν και να εξαγνίζουν κάθε βίαη επιβολή μιας ή συνεχόμενων αποφάσεων. Η περιοχή, που τακτοποιείται “...κάπου εκεί... στην ανεξέλεγκτη γεωγραφία” περιφράχτηκε κυριολεκτικά και θεσμικά ως ειδική και ιδιωτική περιοχή και κάθε πράξη εναντίωσης σε αυτή την τακτική περιφράξη διώχθηκε και διώκεται συνεχώς θεαματικά ως “...τρομοκρατική πράξη...” ως πράξη άσκησης βίας επί του “...δημοσίου συμφέροντος...”. Με αυτόν τον τρόπο, δια των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της χρήσης βιντεοσκοπημένων και επεξεργασμένων πεντάλεπτων αναφορών σε “γεγονότα” και “πράξεις” εγκαταστάθηκε η ιδέα μιάς σειράς αρχείων και βεβαιώσεων πως “...κάπου εκεί... κάποιιοι...”, “...υπονομεύουν και καταστρέφουν...” σε όσους βρίσκονται έξω από το ζωτικό χωρικό εμβαδόν των γεγονότων και είτε υιοθετούν το σωτηριολογικό ιδεολόγημα που ελέγχεται και επιβάλλεται από την τοπική και γενική ρύθμιση και πρακτική της εξουσίας είτε δεν το υιοθετούν και τοποθετούνται, πλέον, στην θεαματικά και τεχνικά ορισμένη περιοχή του παγκοσμιοποιημένου μοντέλου ανταπόκρισης σε κάθε αντιπαράθεση επί ενός ζωτικού κρατικού-ταξικού συμφέροντος, στην περιοχή της “...τρομοκρατίας...”. Έτσι ο πληθυσμός μιάς ειδικής περιοχής, η οικεία γεωγραφία των πρακτικών και των συνεπειών της δυνατής και αυτο-ρυθμιζόμενης εύρωστης ζωής, φαίνεται να μετακινείται και να τακτοποιείται ως πεδίο και περιεχόμενο σημασίας στην δικαιοδοσία ενός πυρήνα “νόμιμων αντιπροσώπων”⁶ που διαχειρίζονται τον χώρο και το πλέγμα των σχέσεων εντός του ως γενική, απροσδιόριστη και κενή νοήματος ιδιοκτησία.

Έτσι, η ευθύνη των τοπικών κοινοτήτων για τις εκφράσεις και τις πρακτικές της ζωής τους, για τα εγγύς και άλλα τοπία τους, για τους ειδικούς και ποικίλους τόπους τους υποβαθμίζεται σε κενό σημασίας. Έτσι, αντιστρέφονται και διαστρέφονται οι όροι και οι έννοιες για την υπεράσπιση της ζωής, όπως περιέχεται και εκδηλώνεται σε κάθε τόπο και, σύμφωνα με την Οργουελιανή περιγραφή⁷, η βίαη κατάληψη μιάς ολόκληρης κοινότητας με πολιορκητικές στρατιωτικές τακτικές συμβαίνει και περιγράφεται ως “...ουσιώδης και αναπόφευκτη...” τακτική εντοπισμού και σύλληψης

---

⁶. Τους κρατικούς εντεταλμένους παραγωγής και άσκησης βίας δια της επικοινωνίας επί των πληθυσμών σε συγκέντρωση, τους δημόσιους χειραγωγούς και χειριστές της θεαματικής-φαντασιακής θέσμησης της κοινωνίας, δημοσιογράφους, τους κατασκευαστές και ανανεωτές του διαρκούς θεωρητικού-ιδεολογικού υπόβαθρου του νεο-φιλελευθερισμού.

⁷. Από το “1984” του Τζώρτζ Όργουελ, σελ. 63. : “...Στο τέλος θα κάνουμε κυριολεκτικά αδύνατο το έγκλημα της σκέψης, γιατί δεν θα υπάρχουν λέξεις για να το εκφράσει κανείς. Κάθε γενική έννοια που μπορεί ποτέ να χρειαστεί θα καλύπτεται με μία μόνο λέξη, το νόημα της οποίας θα είναι αυστηρά καθορισμένο και όλες οι παραπλήσιες της έννοιες θα έχουν εκλείψει και ξεχαστεί...”

“...τρομοκρατών...” με τη ύστερη πρόσθεση και επικουρία των νέων παγκοσμιοποιημένων και ομοιόμορφων τεχνικών προσδιορισμού της ταυτότητας, την τεχνική, δηλαδή, της ανάλυσης του ανθρώπινου γονιδιώματος ως δείγματος και απόδειξης του “...ήσουν παρών εκεί...”. Όπου το “εκεί” είναι ο γενέθλιος τόπος και οι εκφραστικές ποικιλίες του, το “εκεί” είναι το πεδίο, απόμακρο και πλησιέστατο όπως προτείνει ο Paul Virilio*⁸ όπου απλώνεται, εκδηλώνεται και λαμπιρίζει η ζωή, οι ζώες, που υφίστανται τη βία της έλλειψης της εννόησής τους.

2. ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΤΑΣΗ ΤΩΝ ΣΗΜΑΣΙΩΝ.

2. Εκεί, και γιαυτό συνεχώς, εμφανίστηκε και διαπραγματεύεται και πάλι το φαινόμενο της **έκτασης και της δυναμικής μιάς σημασίας ή μιάς ομάδας ή συστήματος σημασιών στο χώρο και στο χρόνο**. Ποιά είναι, δηλαδή, η ειδική δυναμική μιάς σημασίας, σε αυτό το παράδειγμα-τώρα, πόσο εξαπλώνεται και αντέχει και αν μπορεί αυτή η σημασία, το περιεχόμενό της, να κινητοποιήσει τους υπερασπιστές της. (...ποιούς;, από που;, πόσο μακριά; ως πότε;). Τι, ακόμη, χρειάζεται ώστε αυτή η σημασία ή το σύστημα σημασιών, να πρυτανεύσει διαρκώς στην μορφοποίηση και την εκπομπή του περιεχομένου της περιοχής-πεδίου και των δυνατών συμφραζομένων του. Έτσι, στην περίπτωση του ανοικτού μεταλλείου της Χαλκιδικής, σε αυτή τη σύγκρουση των γενικών και ειδικών αξιακών συστημάτων και των εννοιών που εκπορεύονται και διασπείρονται είτε από την κεντρική διοίκηση είτε από τις τοπικές κοινότητες που προσβάλλονται από την ενέργειά της, τα κυρίαρχα στρατηγήματα που προτάσσονται και διανέμονται μορφοποιούν ένα σύστημα παραδοχών και προπαγάνδας με ισχυρές λέξεις ή φράσεις φορείς σημασίας όπως : “...ο τουρισμός ως βαριά βιομηχανία...”, “...η Ελληνική οικονομία του χρέους...”, “...το ισοζύγιο, το πλεόνασμα του Α.Ε.Π. και η ανάπτυξη...”, “...η ανεργία...”, και, από την άλλη πλευρά : “...η προστασία της φύσης, των δασών και των ακτών...”, “...η καταστροφή των υδάτινων υπόγειων αποθεμάτων...”, “...η μόλυνση της θάλασσας...”, “...η αειφόρος βιωσιμότητα...”.

Και στις δύο περιοχές αυτών των αξιακών συστημάτων σημασίας, όπως φαίνεται, χρειαζόμαστε μία πρόσθετη ποικιλία τεχνικών διαλεύκανσης των περιεχομένων τους, χρειαζόμαστε τις θεωρητικές κατακτήσεις και τις προτάσεις των συγχρόνων στοχαστών ώστε να αναβλύσει, να εξαπολυθεί ακριβώς το αναμενόμενο και ζωτικό περιεχόμενο αυτών των φράσεων και να ξεσηκώσει την σκέψη και το σώμα. Να μετατρέψει το σώμα και την σκέψη, το λόγο του οποιουδήποτε ανθρώπου είτε σε φράχτη και υπερασπιστή της επένδυσης είτε σε “...τρομοκράτη...” και αρνητή της. Έτσι, χρειαζόμαστε την εκπαίδευση και την άσκηση της σκέψης και της συνείδησης στα περιεχόμενα και τις απόπειρες διαλεύκανσης που ήδη έχουν επιχειρήσει και προτείνει, αναφέρω εδώ ως παράδειγμα, ο Σερζ Λατούς στα βιβλία του : “Το στοίχημα της απο-ανάπτυξης” και το “Προς μία κοινωνία της λιτής Αφθονίας” καθώς και ο Μάσσιμο ντε Ανγκέλις στο βιβλίο του : “Κοινά, περιφράξεις και Κρίσεις”. Χρειαζόμαστε την εκπαίδευση και την άσκηση του σώματός μας στην ικανότητα και την παραμονή στο τοπίο, σε κάθε τοπίο, στους τόπους των γεγονότων, αυτού του γεγονότος και όλων των γεγονότων που αναμένουν την υπεράσπισή μας ώστε να επιταχυνθούν ή να πάνουν. Η διαφυγή μας από το πεδίο της θεαματικής-φαντασιακής θέσμισης των καθημερινών πρακτικών αλλά και, κυρίως, από

---

⁸. Από το “Η διαδικασία της σιωπής” όπου : ...είναι φυσικό αποτέλεσμα η ολοκληρωτική ανατροπή της ιδέας για την απόσταση. Είναι εφικτό για ένα πιλότο να καλύπτει 3.000 χλμ. για να βομβαρδίσει μία άγνωστη πόλη ενώ την ίδια στιγμή είναι αδύνατο να εισχωρήσει χωρίς πρόσκληση σε μία περιφρακτη κοινότητα (gated community)...”

την φαντασιακή θέσμιση των σημασιών που φαίνεται να αιωρούνται κενές περιεχομένου, χωρίς λειτουργικό βεβαιωτικό απόθεμα, χωρίς εκρηκτική ισχύ εκκίνησης, χωρίς ουσιαστικές συνδεσμολογίες με την πρακτικότητα. Χρειαζόμαστε το πρόσταγμα της προτροπής του ποιητή Αναγνωστάκη για “...τις λέξεις που πρέπει να καρφώνονται σαν πρόκες...”⁹.

Τώρα, εδώ, ήδη, προ πολλού, δέσμοι της διοικητικής δικτατορίας της “...αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας...”, δέσμοι της ζωής σε κατάσταση συγκέντρωσης¹⁰, δέσμοι του πληθωρισμού των θεαματικών φραγμάτων πληροφορίας που υφιστάμεθα υπό την επιρροή του ιδεολογικού προτάγματός τους, οι φράσεις “...το ισοζύγιο, το πλεόνασμα του Α.Ε.Π. και η ανάπτυξη...”, “...ο τουρισμός ως βαριά βιομηχανία...”, πως μπορούν να αποκαλύψουν ένα ακριβές, βεβαιωτικό και μεριστό νόημα, να σχηματίσουν ένα άθραυστο πεδίο σημασίας για ένα διάστημα χρόνου ώστε να αναζητήσουμε μία θέση και μία πρακτική υπεράσπισής τους, να σχηματίσουμε ένα και πολλά τάγματα αφιέρωσης και αέναης δράσης; Γιατί, εμείς όλοι, διαισθανόμαστε ένα κίνδυνο, ένα κενό σημασίας τη στιγμή της ανάγνωσής τους; Γιατί δεν μπορούμε να διεισδύσουμε στον ουσιώδη πυρήνα τους; Γιατί δεν μπορούμε να βεβαιώσουμε ακριβώς την υλική και αποθεματική τους αξία ως πλούτου που θα έπρεπε να διατίθεται εκτός ελέγχου και να μετασηματίζει αρμονικά τις ζωές μας;

Ας δούμε εδώ δύο παραδείγματα, που απαντάνε ακριβώς στα προηγούμενα ερωτήματα.

Η λέξη και η έννοια της ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.

Ας διαπεράσουμε, ας διατρήσουμε το νόημα της λέξης “ανάπτυξη”: “...Το πρόβλημα με αυτή την έννοια είναι πως είναι «εύπλαστη», μιά λέξη «αμοιβάδα» με το νόημα που της δίνει ο Ούβε Πόρσκεν, μαθητής του Ιβάν Ιλιτς. Αυτό που χαρακτηρίζει αυτή και πολλές

---

⁹ Αναγνωστάκης : “...Σαν πρόκες να καρφώνονται οι λέξεις, να μην τις παίρνει ο άνεμος...”, Ποιητική, 1943.

¹⁰ Με την φράση *ζωή, άνθρωποι ή άτομα σε συγκέντρωση* προσδιορίζω τον σύγχρονο τρόπο της διοικητικής επιβολής, της θεαματικής κατεύθυνσης και του ελέγχου της ζωής στις πόλεις, την βιο-πολιτική των ενσωματωμένων τυπικών των σχέσεων, όπου παρά την εγκατάσταση ενός πυκνού, αναλυτικού και λεπτομερειακού προστατευτικού σώματος νομικής και θεσμικής οργάνωσής της υπό το γενικό υπόστρωμα της οικονομίας του καπιταλισμού, της “ελεύθερης” αγοράς, αυτή η πυκνότητα κειμένων προστασίας εκτοπίζει κάθε απόπειρα δυνατής χρήσης της επειδή χρειάζεται πάντα μιά λαβυρινθώδη διαμεσολάβηση. Ταυτόχρονα και παράλληλα οι συνέργειες 1. της ηθελημένης στρατηγικής της εξουδετέρωσης κάθε ιδιαίτερου και ενεργού ρυθμιστικού στοιχείου και της καταστολής κάθε απόκλισης, κάθε τροπικότητας της συμπεριφοράς, 2. η εκπαιδευτική στρατηγική του θεάματος και των μέσων κατασκευής και μαζικής επιβολής γνώμης καθώς και 3. η κυριαρχία των πυρήνων της οικονομικής και πολιτικής ισχύος αποκλείουν, δεν επιβάλλουν άμεσα, φράζουν θεσμικά κάθε δυνατότητα συλλογικής αντίδρασης, ανακατεύθυνσης, ειδικού σχεδιασμού και ανάπτυξης αυτο-διευθυνόμενων κοινοτήτων ή πράξεων μετασηματισμού δεσμεύοντας την ανθρώπινη ενεργητική και εύρωστη φύση στα τυπικά χωρικά και θεσμικά δεσμά της. Η ζωή σε συγκέντρωση ορίζεται από το περιεχόμενο του συστήματος προστασίας της αλλά και από την εσωτερίκευση ενός συστήματος λειτουργικών γενικών “αληθειών”, καθοδηγητικών αρχών της συμπεριφοράς της σκέψης και της πρακτικής

άλλες λέξεις, λέει ο Πόρσκεν, είναι το ότι αρχικά ήταν εγκατεστημένες στην *καθομιλουμένη γλώσσα* όπου και έχουν ένα ακριβές νόημα. Μετά χρησιμοποιούνται από την *επιστημονική γλώσσα* και ύστερα από την *γλώσσα των τεχνοκρατών* με τόσο εκτεταμένο νόημα που έχει σαν αποτέλεσμα να μην σημαίνει τίποτε άλλο εκτός από το νόημα που θέλει να έχει ο χρήστης της σε κάθε στιγμή που την χρησιμοποιεί...” Ακόμη ειδικότερα, η λέξη-παράδειγμα, η λέξη «ανάπτυξη» υποστηρίζει μία έννοια «γενετικά» δυτικο-επικεντρωμένη περιέχοντας την *ύβριν*, την απουσία, δηλαδή, του ορίου. Μιλάμε και εισάγουμε την λέξη ανάπτυξη παντού χωρίς να καθορίζουμε ποιά είναι το διακύβευμα της ανάπτυξης, τι θα αναπτυχθεί, για ποιούς και μέχρι πού. Που βρίσκεται ο ειδικός εαυτός κάθε φορά σε σχέση με τη δυναμική των εκφάνσεων της έννοιας. Η έννοια της «ανάπτυξης» ως συστατικό της ιδεολογίας της προόδου εισάγει την ιδέα της διάρκειας, της αθανασίας, στην μυθολογία της οικονομίας και την συνείδηση των φονταμενταλιστών οπαδών και χειριστών της, που αρνούνται, δεν θέλουν να κοιτάζουν ηρωικά και να αποδεχτούν τα όρια του πλανήτη*¹¹.

Η λέξη και η έννοια της ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.

Ας, διατρήσουμε επίσης το περιεχόμενο της λέξης “οικονομία”: Το σύστημα δηλαδή των μεριστών κανόνων που θεσπίζονται και υποστηρίζουν την κοινή ζωή για ένα διάστημα χρόνου σε μία ειδική, όσο χρειάζεται, περιοχή και όχι ένα γενικό, επιβεβλημένο και αυταρχικό ενιαίο σύστημα βίαιης επιβολής ιδεολογημάτων και ομοιόμορφης πρακτικής. Η λέξη «οίκος», εδώ, δεν σημαίνει και δεν καθορίζει το οπτικό και κιναισθητικό όριο ενός κτίσματος αλλά, πολύ περισσότερο, το όριο της πόλης όπου αυτό βρίσκεται μαζί με το περιβάλλον φυσικό σύστημα, την ιδιότροπη γεωμορφολογία και τις καλλιέργειές, τα δίκτυα των κινήσεων και των προοπτικών δεσμών τους, τις σχέσεις με τις εγγύς και μακρυνότερες κοινότητες. “Οίκος” λοιπόν είναι και σημαίνει η ειδική περιοχή και το κτίσμα μαζί με όλο το κατορθωτό και περιρρέον σύστημα σχέσεων όπου περιέχεται.

Ψάχνοντας, λοιπόν, το περιεχόμενο των υπαρχουσών σημασιών και τον τρόπο που μπορούν να προκαλέσουν είτε μία αναγνωριστική μάχη λέξεων είτε μία γενική σύγκρουση όπου θα διατεθεί απεριόριστα ο εαυτός μπορούμε επίσης να ζητήσουμε και να συζητήσουμε τον σημασιολογικό πυρήνα των φράσεων “...αιφόρος βιωσιμότητα...” και “...καταστροφή των υδάτινων υπόγειων αποθεμάτων...” ως δειγμάτων και κινητήρων αυτής της απεριόριστης αφιέρωσης του εαυτού. Και εδώ, επίσης, αναγνωρίζουμε ισχυρούς και απροσπέλαστους ιδεολογικούς φράχτες, αδύνατες διελεύσεις, εξουδετερωμένες διαθέσεις της συνείδησης.

Γιατί συμβαίνει αυτό; Γιατί ποτέ δεν εκπαιδευθήκαμε να εννοούμε και να κατανοούμε τα περιεχόμενα των φράσεων, τα ισχυρά υπόβαθρα των σημασιών τους ως εφελθήρια, ως αφετηρίες μιας καταγιγιστικής και αδιάκοπης δράσης. Γιατί ποτέ, και εδώ, και τώρα, δεν διανοηθήκαμε να προσφέρουμε τον εαυτό μας ως πυρομαχικό μιάς αντιπαράθεσης όπου θα πρέπει να υπερασπιστούμε τους τρόπους και την εκφραστική ποικιλία της ζωής, όχι ως τακτική μίμηση μιάς ορισμένης τυπολογίας πράξεων (συναυλίες, συζητήσεις, εκδηλώσεις, ιστοσελίδες) αλλά ως στρατηγικό πεδίο ευφυών εκφράσεων και μοναδικών γεγονότων.

---

¹¹. Στο βιβλίο του Σερζ Λατούς “Προς μία κοινωνία της αφθονίας, εκδόσεις των συναδέλφων, Αθήνα 2013. “...Όμως, σε αυτό ακριβώς το σημείο εντοπίζεται το πρόβλημα: σε χώρες όπως οι Ηνωμένες πολιτείες, η Ιαπωνία και οι ευρωπαϊκές, των οποίων το οικολογικό αποτύπωμα κυμαίνεται από τρεις έως δέκα πλανήτες, η μηδενική οικονομική μεγέθυνση ή η μηδενική απο-ανάπτυξη δεν είναι αρκετές. Θα πρέπει οπωσδήποτε να επιχειρηθεί η αλλαγή του προσανατολισμού τους και η στροφή προς το μοντέλο της λιτής Αφθονίας...”

Είναι εμφανές και αποδεικτικό, στο παράδειγμα των μεταλλείων της Χαλκιδικής, πως η δράση, ως στάδιο και οικονομία της αποδοχής του ζωτικού περιεχομένου των σημασιών αλλά και του βαρέως εξοπλισμού μας με αυτό το περιεχόμενο, περιορίζεται στη διάσπαρτη και θεαματική συμμετοχή ακτιβιστών από τις δύο πεπερασμένες κοινότητες ιδεών και ενός άλλου, ακαθόριστου, κοινού “...γενικού υιοθέτη ιδεών αλλά όχι διαρκών εξοπλιστικών και επιθετικών πρακτικών...”.

Ενώ, λοιπόν, εκεί, στην ορεινή χαλκιδική, σχεδιάζεται η στράγγιση του νερού μιάς ολόκληρης φυσικής οικονομίας για την εξορυκτική διαδικασία, η ολική επι-μόλυνσή του, η εναπόθεσή του σε ασταθείς επιφανειακές δεξαμενές και η απόρριψή του στις ακτές, όπως έχει ήδη γίνει στο παρελθόν, η ολική καταστροφή, δηλαδή, του υπόβαθρου της ζωής, οι τοπικές κοινότητες επιδεικνύουν και εξαντλούν τη δυναμική τους σε θεαματικές συναυλίες, θεαματικές συζητήσεις, θεαματικές διαλέξεις και “...μεγάλες και σημαντικές θεαματικές διαδηλώσεις...” αντί, όπως θα έπρεπε, να διαθέσουν εντελώς τους εαυτούς τους, τον πληθυσμό τους, στην υπηρεσία του προτάγματος της υπεράσπισης του ειδικού και γιαυτό καθολικού χώρου της ζωής τους, γεννώντας μία νέα τοπική πολιτική ευτοπία, γεννώντας, αναπαράγοντας και εμπλουτίζοντας ένα κοινό υπεράσπισης του κοινού υπόβαθρου της ζωής τους όπως το προτείνει ο Μάσσιμο ντε Ανγκέλις στο βιβλίο του “Κοινά, Περιφράξεις και κρίσεις”¹².

3. ΣΗΜΑΣΙΕΣ ΕΛΚΥΣΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΓΕΡΤΕΣ ΣΕ ΑΝΑΜΟΝΗ. (ή, η FULL-ΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΗ)

3. Επιπροσθέτως, ενώ στις προηγούμενες δύο ενότητες ανιχνεύτηκε η ειδική ταυτότητα, η ειδική κινητικότητα και η συνδεσιμότητα-συσχέτιση των συστημάτων σημασίας που ήδη εφαρμόστηκαν, εκεί, καθόρισαν, επιρρέασαν και οριοθέτησαν την τοπική δυναμική λειτουργία του παραδείγματος της Χαλκιδικής πρέπει τώρα να αναζητηθούν, πρέπει να αναζητούνται διαρκώς, οι νέες και αναμένουσες προτάσεις, τα νέα ευέλικτα συστήματα σημασιών και των συνδεδεμένων ακτιβιστικών προϋποθέσεων που βρίσκονται ακόμη σε αναμονή της διαπίστωσης και της ευφυϊούς υιοθέτησής τους.

Υπάρχουν, δηλαδή, διασπαρμένα στην παραγωγή στοχασμού και κατευθυντήριων ιδεών για τη ζωή και τη δράση κείμενα, προτάσεις, που περιέχουν νέα και ισχυρά ερωτηματικά πεδία συναγερμού. Αυτά τα περιεχόμενα αποτελέσματα της σκέψης, της δυνατής έξαλης και εκτατής στο χρόνο δράσης είναι ο νέος και έκτακτος οπλισμός σημασιών που πρέπει να τροφοδοτήσει και να ανα-προσανατολίσει την πρακτική των εμπλοκών με την δομή της τοπικής διοικητικής εξουσίας, να επιταχύνει και να εμπλουτίσει την μέριμνα για την κοινή ζωή, να υπερσκελίζει τα ασθενή και ανόητα πλέον τυπικά των δημοσίων τεχνικών εκδηλώσεων, να υπερχειλίσει την δεξαμενή σκέψης και συνοδού πρακτικής των γρηγορούντων κατασκευαστών και υπερασπιστών των κοινών.

Ως παράδειγμα και προσφορά σε αυτή την κοινή συζήτηση αναζήτησης και εντοπισμού παραγωγών παραδειγμάτων σκέψης, την έγκαιρη διάγνωση των νέων ειδικών στόχων και

---

¹² “...Διάφοροι υποστηρικτές τους προτείνουν διαφόρων ειδών κοικά ως λύσεις σε ένα πλήθος προβλημάτων και ζητημάτων που πηγάζουν από την παγκόσμια οικονομία. Αυτά περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, τα κοινοτικά κοινά, τα περιβαλλοντικά κοινά, τα κοινά των φυσικών πόρων (όπως το νερό), τα αποθέματα κοινής κληρονομιάς κ.ο.κ. Συχνά, αυτά τα είδη κοινών μπορούν να προσδιορίζονται επειδή αναγνωρίζονται οι αγώνες ενάντια στην περίφραξή τους, ως αγώνες με θετικό περιεχόμενο και προτάσεις για τη δημιουργία νέων κοινών. Για παράδειγμα, οι κοινοί φυσικοί πόροι αντι-διαστέλλονται στην ιδιωτικοποίηση του νερού...”

των δυναμικών προσεγγίσεων της επίτευξής τους, τη διαμοίραση και την έκταση των ειδικών και των εύπλαστων σημασιοδοτήσεων των περιεχομένων τους που θα τροφοδοτήσουν εκ νέου και θα εξοπλίσουν ισχυρά τη σκέψη και τις πρακτικές κάθε διεκδίκησης και κάθε συλλογικής και μεριστής κατασκευής ιδεωδών υποβάθρων της ζωής προτείνονται τα περιεχόμενα των στοχαστικών προτάσεων του Σέργιου Λατούς και του Μάσιμο ντε Ανγκέλις για τη δημιουργία και τη δοκιμασία γαλήνιων και συμβιωτικών κοινωνιών, την εννόηση των συστατικών σχέσεων σύγκρουσης και των δυναμικών ισορροπιών σχέσεων των μετόχων των δυτικών κοινωνιών.

Βιβλία οπλισμοί, διατρητικές προτάσεις μίας παιγνιώδους, συνεχούς και αυστηρής διερώτησης για την ποικιλία και τις πλέξεις των δυνατών προσεγγίσεων και αποπειρών που οφείλουμε να ξεκινήσουμε, να ταχθούμε στο περιεχόμενό τους.

Η πρόταση του Λατούς*¹³ για την απο-ανάπτυξη, την στιγμή, δηλαδή, της δικής μας ειδικής κρίσης για την κρίση του γενικού αξιακού περιεχομένου, περιέχει, ανάμεσα στα τόσα άλλα, την πρόταση ενός προγράμματος στηριγμένου στα περιεχόμενα των ορισμών για την επαν-αξιολόγηση, την επαν-εννοιολογικοποίηση, την αναδόμηση, την αναδιανομή, τον επανεντοπισμό (re-localiser, re-localisation), την μείωση, την επανα-χρησιμοποίηση και την ανακύκλωση.

Όπως σημειώνει: “...αυτοί οι οκτώ αλληλεξαρτώμενοι αντικειμενικοί σκοποί μπορούν να ξεκινήσουν τον ενάρετο κύκλο της συμβιωτικής απο-ανάπτυξης...” Αυτοί οι ορισμοί όμως θα πρέπει πρωταρχικά και ιδίως να αναλυθούν, να αναγνωριστούν ενδελεχώς και να διδαχθούν ώστε να αποτελέσουν τα πολύτιμα υπόβαθρα των μελλούμενων ή άμεσων δράσεων. Να γίνουν τα θέματα ενός σχολείου εξοπλισμού με δυνατά περιεχόμενα που αναμένουν την υιοθέτησή τους “...απέναντι στην έλλειψη μέτρου, την *υβρι* του ειδικού εγκατεστημένου συστήματος αξιών και σχέσεων...” που, όπως αναφέρει ο Jean Paul Besset* “...αποτελείται από άλλες έννοιες οδηγούς συμπεριφορών όπως “...η υπερ-δραστηριότητα (sur-activité), η υπέρ-ανάπτυξη (sur-developpement), η υπέρ-παραγωγή, η υπέρ-αφθονία, η υπέρ-άντληση, η υπέρ-αλιεία, η υπέρ-βόσκηση, η υπέρ-κατανάλωση, οι υπέρ-συσκευασίες, η υπέρ-επικοινωνία, η υπέρ-κυκλοφορία, η υπέρ-ιατρικοποίηση, η υπέρ-χρέωση, ο υπέρ-εξοπλισμός...”

Η πρόταση του Ντε Ανγκέλις*¹⁴, στη συνέχεια, για την ταυτότητα και τη δυναμική των κοινών και των περιφράξεων ως συστατικών στοιχείων των συγκρούσεων στην ιστορία, είναι μία ανεξέλεγκτη εξέταση-τακτοποίηση των συμπλοκών και των πλεγμάτων των σχέσεων που εκφράζονται και επιδεικνύονται από τις χωρικές και εντόπιες-εγχώριες κοινωνικές εκδηλώσεις τους, ένας εξαντλητικός δείκτης της σύγκρουσης μεταξύ των σχέσεων εξουσίας και των σχέσεων ομαλής και αδιατάρακτης τοπικής και μεριστής ρύθμισης.

Όπως σημειώνει: “...Η μετατροπή του ουσιαστικού common : *κοινό, κοινότητα*, στο ρήμα commoning : να δημιουργώ και να υπερασπίζομαι μία κοινότητα, δεν είναι μία απλή πράξη αλλά μία πράξη τόλμης. Στην από κοινού παραγωγή και (ανα)παραγωγή οι κοινότητες αποφασίζουν τους κανόνες, τις αξίες και την σημασία των πραγμάτων

---

¹³. Στο βιβλίο του Σερζ Λατούς : “Το στοίχημα της Απο-ανάπτυξης”, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2018.

¹⁴. Στο βιβλίο του Μάσιμο ντε Ανγκέλις : “ Κοινά, Περιφράξεις και Κρίσεις “, Εκδόσεις των ξένων, Θεσσαλονίκη, 2013.

(σχέσεων). ‘...Αυτό που οι φονταμενταλιστές οικονομολόγοι της ελεύθερης αγοράς ονομάζουν «τραγωδία των κοινών» είναι στην πραγματικότητα η καταστροφή των κοινωνικών σχέσεων που ελεύθερα συγκροτούν τα κοινά, η καταστροφή που επιφέρουν τα προγράμματα δομικής προσαρμογής που επιβάλλονται είτε από τον στρατό (την αστυνομία, την κρατική ρύθμιση)...’ είτε από την εγκατεστημένη τεχνική της πειθούς του οικονομισμού δια των μέσων μαζικής διαφήμισης και επιβολής των φαντασιακών ρυθμίσεων της ζωής σε συγκέντρωση.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Έτσι, μετά την παράθεση αυτών των αποσπασμάτων από τα βιβλία των δύο στοχαστών, κάθε αποσπάσματος από κάθε πρόσθετο και ειδικό βιβλίο που μεταφέρει και δύναται να καθορίσει μιά συμβουλευτική εξέδρα, ένα πεδίο δράσης, ανα-διάταξης και εγκατάστασης μιάς και πολλών δυνατών μεριστών σχέσεων πολιτικής(διανοητικής) και υλικής(πρακτικής) αξίας, κάθε βιβλίου που υπερασπίζει και διδάσκει την πρακτική και τα αιτήματα της συλλογικής διαπραγμάτευσης ‘...των προφανών γεγονότων της αντίληψης...’*¹⁵ σε συνθήκη κοινής δράσης, φαίνεται πως οι σημασίες και οι σηματοδοτήσεις χώρου και σχέσεων καθώς και το εκάστοτε πλέγμα των αλλοιώσεων και των ανα-συνθέσεων τους αναμένουν διαρκώς την εγκαθίδρυση ενός γενικού και γενικευμένου σχολείου. Ενός αρχείου γεγονότων και ενός ιδρύματος ανάπτυξης, καλλιέργειας και διασποράς των αποτελεσμάτων της αναλυτικής και στοχαστικής σκέψης. Ενός δικτύου ειδικής πολεμικής επικοινωνίας, ενός, εντέλει, νέου είδους πολίτη εργάτη, διανοούμενου και στοχαστή, επεξεργαστή και φορέα των ποικιλιών και των αιτημάτων της κοινής και μεριστής ζωής.

ΕΙΚΟΝΕΣ

1. www.ecology-salonika.org
2. www.ethnos.gr
3. www.sky.gr
4. ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ,
<http://antigoldgreece.wordpress.com/2012/07/>
5. www.902.gr
6. www.karfitsa.gr
7. www.sky.gr

---

¹⁵. ‘... Ζακ Ρανσιέρ, ‘ Ο μερισμός του Αισθητού, Αισθητική και Πολιτική : ‘...που αποκαλύπτει ταυτόχρονα τόσο την ύπαρξη κάτι κοινού (common) όσο και τους διαχωρισμούς που ορίζουν στο εσωτερικό αυτού του συστήματος, τα αντίστοιχα μέρη και θέσεις...’, σελ. 15, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού πρώτου, 2010.

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ: ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ;

Νικόλαος Καλογήρου¹, Αθηνά Χριστίνα Συράκου²

1. Αρχιτέκτων, Καθηγητής Αρχιτεκτονικού και Αστικού Σχεδιασμού, Πρόεδρος του
Τμήματος Αρχιτεκτόνων, Π.Σ. ΑΠΘ.

2. Αρχιτέκτων, Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Π.Σ. ΑΠΘ,
email: acsyarakoy@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η συνηθισμένη πρακτική στον αστικό σχεδιασμό περιλαμβάνει μεμονωμένες επεμβάσεις στον αστικό ιστό, που δεν εντάσσονται σε ένα συνολικό πρόγραμμα. Σε μία περισσότερο συνειδητή διαδικασία, τα επιμέρους θέματα θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται με πειραματικές σχεδιαστικές προτάσεις και συνειδητές πολιτικές αποφάσεις που προκύπτουν από τη συμμετοχή των πολιτών.

Η παρούσα οικονομική κρίση εκ των πραγμάτων έχει επιβραδύνει την υλοποίηση μεμονωμένων έργων αστικού σχεδιασμού, και ίσως δημιουργεί μια ευκαιρία για τη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής προσέγγισης.

Στην εισήγηση αυτή θα σχολιάσουμε δυο διαφορετικά έργα/δράσεις, τα οποία έγιναν μέσα σε συνθήκες οικονομικής δυσπραγίας και θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως παραδείγματα ή ως οδηγοί, εναλλακτικές λύσεις στο συμβατικό πρότυπο που εφαρμόζεται ώστε να αρθούν ορισμένα από τα προβλήματα που το συνοδεύουν.

Το πρώτο παράδειγμα αφορά την πιλοτική εφαρμογή σχεδιαστικής πρότασης πεζοδρόμησης της οδού Αγίας Σοφίας, μεταξύ των οδών Τσιμισκή και Μακένζι Κίνγκ, στη Θεσσαλονίκη. Ο απλός σχεδιασμός και το χαμηλό κόστος κατασκευής (πέντε χιλιάδες ευρώ) σε μία εφήμερη διαμόρφωση θέτουν στους πολίτες της πόλης ερωτήματα, υποστηρίζοντας το διάλογο. Παράλληλα με την πειραματική κατασκευή, παραμένει η επιλογή της εύκολης τροποποίησης.

Η δεύτερη δράση αποτελεί ένα πρόγραμμα συμμετοχικού σχεδιασμού, με σχεδόν μηδενικό κόστος, κατά το οποίο οι πολίτες με τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων αξιολόγησαν αστικές παρεμβάσεις του Δήμου Θεσσαλονίκης και εξέφρασαν τις απόψεις τους σχετικά με το μελλοντικό σχεδιασμό πεζοδρόμων. Παράλληλα, φοιτητές του Α.Π.Θ. αξιοποίησαν τα αποτελέσματα της έρευνας για να ανασχεδιάσουν τμήμα της οδού Φιλικής Εταιρείας στο οποίο δεν είχε ακόμη επέλθει ο Δήμος.

Και τα δύο αυτά έργα/δράσεις αναδεικνύουν ότι ακόμη και με ελάχιστα μέσα είναι εφικτή η άμεση αναβάθμιση των δημόσιων χώρων της πόλης. Παρόμοιες επεμβάσεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν τον καταλύτη τοπικών πειραματικών προγραμμάτων μικρής κλίμακας, που μπορούν να υλοποιούνται από γειτονιά σε γειτονιά, αποτελώντας τα αρχικά μέρη ενός συνόλου που θα διαμορφωθεί σταδιακά από την κοινωνία των πολιτών.

Λέξεις κλειδιά: συμμετοχικός αστικός σχεδιασμός, Θεσσαλονίκη

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συμμετοχή των πολιτών παρέχει πολλά πλεονεκτήματα οικονομικής, κοινωνικής, και σχεδιαστικής φύσης, ακόμη και σε σχέση με την μετέπειτα διατήρηση και φροντίδα της εκάστοτε παρέμβασης στον αστικό ιστό (Συράκου, 2012α).

Μερικά από τα προτερήματα της συμμετοχικής διαδικασίας είναι τα ακόλουθα:

1. *‘δίνει τη δυνατότητα σε υψηλής ποιότητας δημοκρατική διακυβέρνηση*
2. *ενισχύει την ικανότητα δημόσιας διαχείρισης*
3. *συμβάλλει στην ανάπτυξη και υλοποίηση προγραμμάτων αποτελεσματικά και αποδοτικά*
4. *οικοδομεί την εμπιστοσύνη του κοινού στη λήψη αποφάσεων*
5. *προκαλεί μια μεγαλύτερη κατανόηση δημόσιων θεμάτων, ανησυχιών, προτεραιοτήτων και λύσεων*
6. *οικοδομεί μια ευρύτερη υποστήριξη για προγράμματα και πρωτοβουλίες*
7. *αυξάνει την αμοιβαία μάθηση δια μέσου της ανταλλαγής πληροφοριών, στοιχείων και εμπειριών*
8. *διασφαλίζει ότι αποφάσεις και πολιτικές ενσωματώνουν γνώση και εμπειρία που διαφορετικά θα μπορούσαν να αγνοηθούν*
9. *αντικατοπτρίζει ένα ευρύτερο φάσμα δημόσιων ανησυχιών και αξιών στη λήψη αποφάσεων*
10. *εντοπίζει ταχύτατα πιθανές αμφιλεγόμενες πτυχές ενός θέματος και βοηθάει στο να συγκεντρωθούν διαφορετικές απόψεις για την επίτευξη συναίνεσης με ένα συνεργατικό τρόπο’.* (Slocum, 2003 : 11).

Υπάρχουν διάφορες μέθοδοι συμμετοχικού σχεδιασμού. Ποια όμως είναι τα κριτήρια επιλογής μεθόδου, ή ακόμη ποια είναι η διαδικασία δημιουργία μιας νέας; Στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρεται η αναζήτηση διάφορων ερωτημάτων που βοηθούν στην επιλογή μεθόδων συμμετοχικού σχεδιασμού, όπως:

1. *‘Ποιοι είναι οι ενδιαφερόμενοι που εμπλέκονται στη συμμετοχική διαδικασία; ...*
2. *Τι επιθυμούμε να έχει πραγματοποιηθεί από το συμμετοχικό πρόγραμμα; ...*
3. *Πού επιθυμούμε να οδηγήσει η συμμετοχική διαδρομή; Ποιοι είναι οι στόχοι;*
4. *Πως θα πρέπει οι άνθρωποι να συμμετέχουν; ...*
5. *Πότε κατά τη διαδικασία σχεδιασμού είναι επιθυμητή ή αναγκαία η συμμετοχή; ...*
(Sanoff, 2001 : 9)

Η συμμετοχή των πολιτών παρέχει παράλληλα μια σημαντική πηγή υποστήριξης και συναίνεσης ιδιαίτερα πολύτιμη και επιθυμητής σε καιρό κρίσης.

Στη Θεσσαλονίκη έγιναν δύο προσπάθειες συμμετοχής των πολιτών στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή προτάσεων σχετικά με το σχεδιασμό του δημόσιου χώρου: στην παρέμβαση σε τμήμα της οδού Αγίας Σοφίας και στην παρέμβαση σε τμήμα της οδού Φιλικής Εταιρείας.

2. ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΣΕ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

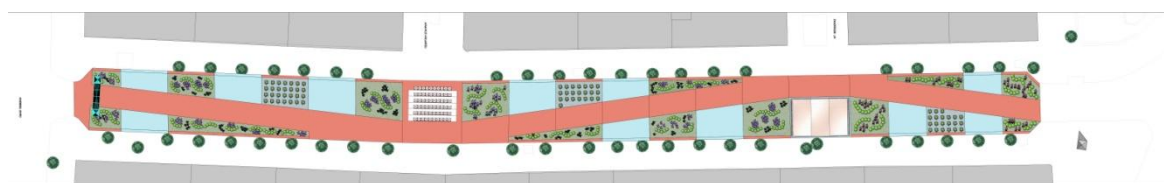
Η ταυτότητα του έργου περιλαμβάνει τα παρακάτω στοιχεία:

Αρχιτεκτονική μελέτη: Νίκος Καλογήρου, Τέλης Βασιλειάδης. Επίβλεψη: Αντιδημαρχία Αστικού Σχεδιασμού Πολεοδομίας και Δικτύων. Υπεύθυνη αρχιτέκτων:

Λένα Εμμανωλίδου. Κύριος έργο: Δήμος Θεσσαλονίκης. Κατασκευή: Αντιδημαρχία Αστικού Σχεδιασμού, Πολεοδομίας και Δικτύων. Χρόνος μελέτης: Σεπτέμβριος 2011. Χρόνος κατασκευής: Νοέμβριος 2011-Ιανουάριος 2012. Παρουσίαση, φωτογραφίες: Νίκος Καλογήρου.

Η πειραματική πεζοδρόμηση του τμήματος της οδού Αγίας Σοφίας από την Τσιμισκή ως την οδό Μακένζι Κινγκ από το Δήμο Θεσσαλονίκης παρέχει μια ευκαιρία για να δοκιμαστούν εναλλακτικές λύσεις στο συμβατικό πρότυπο που εφαρμόζεται ως σήμερα ώστε να αρθούν ορισμένα από τα προβλήματα που το συνοδεύουν. Οι προτεινόμενες διαμορφώσεις έχουν πιλοτικό χαρακτήρα, είναι αντιστρεπτές, το κόστος τους είναι χαμηλό και υλοποιήθηκαν άμεσα με τις υφιστάμενες δυνατότητες των υπηρεσιών του Δήμου Θεσσαλονίκης. Οι περιορισμοί αυτοί στο πλαίσιο της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν δημιουργικά και να δείξουν μέσα από ένα υλοποιημένο παράδειγμα ότι οι αναπλάσεις του δημοσίου χώρου είναι επιθυμητές, εφικτές και ενδιαφέρουσες από την οπτική του περιβαλλοντικού αστικού σχεδιασμού, χωρίς να συνεπάγονται αναγκαστικά αυξημένο κόστος. Επιπλέον η πειραματική εφαρμογή τους διευκολύνει στη συνέχεια την επιλογή των βέλτιστων λύσεων για τον οριστικό μελλοντικό σχεδιασμό των αντιστοιχών χώρων. Πρωταρχικά χαρακτηριστικά της πειραματικής πεζοδρόμησης ήταν η εφαρμογή ορισμένων αρχών σχεδιασμού φιλικών προς το περιβάλλον και η απόλυτη προτεραιότητα στη δημόσια χρήση του κοινόχρηστου χώρου της πόλης που συχνά καταλαμβάνεται σε υπερβολικό ποσοστό από τα παρόδια καταστήματα.

Η επέμβαση εντοπίστηκε στο χώρο που καταλαμβάνει το υφιστάμενο οδόστρωμα της οδού Αγίας Σοφίας. Ο κεντρικός πεζόδρομος διαφοροποιήθηκε με χρωματική σήμανση και κινείται σε τεθλασμένη γραμμή που προσδίδει δυναμισμό στην κίνηση των πεζών. Σε ειδικές περιπτώσεις και σε συγκεκριμένες κατάλληλες ώρες υπάρχει η δυνατότητα πρόσβασης οχημάτων για τροφοδοσία ή έκτακτες ανάγκες. Στα σημεία διασταύρωσης της Αγίας Σοφίας με τους υφιστάμενους πεζόδρομους Γεωργίου Σταύρου και Αγίας Θεοδώρας δημιουργήθηκαν κόμβοι –«πλατείες». Αυτοί συνδέονται με τις αποκλίνουσες χαράξεις του κεντρικού πεζοδρόμου και δημιουργούν περιοχές που μπορούν να φιλοξενήσουν εκδηλώσεις λόγου, μουσικής και πολιτισμού (Σχήμα 1).

Σχήμα 1. Κάτοψη της επέμβασης στο τμήμα της οδού Αγίας Σοφίας, μεταξύ των οδών Τσιμισκή και Μακένζι Κινγκ.

Ο χώρος που καταλαμβάνονταν από την άσφαλτο, υποδιαιρέθηκε σε μια ακολουθία μικρότερων διαδοχικών τμημάτων που προσδίδουν ρυθμό στον νέο πεζόδρομο. Τα περισσότερα διαμορφώθηκαν με φυτεύσεις σε προσωρινά χαμηλά παρτέρια ή εναλλακτικά με θάμνους και μικρά δέντρα σε κατάλληλα δοχεία. Το αυξημένο ποσοστό φύτευσης που αξιοποιεί τις δυνατότητες των υπηρεσιών πρασίνου του δήμου σηματοδοτεί την κατεύθυνση που πρέπει να έχουν οι μελλοντικές διευθετήσεις των κοινόχρηστων χώρων, έστω και αν σε αυτή τη φάση οι επεμβάσεις έγιναν επάνω στην υφιστάμενη

άσφαλο. Σημαντική καινοτομία είναι η ακολουθία χώρων με καθιστικά που σημαίνονται με χρώμα και έχουν δημόσια χρήση. Οι πολίτες αξιοποιούν αυτούς τους χώρους για ανάπαυση και αναψυχή χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν για αυτές τις υπηρεσίες στα γειτονικά καταστήματα. Έτσι αποκαταστάθηκε η πρωταρχική λειτουργία του δημόσιου χώρου ως καθιστικού της πόλης (Σχήμα 2).

Η είσοδος από την πλευρά της Τσιμισκή οριοθετήθηκε με «πύλη», ενώ η αντίστοιχη από την πλευρά της πλατείας Αγίας Σοφίας με «πύργο-σήμανσης». Οι κατασκευές των στοιχείων αυτών έχουν τη μορφή μεταλλικών ικριωμάτων που συνδυάζονται με καμπυλωμένες ευθειογενείς επιφάνειες που προσδίνουν το στοιχείο της κίνησης και του παιχνιδιού με το φως και τις σκιάσεις.

Σχήμα 2. Εικόνες κορμού και εισόδου της επέμβασης στο τμήμα της οδού Αγίας Σοφίας, μεταξύ των οδών Τσιμισκή και Μακένζι Κινγκ (φωτ. Ν. Καλογήρου).

Η αδρή αισθητική της επέμβασης εναρμονίζεται με το ελαχιστοποιημένο κόστος που περιορίστηκε με την επιλογή των απαραίτητων υλικών από αυτά που διέθετε ο Δήμος Θεσσαλονίκης (ενδεικτικό κόστος κατασκευής 5.000 ευρώ). Η υλοποίηση της πειραματικής πεζοδρόμησης έγινε με τη στενή συνεργασία και την επίβλεψη των υπηρεσιών του Δήμου Θεσσαλονίκης. Η ενθάρρυνση και η ουσιαστική συμπαράσταση του αντιδημάρχου αστικού σχεδιασμού πολεοδομίας και δικτύων, αρχιτέκτονα Ανδρέα Κουράκη υπήρξε καταλυτική για την ανάδειξη της σημασίας των εφήμερων παρεμβάσεων στον αστικό χώρο. (Καλογήρου Ν., 2012).

3. ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΣΕ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Με την παρέμβαση στο τμήμα της οδού Φιλικής Εταιρείας, μεταξύ των οδών Τσιμισκή και Μανουσogiαννάκη ασχολήθηκε το Εργαστήριο Συμμετοχικού Σχεδιασμού 'Είμαι Πολίτης και Όχι Απλά Κάτοικος'. Η δράση πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2012 και ήταν το αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ της Αντιδημαρχίας Αστικού Σχεδιασμού, Πολεοδομίας και Δικτύων του Δήμου Θεσσαλονίκης, του Τμήματος Αρχιτεκτόνων (Β' Τομέας Αρχιτεκτονικού και Αστικού Σχεδιασμού) του ΑΠΘ, και της Εθελοντικής δράσης της Χ.Α.Ν.Θ. 'Είμαι Πολίτης και Όχι Απλά Κάτοικος'. Παράλληλα, συμμετείχε η 1η Δημοτική Κοινότητα του Δήμου Θεσσαλονίκης καθώς και φοιτητές του μαθήματος 'Εισαγωγή στον Αστικό Σχεδιασμό, Μεθοδολογία, Ανάλυση, Απεικονίσεις' του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ.

Το εργαστήριο οργανώθηκε σε τρία στάδια:

Το 1^ο στάδιο συμπεριέλαβε την άμεση ενεργό συμμετοχή των πολιτών και την αποτύπωση των επιθυμιών και αναγκών τους σχετικά με το συγκεκριμένο τμήμα της οδού Φιλικής Εταιρείας, καθώς επίσης και μια αποτίμηση από τους ίδιους τους πολίτες, της αστικής παρέμβασης του Δήμου Θεσσαλονίκης στις οδούς Χρ. Σμύρνης και Φιλικής Εταιρείας. Οι δημόσιοι αυτοί χώροι είχαν επιλεγεί σε συνεργασία με το Δήμο Θεσσαλονίκης.

Σχήμα 3. Αριστερά η κεντρική αφίσα της δράσης. Στο κέντρο: Το σημείο συμπλήρωσης ερωτηματολογίων επί της οδού Φιλικής Εταιρείας, γωνία με οδό Τσιμισκή (φωτ. Σοφία Χατζηκοκόλη). Δεξιά: Το σημείο συμπλήρωσης ερωτηματολογίων σχετικά με την οδό Χρ. Σμύρνης, γωνία με την οδό Τσιμισκή (φωτ. Παρασκευή Ταράνη). Παράλληλα, φοιτητές διέρχονταν τις οδούς προτρέποντας πολίτες στη συμπλήρωση ερωτηματολογίων (Σχήμα 4 & 5).

Η συμμετοχή των πολιτών υπήρξε σημαντική. Συμπληρώθηκαν συνολικά 508 δελτία ερωτηματολογίων, 175 σχετικά με την αποτίμηση της παρέμβασης του Δήμου στην οδό Χρ. Σμύρνης, 148 σχετικά με την αποτίμηση της παρέμβασης του Δήμου στην οδό Φ. Εταιρείας και 185 σχετικά με το υπό σχεδιασμό υπόλοιπο τμήματος της οδού Φ. Εταιρείας

Το 2^ο στάδιο συμπεριέλαβε την ανάλυση των αποτελεσμάτων των δράσεων στους τρεις αυτούς δρόμους ενδιαφέροντος, από φοιτητές του ΑΠΘ.

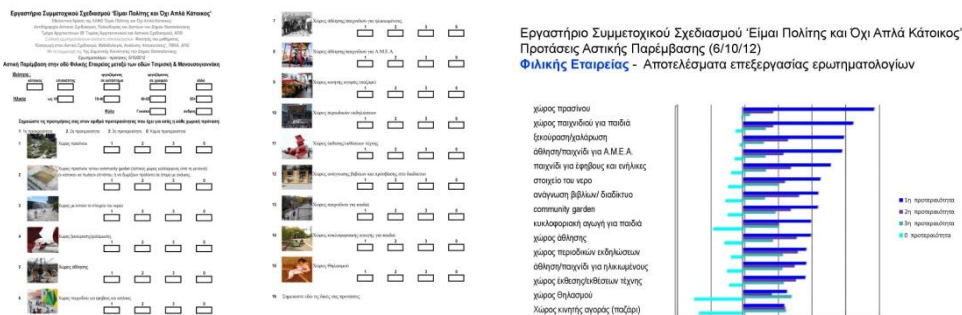
Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των ερωτηματολογίων του τύπου της αποτίμησης της παρέμβασης του Δήμου στην οδό Χρ. Σμύρνης (Σχήμα 4) παρουσιάζονται τα παρακάτω χαρακτηριστικά θέματα. Σε υψηλή προτεραιότητα αναδεικνύονται από τους πολίτες οι ανησυχίες τους για το κυκλοφοριακό πρόβλημα και την έλλειψη χώρων στάθμευσης και πρασίνου, για τη διευκόλυνση της χρήσης του ποδηλάτου και της ισότιμης πρόσβασης, ασφάλειας και οικειοποίησης του δημόσιου χώρου από διαφορετικές ομάδες πολιτών που σχετίζονται με το φύλο, την ηλικία, τις κινητικές δεξιότητες (ΑΜΕΑ), κλπ. (Συράκου, 2012β).

Πρόσθετα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των ερωτηματολογίων σχετικά με το υπό σχεδιασμό υπόλοιπο τμήμα της οδού Φ. Εταιρείας (Σχήμα 5) παρουσιάζονται οι παρακάτω χαρακτηριστικές προτάσεις, προτιμήσεις και προτεραιότητες των πολιτών. Σε υψηλή προτεραιότητα τοποθετούνται η παρουσία του φυσικού περιβάλλοντος (πρασίνου, υδάτινου στοιχείου, κλπ) και η οικειοποίηση του δημόσιου χώρου μέσα από δραστηριότητες αναψυχής, παιχνιδιού, άθλησης και κοινωνικοποίησης από διαφορετικές ομάδες πολιτών που σχετίζονται με το φύλο, την

ηλικία, τις κινητικές δεξιότητες (ΑΜΕΑ, παιδιά, ηλικιωμένοι), κλπ. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σχετικές διαφοροποιήσεις στις προτεραιότητες ανάμεσα σε διαφορετικό φύλο και ηλικιακές ομάδες (Συράκου, 2012β).

Σχήμα 4. Παράδειγμα ερωτηματολογίων και αποτελεσμάτων επεξεργασίας τους στην περίπτωση της αποτίμησης της παρέμβασης του Δήμου στην οδό Χρ. Σμύρνης.

Σχήμα 5. Παράδειγμα ερωτηματολογίων και αποτελεσμάτων επεξεργασίας τους σχετικά με τον υπό σχεδιασμό υπόλοιπο τμήμα της οδού Φ. Εταιρείας.

Σχήμα 6. Δύο εικόνες από την έκθεση στο κοινό της Θεσσαλονίκης των προτάσεων των φοιτητών (φωτ. Σοφία Χατζηκοκόλη, 31/10/2012).

Στη συνέχεια, υπό την επίβλεψη του καθηγητή Αρχιτεκτονικού και Αστικού Σχεδιασμού Νικολάου Καλογήρου, σε συνεργασία με την υποψήφια διδάκτορα Αθηνά Χριστίνα Συράκου, του Β' Τομέα Αρχιτεκτονικού και Αστικού Σχεδιασμού, Τμήμα

Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ, φοιτητές κλήθηκαν να αξιολογήσουν και να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα των δύο αυτών δράσεων στις σχεδιαστικές τους προτάσεις.

Στο 3^ο στάδιο το εργαστήριο ολοκληρώθηκε με τη δημόσια παρουσίαση των προτάσεων την έκθεσή τους, και την ενθάρρυνση ενός δημόσιου διαλόγου επί του θέματος (Σχήμα 6).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πειραματικές σχεδιαστικές προτάσεις και συνειδητές πολιτικές αποφάσεις που προκύπτουν από τη συμμετοχή των πολιτών θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια απάντηση στη συνηθισμένη πρακτική στον αστικό σχεδιασμό που περιλαμβάνει μεμονωμένες επεμβάσεις στον αστικό ιστό, που δεν εντάσσονται σε ένα συνολικό πρόγραμμα.

Ο συμμετοχικός αστικός σχεδιασμός θεωρείται ότι συνίσταται από τη συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων ενδιαφερόμενων μελών στη σχεδιαστική διαδικασία (Συράκου, 2012α). Παρουσιάζεται κύρια να αποτελεί μια διαδικασία η οποία προσανατολίζεται περισσότερο στην έννοια της συμμετοχής της κοινότητας στη διαδικασία του σχεδιασμού (Κωτσιόπουλος, 1975) και παρουσιάζεται να στηρίζεται στην πεποίθηση ότι *‘σε μια δημοκρατική κοινωνία, οι άνθρωποι θα πρέπει να μπορούν να συμμετέχουν στις αποφάσεις που τους επηρεάζουν περισσότερο’* (Windley, McClure, 2007). Παράλληλα, η συμμετοχική διαδικασία μπορεί να εξασφαλίσει την αναγκαία συναίνεση πάνω στην επιδιωκόμενη φυσική και πολιτισμική ταυτότητα του σχεδιαζόμενου χώρου (Chatzicocoli, Syrakoy, 2005) και μπορεί να αποτελεί μια πηγή κοινωνικής συνοχής και στήριξης σε εποχή κρίσης.

Στη Θεσσαλονίκη έγιναν δύο προσπάθειες εμπλοκής των πολιτών στο σχεδιασμό του δημόσιου χώρου και στην εφαρμογή σχετικών προτάσεων, με κύριο στόχο την προσπάθεια διαμόρφωσης ενός πλαισίου συμμετοχικού σχεδιασμού και διαλόγου για την αναβάθμιση του δημόσιου χώρου της πόλης και τη περεταίρω ενεργοποίηση και ευαισθητοποίηση των πολιτών σχετικά με αυτόν.

Εφαρμόστηκαν δύο διαφορετικές μέθοδοι συμμετοχικού σχεδιασμού με διαφορετικό βαθμό συμμετοχής των πολιτών, και σε διαφορετικά στάδια της σχεδιαστικής διαδικασίας και εφαρμογής, σε τμήματα δύο διαφορετικών οδών, της Αγίας Σοφίας και της Φιλικής Εταιρείας.

Σε τμήμα της οδού Αγίας Σοφίας ο σχεδιασμός προηγήθηκε της συμμετοχής των πολιτών. Όμως, ο πειραματικός του χαρακτήρας, το ιδιαίτερα χαμηλό του κόστος εφαρμογής και η εφήμερη διαμόρφωσή του, προσέφεραν τη δυνατότητα παρεμβάσεων και αλλαγών μετά από την ανάλυση των αποτελεσμάτων και την εξέταση της γνώμης των πολιτών.

Σε τμήμα της οδού Φιλικής Εταιρείας υπήρξε η συμμετοχή των πολιτών στην αρχική διαδικασία επιλογής σχετικά με τη χρήση του δημόσιου χώρου, αφήνοντας τη σχεδιαστική διαδικασία σε ομάδες φοιτητών, οι οποίες όμως ενσωμάτωσαν στις σχεδιαστικές τους προτάσεις τις επιθυμίες και ανάγκες των πολιτών, όπως καταγράφηκαν και επεξεργάστηκαν.

Το πείραμα της Αγίας Σοφίας και της Φιλικής Εταιρείας δείχνει ότι ακόμη και με ελάχιστα μέσα είναι εφικτή η άμεση αναβάθμιση και η οικειοποίηση του δημόσιου χώρου της Θεσσαλονίκης από τους πολίτες.

Μια βασική πρόκληση του συμμετοχικού σχεδιασμού αναφέρεται διεθνώς ότι είναι η έλλειψη επιθυμίας συμμετοχής (Hou, 2011). Όμως η υψηλή προθυμία και συμμετοχή των πολιτών στις παραπάνω επεμβάσεις δείχνει ότι στη σημερινή συγκυρία της βαθύτατης κρίσης, η αναζωπύρωση μιας δημόσιας συζήτησης σχετικά με τις επεμβάσεις στους δημόσιους χώρους της πόλης, δημιουργεί πρόσφορο έδαφος και την ελπίδα για την απαρχή ενός διαλόγου όπου όλοι θα μπορούν να εκπαιδεύονται και να βιώνουν το ‘δικό’ τους αστικό περιβάλλον με περιορισμένα διαθέσιμα μέσα αλλά με υψηλό περιβαλλοντικό και κοινωνικό όφελος.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chatzicocoli S., Syrakoy A.C., 2005. Defining the Cultural Image of a Greek City, in *Cities: Grand Bazaar of Architecture*, XXII World Congress of Architecture, UIA 2005 Istanbul, Union Internationale des Architectes (UIA), 3-7 July, Available from: www.uiai2005istanbul.org/uii2005istanbul.org_tr/uii2005/i/program/program_all.htm [Accessed 12 Φεβ 2012].
- Hou J., 2011. Citizen Design. Participation and Beyond, in Banerjee T., and Loukaitou-Sideris A.(eds), *Companion to Urban Design*. Routledge, 329-340.
- Καλογήρου Ν., 2012. Πειραματική Πεζοδρόμηση οδού Αγίας Σοφίας στη Θεσσαλονίκη. *Κτίριο*, Απρίλιος 3. 18.
- Καλογήρου Ν., Συράκου Α.Χ., 2012. Ένα πείραμα συμμετοχικού σχεδιασμού στη Θεσσαλονίκη, *Βιβλίο Πρακτικών 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Βόλος 27-30 Σεπτεμβρίου, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Γράφημα, σ. 437-441.
- Κωτσιόπουλος Α., 1975. *Συμμετοχή στις Αρχιτεκτονικές Δράσεις. Η Συμμετοχή σαν Πρίσμα για την Έρευνα του Τεχνητού Περιβάλλοντος*. Διδακτορική Διατριβή, Πολυτεχνική Σχολή ΑΠΘ.
- Sanoff H., 2001. *Community Participation Methods in Design and Planning*, John Wiley & Sons, Inc.
- Slocum N., 2003. *Participatory Methods Toolkit. A practitioners manual*, King Bedouin Foundation, Flemish Institute of Science, United Nations University.
- Συράκου Α.Χ., 2012α. Συμμετοχικός Σχεδιασμός, στο Χατζηκοκόλη Σ., Τaráνη Π., Συράκου Α.Χ. (Επιμ), *ΑΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ- έννοιες-προσεγγίσεις-παραδείγματα*, ΑΠΘ Εκδόσεις, σ. 153-166.
- Συράκου Α.Χ., 2012β. Ένταξη φυσικής δραστηριότητας των ΑΜΕΑ στο δημόσιο χώρο. Φύλο και ευαισθητοποίηση σε παρεμβάσεις αστικού σχεδιασμού στη Θεσσαλονίκη, Θεματική ενότητα: *Αστικός Σχεδιασμός και προαγωγή φυσικής δραστηριότητας*, 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Θεραπευτικής Γυμναστικής & 4η Ημερίδα Ειδικής Φυσικής Αγωγής, ΤΕΦΑΑ ΑΠΘ, Τομέας Βιολογίας της Άσκησης, Ελληνική Εταιρεία Θεραπευτικής Γυμναστικής & Ειδικής Φυσικής Αγωγής, Θεσσαλονίκη.
- Windley P.G. and McClure W.R., 2007. Designing with people: Human behavior, Culture and User Participation, in McClure W.R. and Bartuska T.J. (eds), *The Built Environment. A Collaborative Inquiry Into Design and Planning*, John Wiley and Sons, σ. 45-55.